

Lähtöisin vanhuksista?

Taidelähtöisen toiminnan prosesseja hoitoyhteisöissä

Lapin yliopisto
Taiteiden tiedekunta
Kuvataidekasvatus
syksy 2013
Elisa Ahonen

Lapin yliopisto, taiteiden tiedekunta

Työn nimi: Lähtöisin vanhuksista? Taidelähtöisen toiminnan prosesseja hoitoyhteisöissä

Tekijä: Elisa Ahonen

Koulutusohjelma: Kuvataidekasvatus

Työn laji: Pro gradu -tutkielma

Sivumäärä: 119, yksi liite

Vuosi: Syksy 2013

Tiivistelmä

Tutkielma tarkastelee ikäihmisten hoitoyhteisöissä tapahtuvaa taidetoimintaa taidekasvatuksen näkökulmasta. Tavoitteena on kehittää ikäihmisten taidetoimintaa niin käytäntöjen kuin yleisten lähtökohtien ja arvojen tasoilla. Tutkielma on toteutettu toimintatutkimuksena, ja se sijoittuu laadulliseen tutkimusperinteeseen.

Tutkielman lähtökohta on taiteen ja kulttuurin sekä hoidon ja sosiaalisen alueiden kohtaamispaikassa. Toimintaympäristönä on kaksi taiteeseen perustuvaa projektia, joista toinen tapahtui palvelutalossa, toinen päiväkeskuksessa. Aineisto koostuu haastatteluista, lomakekyselyistä, projektien kirjallisista dokumenteista, videotallenteista, valokuvista sekä tutkimuspäiväkirja-merkinnöistä. Tutkielman tekijä on ollut osallisena toiminnassa yhtenä ohjaajana.

Tutkielmassa analysoidaan, millaisia vaikutuksia taidetoiminnassa toteutuneilla käytännöillä on ollut, sekä tehdään johtopäätöksiä onnistuneen hoitoyhteisöissä tapahtuvan taidetoiminnan lähtökohdista. Tutkielmassa erityisessä tarkastelussa on osallistujalähtöisen, voimaannuttavan ja sosiaalisesti tiedostavan toiminnan kehittäminen sekä sen haasteiden tunnistaminen. Tieto muovautuu taidetoiminnan tutkimuksen ja sosiaaligerontologisen tutkimuksen alueilla.

Tutkielma tuo esiin, että organisoinnilla, erityisesti ryhmittelyillä voidaan tukea niin vuorovaikutusta, yhteisyyden syntymistä kuin henkisen turvallisuuden muodostumistakin. Vuorovaikutuksen ohella on luotava mahdollisuuksia taiteen mielikuvallisuuden ja kokemuksellisuuden toteutumiselle. Myös haasteellisuudella on paikkansa vanhuksiyhteisöissä. Tutkielma osoittaa, että osallistujalähtöinen, osallisuutta ja voimaantumista tukeva toiminta vaatii kaikkien osapuolten vankkaa yhteisymmärrystä toiminnan tavoitteista myös käsitteellisellä tasolla. Keskeisenä johtopäätöksenään tutkielma tuo esiin, että yhteisöllinen taidekasvatus voi olla yhtenä tekijänä muuttamassa vanhojen asemaa yhteiskunnassamme kohti ulossulkematonta osallisuutta.

Keskeiset käsitteet: toimintatutkimus, kuvataidekasvatus, yhteisöllinen taidekasvatus, ikääntyneet, taide ja hyvinvointi, taidelähtöiset menetelmät

Muita tietoja:

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi

University of Lapland, Faculty of Art and Design

The name of the work: Originating from Elderly? Processes of Art-based Activities in Healthcare Settings

Writer: Elisa Ahonen

Degree programme: Art education

The type of the work: Master's thesis, pro gradu

Number of pages: 119, one appendix

Year: Autumn 2013

Abstract

The present thesis examines art activities in elderly care units, art education as it's point of view. The aim is to develop art activities for older people both in terms of practices and general values. The thesis has been carried out as action research, and it is situated within the qualitative tradition.

The basis of the study lies at the area where the fields of art and culture meet the fields of health and social care. The operational environment of the thesis encompasses two art-based projects carried out in an elderly care home and a daytime activity centre for elderly. The research material consists of data acquired by interviews, questionnaires, literary documents of the projects, videos, photographs and the markings of research diary. The researcher has participated the activities as an instructor.

The thesis analyzes the consequences of the practices actualized in the two art projects. It makes conclusions of the premises of art activities in elderly care communities. The special target of investigation is to develop participant-based, empowering approach with social consciousness, and to identify its challenges. The knowledge is constructed through research of art activities and social gerontology.

The study concludes that by organizing, especially constructing varying groups, we can support interaction, broader inclusion and feelings of mental safety. As well as interaction, we have to create possibilities so that the imaginative and experiential nature of art can come true in the activity. Then again, there should also be a place for challenging activities. The study shows that a participant-based activity, which supports inclusion and empowerment, demands common understanding of the deeper goals and meaning of the concepts behind them. The central conclusion is that community-based art education could contribute to changing the status of older people in the society, from exclusion to inclusion.

Keywords: action research, art education, community-based art education, elderly, arts and health, art-based activities

Other information:

I give a permission the pro gradu thesis to be used in the library

Sisällys

1 Lähtökohdat, paikantaminen	4
1.1. Johdanto.....	4
1.2. IkäEhyt-hanke	5
1.3. Aiempia tutkimuksia ja kentällä tapahtunutta	8
1.4. Tutkijanpolku ja tutkimuskysymykset	13
2 Taide, hoito ja ikä.....	16
2.1. Taide ja terveys – lähenevät kentät	16
2.2. Taide- ja kulttuurilähtöiset menetelmät sekä muistelutyö	19
2.3. Vanhuuden ulottuvuuksia.....	23
3 Tutkielma menetelminä ja valintoina.....	32
3.1. Toimintatutkimus ja pyrkimys ymmärtämiseen	32
3.2. Aineistot.....	35
3.3. Analysointi pitkällisenä prosessina.....	43
3.4. Eettisyys	45
4 Suunnitelmista toimintaan	47
4.1. Kuvakevät Saarenkylän palvelutalolla.....	47
4.2. Muisti–kuva Tapionkodin päiväkeskuksessa	58
5 Toiminnasta tietoon.....	69
5.1. Organisointi ilmapiirin muodostajana	69
<i>Turvallisuuden muodostuminen.....</i>	<i>69</i>
<i>Ryhmittelyjen vuorottaisuudella vuorovaikutukseen ja onnistumisiin.....</i>	<i>73</i>
5.2. Monimuotoiset vaikutukset yhteisöön	74
<i>Yksilöllisiä ja yhteisöllisiä prosesseja.....</i>	<i>74</i>
<i>Innostusvaikutus hoitajien ammattitaidon kehittäjänä</i>	<i>78</i>
<i>Innostuneisuus vai osallistumisen ongelma</i>	<i>80</i>
5.3. Taide ja teos.....	82
<i>Taiteen vieraus hälvenee.....</i>	<i>82</i>
<i>Teos yhteisöllisyyden symbolina</i>	<i>85</i>
5.4. Toivottu taidekokemus	90
<i>Taidekokemuksen sosiaalinen ulottuvuus.....</i>	<i>90</i>
<i>Taidekokemus ajan ja paikan unohtamisena</i>	<i>92</i>
5.5. Selkiytymättömät tavoitteet	94
<i>Osallistava vanhuslähtöisyys – käsitteiden epäselvyyksistä</i>	<i>94</i>
<i>Voimaannuttavien ulottuvuuksien tunnistamisprosessi</i>	<i>99</i>
6 Tiedosta ymmärtämiseen ja ihmettelyyn	102
6.1. Osallisuuden ja voimaantumisen karikoita.....	102
6.2. Siivilän läpi: elementtejä taidetoimintamalliksi	103
6.3. Prosessin pureskelua.....	109
Lähteet	114
Liite	

1 Lähtökohdat, paikantaminen

1.1. Johdanto

Ikäihmiset ovat kulttuurin kentällä yhä keskeisemmässä asemassa. Elinajan piteneminen on tuonut eläkeläiset taiteen pariin. Toiselta suunnalta taiteen hyvinvointivaikutusten tiedostaminen on tuonut taidetta myös niihin ympäristöihin, joissa sillä ei ole aiemmin ollut roolia. Taide hoidossa ja hoivassa saavuttaa siten myös heikompikuntoiset ikääntyneet.

Kuvataidekasvatuksen ala tarvitsee lisää tietoa ja uusia avauksia ikäihmisten taidetoiminnasta. Tämän tutkielman tavoitteena on ollut kehittää taidetoimintaa, jossa taide ja hoitoyhteisöiden ikäihmiset kohtaavat luontevalla tavalla ja joka edistää osallistujien hyvinvointia. Ikäihmisten hyvinvoinnin ja elämänhallinnan edistäminen onkin tutkielmani taustana olevan IkäEhyt-hankkeen keskeinen tavoite.

Rakennan tutkielmaani tutkimustiedolle, jota on tuotettu taiteen ja hoidon parissa, taiteen ja vanhuuden suhteissa, yhteisöllisessä taidekasvatuksessa ja ikäihmisten yhteisötaideprojekteissa. Taiteen paikkaa hoidossa ja hoivassa ovat tutkineet muun muassa Pia Strandman-Suontausta (2013), Kirsi Heimonen (2012), Jussi Lehtonen (2010) ja Teija Nuutinen (2008). Taiteen ja vanhuuden suhteita ovat pohtineet Leonie Hohenthal-Antin (2006) ja Tiina Pusa (2012). Yhteisöllistä taidekasvatusta on hahmotellut tutkimuksen kautta Mirja Hiltunen (2009). Ikäihmisten yhteisötaideprojektien paljoudesta omalle tutkielmalleni kiinnostavaksi nousi Elaine Moodyn ja Alison Phinneyn (2012) tutkimus. Tietoa ikäihmisten taidetoiminnasta alkaa jo olla, mutta suuri osa tutkimuksesta lähestyy aihetta toiminnan vaikutusten kannalta. Taidekasvatuksen käytäntöjen näkökulma, pitkäjänteinen kehittäminen ja teorianmuodostus ovat jääneet vähemmälle.

Olen toteuttanut tutkielmani toimintatutkimuksena, ja tutkielmani perustuu käytännön toiminnalle. Tutkin kahta ikäihmisille järjestettyä taideprojektia, joissa itse olen ollut myös yhtenä toimijana: *Kuvakevät* Saarenkylän palvelutalolla 2011 ja *Muisti-kuva* Tapionkodin päiväkeskuksessa 2012. Aineistoni ovat peräisin näistä projekteista. Analysoin tutkielmassani projekteissa tallennettuja dokumentteja, kenttäpäiväkirjaani, vanhusten, hoitajien ja

projektitoimijoiden haastatteluja sekä kyselylomakkeita triangulaation avulla.

Luen taidetoiminnasta saamaani tietoa rinnakkain sosiaaligerontologisen tutkimuksen kanssa ja pureudun käsityksiin iästä, vanhenemisesta ja vanhojen asemasta yhteiskunnassa. Näen, että ikä ja vanheneminen ovat myös kulttuurisesti tuotettuja konstruktioita, joita voidaan muuttaa. Siten tutkielmani värityy sosiaaligerontologian kriittisillä näkökulmilla ja pyrkimyksellä muuttaa vanhoihin kohdistuvia asenteita.

Toimintatutkimuksen prosessi on kiemurainen. Sitä selviteltyäni päädyin etsimään onnistuneita taidetoiminnan käytäntöjä hoitoyhteisöissä, sekä pohtimaan ehtoja ja mahdollisuuksia ikäihmisistä lähtöisin olevalle, sosiaalisesti tiedostavalle taidekasvatukselle. Tutkielmassani nojaudun vahvasti yhteisölliseen taidekasvatukseen. Hahmottelen ikäihmisten taidetoimintaa yhteisöllisen taidekasvatuksen näkökulmasta sekä laajennan ymmärrystä yhteisöllisestä taidekasvatuksesta ikäihmisten taidetoiminnan näkökulmasta.

1.2. IkäEhyt-hanke

IkäEhyt eli Ikäihmisten elämänhallinnan ja hyvinvoinnin tukeminen -hanke on osa Lapin korkeakoulukonserniin innovaatio-ohjelmaa. Ohjelma jakautuu neljään toimintakokonaisuuteen, joista IkäEhyt-hankkeen taustana on Hyvinvoinnin Lappi -kokonaisuus. Hanke on Euroopan sosiaalirahaston rahoittama.

Hanke on valmisteltu korkeakoulujen sekä muiden asiantuntijoiden yhteistyönä: Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu, Lapin yliopisto, Rovaniemen ammattikorkeakoulu sekä Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus POSKE. Lapin kunnista hankkeessa ovat mukana Enontekiö, Kemi, Kemijärvi, Keminmaa, Kittilä, Kolari, Pello, Posio, Rovaniemi, Salla, Sodankylä, Tornio, Tervola ja Ylitornio. (IkäEhyt-hankesuunnitelma, 3.)

Hankkeen tausta on väestön ikääntymisessä. Suomi on noussut nopeimmin vanhenevaksi EU-maaksi. Lapin väestö oli pitkään nuorempaa kuin koko maassa, mutta 2000-luvun alusta Lapin väestö on ikääntynyt muuta maata nopeammin. Hanke pohjoisessa ympäristössä kytkeytyykin erityisesti Lappilaiseen vanhenemiseen. Vanheneminen perustaltaan on Lapissa samanlaista kuin muuallakin Suomessa. Kuitenkin asuinpaikalla ja ympäristöllä on merkittävä

rooli vanhenemisen ilmenemiselle. Lappilaiset ikäihmiset ovat voimakkaasti sitoutuneita kotikyliinsä, mutta haja-asutusalueen autioituminen on haaste palvelujen järjestämisen kannalta. Alueellinen eriarvoistuminen vaikuttaakin lappilaisten ikäihmisten elämään. (IkäEhyt-hankesuunnitelma, 4, 6–8.)

IkäEhyt-hanke perustuu positiiviseen vanhusnäkemykseen, uudenlaiseen tapaan ymmärtää vanheneminen ja vanhuus. Vanheneminen nähdään yhteiskunnallisena, historiallisena ja kulttuurisena ilmiönä sekä biologisten, psyykkisten ja sosiaalisten prosessien yhteistoimintana. Huomio kiinnitetään ikääntyneiden voimavaroihin. (IkäEhyt-hankesuunnitelma, 5.)

Hankkeessa vastataan seuraaviin kysymyksiin:

1. Miten palvelujen tuottaminen tulisi lappilaisissa olosuhteissa organisoida, jotta ne parhaiten tukisivat ikääntyneiden arkea ja elämänhallintaa? Tavoitteena on löytää lappilaiseen ympäristöön soveltuva palvelujen monituottajamalli.
2. Minkälaisia mahdollisuuksia palvelumuotoilumenetelmällä on kehittää ikääntyvien hyvinvointia tukevia palveluja, jotka ovat samalla myös kustannustehokkaita? Tavoitteena on löytää uusia innovaatioita ja menetelmiä vanhuspalvelujen kehittämisessä ja selvittää palvelumuotoilun mahdollisuuksia vanhuspalveluiden kontekstissa.
3. Miten kulttuuri- ja taidelähtöisillä kuntoutusmenetelmillä voidaan vaikuttaa ikääntyneiden hyvinvointiin? (IkäEhyt-hankesuunnitelma, 25–26.) Tähän tavoitteeseen Muisti-kuva-projekti ja myös oma tutkielmani nivoutuu.

Hankkeen lähtökohta on, että konsernin eri oppilaitokset tuovat oman osaamisensa toteutukseen. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu vastaa seniori- ja vanhustyön kehittämisestä liittyen palvelujen monituottajamalliin, toimintakyvyn arviointiin sekä kotipalvelun ja -sairaanhoidon toimintaan. Lapin yliopisto puolestaan vastaa palvelumuotoilun soveltamisesta sekä yhteisöllisten taidetoimintamallien kehittämisestä. Lisäksi yliopisto tuo hankkeeseen sosiaaligerontologian osaamista ja vastaa hankearvioinnista. Rovaniemen ammattikorkeakoulun vastuulla on kulttuuristen kuntoutusmenetelmien kehittäminen moniammatillisena yhteistyönä. (IkäEhyt-hankesuunnitelma, 29–30.) Hankkeessa myös pidetään tärkeänä ikäihmisten osallistumista kehitystyöhön sekä painotetaan ikäihmisten toimijuutta. (IkäEhyt)

IkäEhyt-hankkeessa tavoitteita kohti on menty toiminnan kautta. Hanke on järjestänyt seminaareja tiedon välittämisen ja käytännön kehittämisen tarkoituksessa: *Taidetta, toimijuutta ja palvelumuotoilua – kohti hyvää vanhenemista* -seminaari, *Miten ikäihmisten kotihoito on järkevintä järjestää ja miten sitä voisi kehittää?* -seminaari sekä *Hyvinvointifoorumi ikäihmisten näkökulmasta* -seminaari.

Kunnissa tapahtuva toiminta on toteutunut erilaisten projektien muodossa. Enontekiöllä kokeiltiin Väärtiverstasta kylien ikäihmisten arjen parantamiseksi. Väärtiverstaspajassa kuka tahansa voi kehittää uusia ja arvioida aikaisempia ideoita. IkäEhyt-hankkeessa on myös luotu internetiin ikäihmisille suunnattu tietopalvelusivusto. Ikätupa-sivuston tarkoituksena on jakaa tietoa ikäihmisille, heidän omaisilleen sekä myös vanhustyön ammattilaisille kuuden Lapin kunnan alueella.

Erityisesti taiteeseen ja kulttuuriin keskittyneitä projekteja on toteutunut useita. Rovaniemen terveyskeskuksen vuodeosastolle toteutettiin musiikkihuone. Pieni aulatila remontoitiin akustiikaltaan musiikin kuunteluun sopivaksi. Posionjärven rannassa taas järjestettiin lumityöpaja. Tarkoituksena oli eri sukupolvien ja kunnan eri toimijoiden kohtaaminen lumityöpajassa, joka oli tarkoitettu kaiken ikäisille osallistujille. Ikäihmiset kykenivät myös seuraamaan taideteosten rakentamista Valkaman palvelukeskuksen ikkunoista käsin.

Posion terveyskeskuksen vuodeosastolla toteutui *RUM*-projekti, jossa myös ikäihmiset saivat osallistua sisätilojen uudistuksen suunnitteluun. Rovaniemellä Rautiosaaren palvelutalon ja koulun yhteisötaideprojektissa syntyi uusittu sisäpiha palvelutalon asukkaiden käyttöön. Kemijärvellä toteutui muistelurollaattorirata Lapponia-sairaalalle. Sairaalan ympäristöön ideoitiin myös pihasuunnitelmaa puutarhaterapian kautta. Päivätoiminnan ikäihmiset ja päiväkotilaiset istuttivat pihaan yhdessä kukkien ja yrttien siemeniä. Tapionkodin päiväkeskuksessa toteutui Muisti–kuva-projekti, joka on toinen tutkimusprojekteistani. Edelleen Rovaniemen ammattikorkeakoulun sairaanhoitaja- ja terveydenhoitajaopiskelijat suorittivat harjoittelunsa teemoilla ”*Musiikki ikääntyneiden hoitotyössä*” sekä ”*Aistielämykset ikääntyneiden hoitotyössä*”.

Hankkeen toiminta-aika päättyy 31.12.2013.

1.3. Aiempia tutkimuksia ja kentällä tapahtunutta

Tutkielmani tutkimuksellinen tausta on yhteisöllisen taidekasvatuksen, taiteen ja hyvinvoinnin sekä ikäihmisten taidetoiminnan alueilla. Iän ja taiteen suhteesta alkaa olla jo paljon kirjoitettua tietoa projektiraporttien ja tapahtumakuvausten muodossa. Toiminnassa kehitetyt hyvät käytännöt ja uusi tieto eivät kuitenkaan välttämättä rakennu toistensa päälle, sillä projekteja järjestävät eivät aina ole tietoisia toistensa työstä (vrt. Strandman-Suontausta 2013, 22). Raportit ovat arvokkaita kokemuskertomuksia, mutta ikäihmisten taidetoiminnasta tehtyä vankkaa ja pitkäaikaisesti tehtyä tutkimusta on edelleen vähän.

Varhaisena johdatuksena aiheen pariin toimi syventyminen valtiotieteen tohtori Hanna-Liisa Liikasen (2003) väitöskirjaan. Liikasen tutki Arts in Hospital -hankkeen tavoitteiden toteutumista itäsuomalaisten hoitoyksiköiden arjessa. Hän kuvaa taide- ja kulttuuritoiminnan vaikutuksia ihmisen hyvinvoinnin kannalta: Taide on elämys ja nautinto, kulttuuritoiminnassa syntyy yhteisöllisyyttä ja taiteen kautta voidaan luoda viihtyisiä ympäristöjä. Liikasen huomiot kohdensivat omaa tutkimustani ja aineiston keräämisen kategorioita erityisesti tutkielmani alkuvaiheessa. Liikasen myös auttoi ymmärtämään olennaisia asioita kontekstista, johon olin sukeltamassa.

Kuvataidekasvatuksen yliopistonlehtori Mirja Hiltusen (2009) väitöskirjatyö on noussut tärkeäksi taustatueksi tutkielmalleni, kun olen pyrkinyt löytämään näkökulmaani toimintatutkimuksen tapahtumapaljoudessa. Hiltunen on tutkinut yhteisöllistä taidekasvatusta pohjoisissa paikoissa. Toimintatutkimuksen tavoitteena oli kehittää yhteisöllisen taidekasvatuksen teoriaa ja käytäntöä monialaisissa, paikallisyhteisöjä koskevissa hankkeissa. Tutkimuksen mukaan yhteisöllinen taidekasvatus on saattanut eri ikäryhmiä, toimialoja ja toimijoita yhteen kehittämään taiteellista oppimistaan ja toimintakultturiaan. Sen parissa voi muodostua toiminnallisia, refleksiivis-esteettisiä yhteisöjä, joissa syntynyt symbolinen yhteisyys tukee myös voimaantumista ja empansipaatiota. (Hiltunen 2009.) Mitä pidemmälle työni ehti, sitä enemmän käännyin yhteisöllisen taidekasvatuksen viitekehykseen. Hiltusen teoriamuotoilu toi selkärankaa myös omaan tutkielmaani.

Kulttuurialan toimija, lehtori Pia Strandman-Suontaustan (2013) kuvataidekasvatuksen alalta julkaistu väitöskirja on toiminut ymmärryksen syventäjänä kokemuksilleni vanhusyhteisöissä. Hänen tutkimansa konteksti vastaa tutkielmani kontekstia. Tutkimuksen lähtökohta ei

kuitenkaan ole taidekasvatuksellinen, ja poikkeaa siten olennaisesti omasta fokuksestani. Strandman-Suontausta kehitti toimintatutkimuksessaan kuvataiteeseen perustuvan palvelun hoitolaitosyhteisöjen käyttöön. Tutkimus tuotti kolme näyttelynomaista kuljetettavaa taidekokonaisuutta, joiden suunnittelussa oli mukana taidemuseo, kolme taiteilijaa sekä useita hoitolaitosyhteisöjä. Strandman-Suontausta ei varsinaisesti osallistu keskusteluun taiteen hyvinvointivaikutuksista, ja hänen voikin katsoa puolustavan yksilöiden oikeutta taiteeseen ilman vaikuttavuuden odotuksia. (Strandman-Suontausta 2013.)

Strandman-Suontausta löysi näyttelykokonaisuuksien käytöstä seitsemän erilaista käyttötapaa, joissa olennaista onkin toiminta: yksilötilanne asukkaan huoneessa, ryhmäkeskustelutilanne, taidetoimintatuokio, ohjelmallinen ohjaustilanne, terapeutin työ, näyttely hoitolaitoksessa sekä koulutustilanne. Tutkimuksessa tuli havainnollisesti esiin, kuinka sekä asukkaiden että henkilökunnan taidesuhdetta leimaa taide kokemuksena ja jonkinlaisena vapauden vyöhykkeenä. Taidekokonaisuuden avulla voitiin liikkua ajassa, paikassa ja todellisuuksissa. (Strandman-Suontausta 149–152, 160–163, 199–201.) Tutkimus onkin vahvistanut ja valottanut ymmärrystäni kuvataiteen vastaanotosta hoitolaitoskontekstissa. Mitä asukkaat toivovat kuvataiteelta? Tuottamisen kysymyksiin tutkimus ei kuitenkaan kiinnitä huomiota.

Taidekasvattaja Tiina Pusa (2012) tutki väitöstyössään taiteen ja vanhuuden suhteita kuuden eläkkeelle jääneen ihmisen haastattelujen sekä vanhuutta käsittelevien taideteosten tulkinnan kautta. Pusa tutki aihetta taidekasvatuksen näkökulmasta, mutta omista asetelmistani poiketen haastateltavat olivat taiteesta kiinnostuneita, siihen omaehtoisesti hakeutuneita. Tutkimus toi esiin monia tapoja, joilla ikääntyneet haastateltavat merkityksellistivät omaa taidesuhdettaan. Taide tarjosi heille mahdollisuuden nähdä tulemiselle, vuorovaikutukselle, yhteiskunnalliselle vaikuttamiselle ja ihmisenä kasvamiselle. (Pusa 2012)

Omalle ajattelulleni merkittäväksi nousi Pusan heittämi haaste taidekasvatukselle: moninainen vanhuus edellyttää moninaista taidekasvatusta, jossa taidetta ei ole yksilön puolesta valmiiksi määritelty. Taiteen tulee edustaa vapautta. (Pusa 2012, 106.) Tämä näkökulma resonoi myös oman tutkielmani kanssa pyrkien siihen, ettei taidetoimintaa ole yhteisölle valmiiksi määritelty. Pusa kysyy, olisiko taidekasvattajan tärkeää luoda olosuhteet sellaiselle taiteen tekemiselle, jossa jokainen saa halutessaan työstää tai olla työstämättä ikäänsä, emansipoitua tai olla emansipoitumatta. (Pusa 2012, 216.)

Taidekasvatuksellinen lähtökohta on myös tuoreessa artikkelissa, joka käsittelee ikäihmisten galleriapedagogiikkaa. Newcastle'n yliopiston apulaistutkija Anna Goulding (2013) tutki ikäihmisten kokemuksia taiteen kohtaamisesta galleriassa sekä pyrki löytämään pedagogisia keinoja psykososiaalisten estojen ylittämiseen. Ikäihmisten kohdalla esimerkiksi koulutuksen puute voi vaikeuttaa nykytaiteen lähestymistä, sillä maailman ilmiöitä käsittelevänä nykyaide kysyy älyllistä ja tiedollista pääomaa. Goulding ehdottaa ikäihmisten galleriapedagogiikkaan laajempaa sosiaalista ulottuvuutta sekä taidekokemuksen pedagogista tukemista (scaffolding) vähittäin rakentuvassa ymmärrysprosessissa. Tutkimus keskittyi nykyaiteeseen ja taideteosten laajempaan ymmärtämiseen, joita omissa tutkimusprojekteissani ei kovinkaan paljon esiintynyt. (Goulding 2013.)

Draamakouluttaja, yhteiskuntatieteilijä Leonie Hohenthal-Antin viitoitti väitöskirjallaan (2001) tietä iän ja taiteen yhdistävään tutkimukseen. Hän havahdutti minut jo tutkimusprojektini alkutaipaleella huomaamaan, ettei vanhuus itsessään ole automaattisesti sitä, millaiseksi sen usein miellämme. Ikä ei tarkoita luovuuden, leikkimisen ja tuottamisenhalun katoamista. Hohenthal-Antin kysyy, olisiko ikä jopa etu taiteessa uudenlaisen rohkeuden ja vapauden kautta. (Hohenthal-Antin 2001; 2006.)

Hänen tutkimuksensa nostaa esiin henkiset esteet, kulttuuriset rajoitteet, joita ikäihmiset joutuvat taiteen tuottamisessa kohtaamaan. Ikäihmisiä ei nähdä kulttuurin tuottajina, vaan taidetoiminta nähdään hoidon ja terapian linssien läpi. Esimerkiksi senioriteatteri Kutkutus on saanut ylittää monta henkistä kynnystä, ennen kuin ryhmä on murtautunut ulos näkymättömyydestä. (Hohenthal-Antin 2006, 23–24.)

Hohenthal-Antin ryhmittelee ikäihmisten taidetoiminnan kolmeen pääluokkaan: 1. ikäihmisille kohdistettu taidetoiminta eli ikäihminen taidetoiminnan kohteena, 2. ikäihmisten kanssa toteutettu ja ikäluokat ylittävä taidetoiminta, 3. ikäihmisten itsensä toteuttama taidetoiminta. Hän toteaa, että ikäihmisille tulisikin luoda mahdollisuuksia harrastaa taidetoimintaa omaehtoisesti, omista lähtökohdistaan käsin. (Hohenthal-Antin 2006, 109, 23–24.) Hohenthal-Antinin katse kohdistuu ikäihmisten omaehtoisesti toteuttamaan taiteeseen, mikä jo lähtökohtaisesti poikkeaa oman tutkielmani asetelmasta. Hohenthal-Antin myös lähestyy aihetta teatterin näkökulmasta, mutta yhtä kaikki olen saanut hänen näkemyksistään sytykettä sosiaalisesti tiedostavan kuvataidekasvatuksen hahmotteluun.

Näyttelijä Jussi Lehtonen (2010) on tutkinut teatteritaiteen ulottuvuuksia hoitolaitoskontekstissa oman, laajan esiintymiskiertyeensä pohjalta. Hänen tekstinsä nosti esiin taiteen kohtaamisen vaikeuksia ja toisaalta yllättäviä taidekokemuksia, joita hoitolaitosympäristöissä ilmeni – osin samankaltaisia kuin omat kokemukseni. (Lehtonen 2010.) Lehtonen sai minut myös huomaamaan, että meidän projekteissamme taide oli läsnä kovin “sovellettuna” ja kohdeyleisölleen varman päälle valittuna, vähemmän outona. Taiteen outoudesta kirjoittaa myös tanssija-tutkija Kirsi Heimonen (2012), jolla on pitkä kokemus taiteilijana toimimisesta hoitoyhteisöissä. Raportissaan hän pohtii taideperustaisten, lähinnä liikkeeseen perustuvien menetelmien soveltamista muistisairaiden hoitokodissa. (Heimonen 2012.)

Yhteisötaiteen viitekehyyksessä olen saanut aineksia tutkielmaani erityisesti Elaine Moodyn ja Alice Phinneyn artikkelista. Kanadalainen tutkimus yhteisölähtöisestä ikäihmisten taideprojektista valottaa taidetoimintaan osallistumista yhteisöllisyyden terveysvaikutusten näkökulmasta. Hoitotieteen tutkijat Moody ja Phinney tutkivat projektia observoinnin, haastattelujen ja dokumenttien avulla. Projekti tapahtui kaupungin keskustassa sijaitsevassa vanhusten keskuksessa. Osallistujina oli noin 20 ikäihmisen säännöllisesti tapaava ryhmä. Ryhmä toimi yhteistyössä taiteilijoiden kanssa. Osallistujajoukko oli toimintakyvyiltään vaihteleva ryhmä, eikä siis koostunut vain erityisen hyväkuntoisista ja aktiivisista eläkeläisistä. Ryhmä tapasi kymmenen kuukautta joka viikko kahden ja puolen tunnin ajan. (Moody and Phinney 2012.)

Tutkimus tuo esiin, että osallistujille taideteosten julkinen esittäminen oli merkittävä kokemus. He kokivat tärkeäksi olla tuottavia jäseniä yhteisössään. Projektin vaikutuksesta osallistujat kykenivät liittymään yhteisöön uusilla tavoilla. Näistä yhteyksistä tärkeimmät saavutettiin julkisen näyttelyn, eri sukupolvien välisen kanssakäymisen ja toisten projektiin osallistuneiden taiteentekijöiden kanssa. (Moody and Phinney 2012, 59–60.)

Erityisen kiinnostavaa tietoa tutkijat nostavat esiin ryhmän keskinäisestä yhteistyöstä. Osallistujat muodostuivat kiinteäksi ryhmäksi, joka mielsi yhteistyön olennaiseksi osaksi toimintaansa. Ryhmä myös otti prosessin hallintaansa määritellen keskusteluissa aktiivisesti sitä, millaista taidetta he tekevät. Tuleva näyttely sai ryhmän toimimaan yhteistyössä yhteisiä tavoitteita kohti. He osoittivat sitoutumista ja antoivat panoksensa tuotoksiin siitään huolimatta, ettei luova työskentely ollut aina helppoa. (Moody and Phinney 2012, 60–61.)

Taiteen ja terveyden yhteydet ovat tyypillisesti projektiluontoisia, ja projektiraportit piirtävätkin kuvaa tutkielmani toimintakentästä. Teija Nuutinen (2007; 2008) on tehnyt toimintatutkimusta Keinu-projektissa, jossa taidealan ammattilaiset lähtivät yhteisötaiteen lähtökohdista käsin työskentelemään vanhustenhoidon yksiköissä. Tutkimuksen painopiste oli taiteilijoissa vanhusten hoitolaitosten uusina toimijoina. Taiteilijat otettiin myönteisesti vastaan, mutta heihin kohdistui ristiriitaisia rooliodotuksia, jossa yhteisötaiteellinen lähestymistapa törmäsi odotuksiin perinteisestä viriketoiminnasta. (Nuutinen 2008, 163–164.)

Yhteisötaiteelliset pyrkimykset eivät toteutuneet niin kuin oli toivottu. Monissa kohteissa taiteilijat saivat tehdä työtään vanhusyhteisössä henkilökunnan juuri reagoimatta. Toiminta piti myös mahdollistaa laitosten tiukkoihin aikatauluihin, joissa ei oltu valmiita joustamaan. Alkuperäinen yhteistoiminta-ajatus kutistui taiteilijakeskeisiksi viriketuokioiksi, jotka eivät juuri rasittaneet, mutta eivät vahvistaneetkaan hoitoyhteisöjä. Taidetoiminnasta tuli siis toimenpide toimenpiteiden joukkoon. (Nuutinen 2007.)

Tutkielmalleni on antanut suuntaa myös sosiokulttuurinen innostaminen, jota Suomessa on tutkinut ja kehittänyt sosiaalipedagogi Leena Kurki (2000; 2008). Tuon esiin sosiokulttuurisen innostamisen teoriaa myöhemmin.

Projekteja ja pysyvämpiä toimintamalleja ikäihmisten kulttuuritoiminnan lisäämiseksi ovat toteuttaneet niin kunnat, oppilaitokset kuin museotkin. Keinu-projektin ohella esimerkkejä ovat vielä käynnissä olevat Osaattori- ja IkäEhyt-hankkeet. Helsingin kulttuuripääkaupunkivuoden aikana toteutui Ikäihmisten kulttuurikaupunki eli IIK-hanke. Espoon modernin taiteen museo EMMA organisoii Taide friskaa mieltä -projektin ja Ateneumin taidemuseoon suunniteltiin Muistipolku. Myös Rovaniemen taidemuseo on toiminut muistisairaiden kanssa Taide muistaa -hankkeessa. Satunnaisia esimerkkejä toteutuneesta ikäihmisille suunnatusta kulttuurisesta toiminnasta ovat vaikkapa Jyväskylän Taideapteekki ja Kotkaan perustettu Muistojen Talo.

1.4. Tutkijanpolku ja tutkimuskysymykset

Kiinnostukseni tutkia ikäihmisten taidetoimintaa muodostui varsin käytännöllisistä syistä. Kuvataidekasvatuksen yhteisöprojektiopinnoissa tarjottiin mahdollisuutta tehdä projekti Saarenkylän palvelutalolla. Laaja yhteisöprojekti tuntui käytännölliseltä yhdistää pro gradu - tutkielman tekemiseen. Lisäksi käynnistämävaiheessa oleva Ikäehyt-hanke toivoi toimintatutkimuksia – päädyin toimintatutkimukseen. Ikäehyt-hanke ei kuitenkaan ehtinyt käynnistyä ensimmäisen tutkimani yhteisöprojektin taustaksi.

Lähdin projektiyhteistyöhön kahden kuvataidekasvatuksen maisteriohjelmassa opiskelevan opiskelijan kanssa. Meillä kenelläkään ei ollut laajassa mitassa kokemusta taidetoiminnasta ikäihmisten kanssa. Olin työryhmässämme ainoa, joka teki projektissamme tutkimusta, joten luonnollisesti olin tutustunut meistä laajimmin aiheeseen liittyvään tutkimukseen. Opin vähitellen prosessin aikana huomaamaan, kuinka tiedostamattomat asiat ohjasivat projektin suunnittelua. Niiden yli neljän vuoden aikana, jotka olin opiskellut taidekasvatuksen koulutusohjelmassa, olin saanut tietooni ja tiedostamattomaani paljon malleja yhteisöprojekteista ja niissä tapahtuvasta taidekasvatuksesta. Koulutusohjelmani on varsin yhteisötaidesuuntautunut, ja oma oletukseni hyvästä yhteisöprojektista oli värittyntä näillä käsityksillä.

Projektin edetessä huomasin, etteivät nämä käsitykset olleetkaan jaettuina koko ryhmämme kesken. Jouduin kyseenalaistamaan omia käsityksiäni. Pohdinnassa en päässyt puusta pitkälle, sillä käsitykseni eivät olleet kyllin selkiytyneitä. Päädyin kyselemään itseltäni, miksi ajan projektiin vanhuksista lähtevää ideointia ja yhteissuunnittelua. Välillä uskoin kumppaneitani, jotka eivät nähneet sen onnistuvan tällä ryhmällä; välillä taas näin mahdollisuudet, joita henkilöissä oli. Kävin keskusteluja niin projektikollegoideni kuin itsenikin kanssa siitä, mikä riittää. Ja mikä itseisarvo vanhuksista lähtevällä toiminnalla edes on?

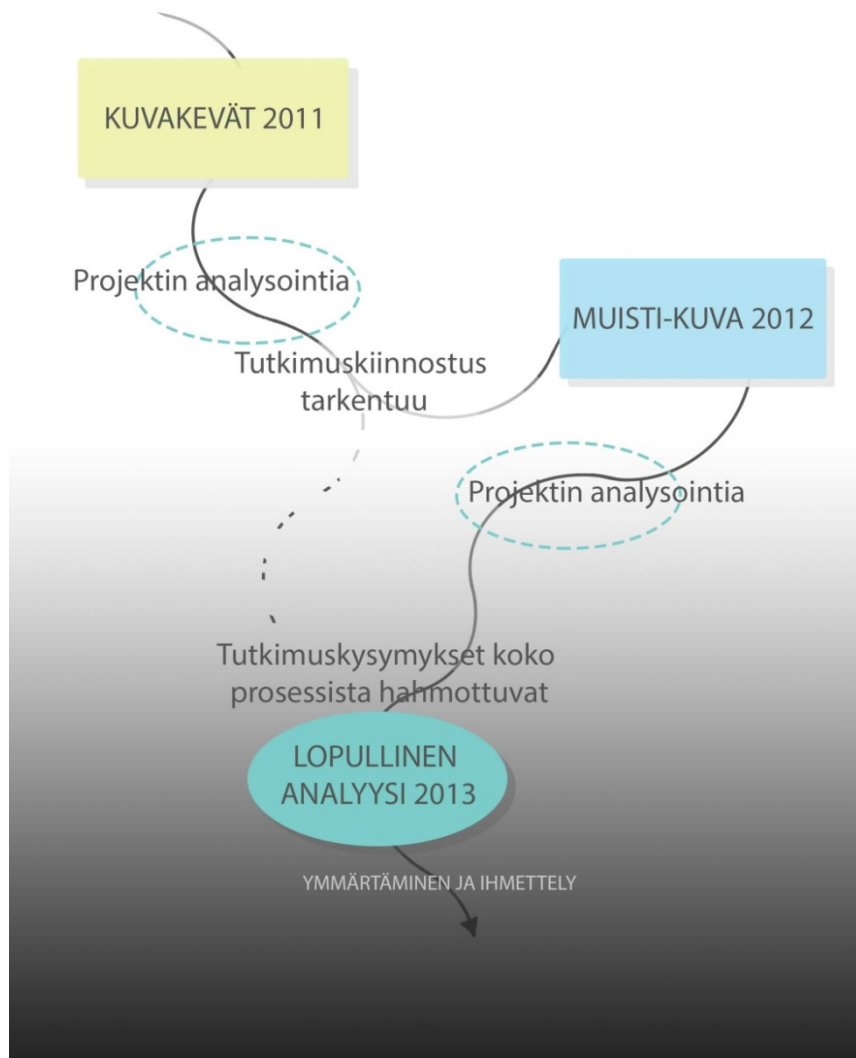
Projekti saatettiin hienosti loppuun; tutkimuspolkuni jatkui. Toimintatutkimuksen luonteen mukaisesti toivoin jatkavani toiseen sykliin samassa hoitolaitoksessa. IkäEhyt-hanke oli nyt järjestäytynyt, mutta Saarenkylän palvelutalo ei ollut hankkeen pilottikohteena. Omat resurssini eivät riittäneet toiseen projektiin yksinäni, joten vaihdoin paikkaa: IkäEhyt-hankkeessa oli alkamassa opiskelijoiden yhteisöprojekti Tapionkodin päiväkeskuksessa. Kiinnostuin, sillä suunnitelmien mukaan osallisuus oli tärkeällä sijalla alkavan projektin

tavoitteissa. Jatkossa kutsun näitä kahta tutkimaani yhteisöprojektia Saarenkylässä ja Tapionkodilla *tutkimusprojekteiksi*.

Olin hahmotellut tutkimuskysymystäni osallisuuteen ja vanhuslähtöisyyteen liittyväksi, sillä se oli jäänyt vaivaamaan edellisen projektin loputtua. Mieleni paloi myös päästä kokemaan, onnistuisiko vanhusten kanssa osallistujalähtöinen suunnitteluprosessi, jollaisia yhteisötaideprojekteissa on kehitelty.

Muisti-kuva -projektiin lähdin mukaan vähemmällä vastuulla kuin varsinaista yhteisöprojekti-kokonaisuutta suorittavat opiskelijat. Olin mukana suunnittelupalavereissa ja vaikutin projektin muotoutumiseen niiden kautta. Antoisassa monialaisessa yhteistyössä kohtasin omien selkiytymättömien käsitysteni lisäksi taas uudenlaisia käsityksiä osallisuudesta. Projektin edetessä petyin, kun hahmottelemani osallistujalähtöisyyden tutkimusteema ei näyttänytkään tuottavan lisäaineistoa.

Tutkimuskysymysten selkiytyminen alkoi tapahtua toisen projektin jälkeen, gradun varsinaisessa työstövaiheessa. Aineistosta hahmottui kiinnostavia teemoja osallisuuteen liittyen, mutta eri tavoin kuin olin niitä alun perin toivonut. Nyt, kauan tutkimusprosessin alkamisesta, alan nähdä ja ymmärtää. Käsitteet ja niiden olennaisuudet alkavat loksahdella paikoilleen.

Kuvio 1. Ymmärtämisen syveneminen monivaiheisessa prosessissa

Tutkimuksessani päädyin hakemaan vastauksia seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Millaisia vaikutuksia projekteissa tekemillämme käytännön ratkaisuilla oli taidetoiminnan muotoutumiseen?

Millaiset taidetoiminnan käytännöt mahdollistavat mielekkäitä yksilöllisiä ja yhteisöllisiä kokemuksia hoitoyhteisöissä?

2. Mitkä seikat haastoivat *osallistujälähtöisen* toiminnan toteutumisen tutkimissani projekteissa?

3. Mitkä elementit tutkimieni projektien valossa ovat läsnä onnistuneessa ja sosiaalisesti tiedostavassa vanhusten taidekasvatustoiminnassa?

2 Taide, hoito ja ikä

2.1. Taide ja terveys – lähenevät kentät

Tutkimustulokset taiteen hyvinvointivaikutuksista alkavat olla laajalti tiedostettuja ja hyväksytyjä. Taiteen ja terveyden yhteyksiä on parin vuosikymmenen aikana tutkittu niin lääketieteeseen, hoitotyön, taide- ja kulttuurikentän kuin yhteiskuntatieteenkin näkökulmista. Tiedostamisesta on lähtenyt liikkeelle taidetta ja hoitotyötä yhdistävän toiminnan aalto, jonka liikkeessä tämäkin tutkielma on saanut alkunsa.

Taiteen ja kulttuurin tulo terveyden ja hoitotyön kentälle alkoi laajemmin 1990-luvulla Unescon kulttuurikehityksen vuosikymmenen siivittämänä. Tuolloin Unesco hyväksyi Arts in hospital -aloitteen hankkeeksi, jonka päätavoitteena oli taiteen ja kulttuuritoiminnan saattaminen osaksi sairaaloissa ja hoitolaitoksissa olevien elämää. Arts in Hospital hanke käynnistettiin Suomessa 1992 nimellä Terveyttä Kulttuurista. (Liikanen 2003.) Arts in hospital -hankkeesta lähtenyt toiminta on jatkui Suomessa Terveyttä kulttuurista -työryhmän toiminnalla. Työ on selkeästi painottunut ennaltaehkäisevään toimintaan. (Liikanen 2003, 13-19.) Nykyään vetovastuu on Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksella.

Taiteen läheneminen terveys- ja sosiaalialan kenttiä ilmenee lähinnä lukuisina hankkeina. Se on myös tärkeä osa nykyistä kulttuuripolitiikkaa, jonka tärkeä suunnannäyttäjä on Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -ehdotus toimintaohjelmaksi 2010–2014 (Liikanen 2010). Suomessa taiteelle sosiaali- ja terveystoimen kontekstissa ei ole vakiintunutta käsitettä. Englannin kielessä yleinen termi on Arts and Health. Kulttuurin ja hoidon rajapinta on kuitenkin laaja kattaen niin hoitolaitosten taidehankinnat kuin taideterapiankin. Näin käsitteiden tarkentaminen ja määrittelemine on tarpeen. (käsitteistä tarkemmin Strandman-Suontausta 2013, 13–15.)

Taiteen ja hyvinvoinnin vaikutuksia on tutkittu maailmalla eri näkökulmista. Mainitsen tässä muutamia tutkimuksia. Boinkum Benson Konlaanin (2001) väitöstutkimus on ollut Suomessa tärkeä vaikuttaja taiteen hyvinvointivaikutusten julkiseen tiedostamiseen. Pitkittäistutkimuksena tehty sosiaalilääketieteen tutkimus osoitti kulttuurisen osallistumisen positiiviset vaikutukset ihmisen fysiologisiin prosesseihin. (Konlaan 2001.) Suomessa

lääketieteen alalla vastaavaa tutkimusta on tehnyt Markku Hyyppä.

Taiteen ja terveyden tutkija Britt-Maj Wikström (1994) totesi hoitotieteen tutkimuksessaan, että taidekuvien katselu ja niistä keskusteleminen sai aikaan merkittäviä muutoksia palvelutalossa asuvien naisten terveydentilassa. Tutkimusten toinen ryhmä oli tavallinen keskusteluryhmä, toinen ryhmä katseli myös taidekuvia. Kuvia katselleen ryhmän verenpaine laski, ja ulostuslääkkeiden tarve väheni. Heidän sosiaalinen elämänsä vilkastui. Keskusteluaiheet poikkesivat vertailuryhmän usein kielteisistä aiheista valoisuudella ja vaihtelevuudella. (Wikström 1994, 21 – 23.)

Taidekentän ja yhteisötaiteen näkökulmasta taiteen vaikutuksia hyvinvointiin on tutkinut yhteisötaiteilija ja tutkija Francois Matarasso (1997). Tutkimuksen mukaan taidetoimintaan osallistumisella on vaikutuksia ihmisen sosiaaliseen elämään parantuneen itseluottamuksen kautta. Se lisää ihmisten välistä kanssakäymistä sekä tukee yhteisön voimaantumista, aktiivista kansalaisuutta ja paikallisidentiteettiä. Myös luovuuden, toisin näkemisen sekä koetun hyvinvoinnin todettiin lisääntyneen. (Matarasso 1997.)

Liikanen (2003) jakaa taiteen hyvinvointivaikutukset neljään kategoriaan. Tärkein on taide elämyksenä ja taidenautintona sellaisenaan, osana ihmisen tarpeita. Toisena hän esittää taiteen ja kulttuuritoiminnan yhteyden hyvään fyysiseen terveyteen, parempaan työkykyyn ja hyvän elämän kokemuksiin. Kolmas vaikutus on kulttuuritoiminnassa syntynyt yhteisöllisyys, joka auttaa hallitsemaan elämäämme paremmin. Neljäntenä ovat taiteen, arkkitehtuurin ja sisustamisen vaikutukset viihtyisämmän ympäristön luomiseksi. (Liikanen 2003, 151.)

Uudemmissa ikäihmisten taidetoimintaa ja hyvinvointia käsittelevistä tutkimuksista saa hyvän yleiskuvan Iso-Britannialaisen tutkimusryhmän kokoavasta tutkimuksesta, jossa McLean ym. (2011) analysoivat 31 viimeaikaista tutkimusraporttia. Tutkimukset koskivat yli 60-vuotiaita sekä participatory art -käsitteen alle sopivaa toimintaa. Heidän mukaansa taideaktiiviteetteihin osallistumisella on kiistattomasti vaikutuksia ikäihmisten terveyteen. Suurimpana olivat vaikutukset psyykkiseen ja sosiaaliseen terveyteen. Vaikutuksia oli myös yhteisöllisellä, yhteiskunnallisella ja asenteellisella tasolla. Aktiviteetit tarjoavat ikäihmisille mahdollisuuksia kiinnittyä ympäröivään yhteisöön ja toiminnan kautta kanssaihminen syrjivät asenteet voivat muuttua myönteisemmiksi ikäihmisiä kohtaan. (McLean ym. 2011, 36 – 37.)

Tutkijat tuovat esiin heikkouksia, joita uusi tutkimuksenala pitää sisällään. Missään kyseisissä tutkimuksissa ei ollut mukana vertailuryhmää, jolle olisi järjestetty ei-taiteellisia aktiviteetteja. Eri taidemuotoja tai osallistujien osallistumisen astetta ei ollut useinkaan eritelty, joten sitä, millainen taidetoiminta erityisesti saa aikaan hyvinvointia, ei voi päätellä. Suurin osa osallistujista on ollut valkoihoisia naisia, mikä osaltaan rajoittaa tutkimustulosten yleistämistä. Tutkijat tuovat myös esiin, että tutkimusten kirjoittajat ovat hyvin innostuneita omista projekteistaan, mikä vaikuttaa tulosten tulkintaan. Eräs merkillepantava seikka on, että useat tutkimukset jättävät kuvailematta itse taideaktiviteettien yksityiskohtia – koko ilmiön ymmärtämisen kannalta tämä onkin parantamisen paikka taidetoiminnan tutkimukselle. (McLean ym. 2011, 35.)

Havainnot taiteen hyvinvointivaikutuksista ovat kohdanneet samaan aikaan tapahtuneen ilmiön, taidemaailman paradigmaattisen muutoksen. *Taiteistumisen* käsite hahmottaa näkyville ilmiön, jossa rajat taiteen ja sitä ympäröivän maailman väliltä ovat liudentuneet. Naukkarisen (2005) mukaan taiteen näkeminen omalakisena ja riippumattomana on modernismin jälkeen harvinaistunut, ja sen sijaan taide nähdään tiiviissä vuorovaikutuksessa ympäröivän kulttuurin ja yhteiskunnan kanssa. 1980-luvulta taide ja taiteenkaltainen ajattelu on vallannut alaa elämänalueilla, joissa niillä ei aiemmin ollut suurtakaan merkitystä. (Naukkarinen 2005, 10–13.) Näin voidaan nähdä myös hoitoalan taiteistuneen, esimerkkinä vaikkapa hoidon näkeminen taiteena.

Taiteen ja ympäristön lähenemisen taustalla vaikuttaa Shustermanin pragmatistinen estetiikka. Taiteenfilosofi Richard Shusterman toteaa, että elämän ja estetiikan tulisi kietoutua yhteen eikä olla erillisiä saarekkeita. Pragmatistisen estetiikan mukaan taiteella on käytännönläheinen rooli ihmisten elämässä, eikä tiukkaa jakoa korkeaan ja populaariin taiteeseen tarvitse tehdä. Shusterman näkee taiteen ennen kaikkea kokemuksena. (Shusterman 1997.)

Tieto taiteen hyvinvointivaikutuksista on ollut merkittävässä asemassa sosiaali- ja terveysalojen taiteistumisen taustalla. Arvona sinänsä voidaan pitää myös yksilön oikeutta kulttuuriin. Suomen politiikassa tämä on huomioitu muun muassa taiteen ja kulttuurin saavutettavuuden toimenpideohjelmana. Tähän haasteeseen on pyrkinyt vastaamaan myös Strandman-Suontausta (2013) kuljetettavan taidekokonaisuuden muodossa. Vapautta vai vaikuttavuutta – väitöskirjan nimi tiivistää keskustelun taiteen olemuksellisuudesta ja välineellisyydestä.

2.2. Taide- ja kulttuurilähtöiset menetelmät sekä muistelutyö

Kulttuuritoiminnan ja taidelähtöisten menetelmien tarve on lisääntynyt yhteiskunnan muutoksessa sekä erilaisten hoito- ja ongelmatilanteiden monimutkaistuessa. Työterveyshuollon, oppilashuollon sekä sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaiden joukossa on ihmisiä, joiden auttaminen psykososiaalisten ongelmien kierteestä ei onnistu kaikilta osin perinteisin keinoin. Kulttuurisia menetelmiä, yhteisötaidetta ja kädentöitä sekä lähiyhteisöjä voidaan hyödyntää ja kehittää mm. syrjäytymisen ehkäisemiseksi lasten ja nuorten, työikäisten ja ikäihmisten parissa sekä lomautettujen ja työttömiksi joutuneiden toimintakyvyn ja työkyvyn vahvistamiseksi. (Liikanen 2010, 19.)

Taidepohjaisia hankkeita kutsutaan vaihtuvilla yleisnimikkeillä, kuten yhteisötaide, soveltava taidetoiminta, luovien yhteisöjen rakentaminen tai taide- ja kulttuurilähtöinen toiminta. (Bardy 2007, 25.) Erityisesti sosiaali- ja terveysalalla on puhuttu ns. soveltavasta taiteesta tai taidelähtöisestä kehityssuunnasta projekteissa, joissa taide on tapahtunut esimerkiksi kouluissa, työpaikoilla tai hoitolaitoksissa. Näissä tapauksissa taidetta ei tuoteta ensisijaisesti taidemaailman lähtökohdista tai suoraan taideinstituutioihin esitettäväksi. Taide palvelee selkeämmin yhteisöllisyyden ja osallisuuden arvoja. Ihmiset eivät ole enää vain taiteen vastaanottajia, vaan aktiivisia toimijoita. (Haapalainen 2007, 76.) Taide toimii siltana ihmisten välillä erityisesti, kun kommunikation vaikeudet estävät dialogin.

Taidelähtöinen toiminta tapahtuu vaikkapa taidepiireinä, työpajoina tai esityksinä. Sairaaloissa ja hoitolaitoksissa kulttuuria sovelletaan muun muassa sairaalaklovnien, viriketoiminnan, kulttuurivierailujen ja luovien terapioiden kautta. Ikäihmisten parissa luova toiminta liittyy usein muistelutyöhön. Kulttuurilähtöisiä menetelmiä käytetään entistä enemmän myös työhyvinvoinnin edistämiseen.

Kurjen (2008) mukaan ikäihmisten vapaan ajan ”tukeminen” tapahtuu toistaiseksi usein niin, että heille järjestetään monenlaista ohjattua puuhastelua ja tuotetaan valmiita ohjelmia. Hänen mukaansa täysipainoinen vapaa aika edellyttää kuitenkin vapaata päätöksentekoa ja luovuutta, jotta se todella tyydyttäisi ihmisen persoonallisia ja sosiaalisia tarpeita. Siksi monet sinänsä hyvin, mutta ylhäältä- ja ulkoapäin suunnitellut projektit epäonnistuvat. (Kurki 2008, 15; ks. myös Seetula 1999, 19.) Kurki kuitenkin toteaa, että omaehtoiseen toimintaan ikäihmiset tarvitsevat usein tukea (Kurki 2008, 16).

Ulkoapäin tuodun sekä täysin omaehtoisen taidetoiminnan väliin avautuu laaja skaala taideaktiiviteetteja, joissa osallisuuden ja voimaantumisen tavoitteet vaihtelevat eri tavoin. Voimaantuminen tai valtaistaminen (empowerment) tarkoittaa prosessin toimijoille annettavaa tai koettavaa omaehtoisuuden ja mahdolliseksi tekemisen tunnetta (Anttila 2007, 55). Se on prosessi, joka lähtee ihmisestä itsestään. Voimaantumista ei voi tehdä kenenkään puolesta, mutta prosessina se voi olla yksilöllisen lisäksi myös yhteisöllinen. Se on yksilölle keino löytää omat voimavaransa ja tulla oman elämänsä subjektiksi samalla kun hän on mukana työnsä ja elämänsä suunnittelussa, arvioinnissa ja käytännön toteutuksessa aktiivisena toimijana, ei vain toiminnan kohteena. (Anttila 2007, 55; Fetterman 1996, 4–18.)

Eräs kulttuuritoiminnan muoto on *sosiokulttuurinen innostaminen*, jossa ajatuksena on voimaannuttaa yksilöt ja yhteisöt toimimaan. Sosiaalipedagogi Leena Kurjen mukaan sen lähtökohta on Paulo Freiren vapautuksen pedagogiikassa. Liikkeenlepanevana voimana ovat olleet sosiaalipedagogiset tavoitteet, kulttuurinen demokratia sekä syrjäytyneiden ja köyhien parissa tehtävä sosiaalinen luova muutostyö. (Kurki 2000.)

Sosiokulttuurinen innostaminen voi tapahtua muutoinkin kuin taiteen kautta, mutta taidepohjaisissa hankkeissa innostamisen pedagogiikka on koettu hedelmällisenä lähtökohtana. Sosiokulttuurinen innostaja, vaikkapa taiteilija, taideaineiden opettaja, käsityöläinen tai museopedagogi, toimii katalysaattorina omaehtoiseen kulttuuritoimintaan. Innostamisen tavoitteena on voimaantuminen, joka tapahtuu yksilön lisäksi yhteisön suunnassa (Kurki 2008, 59). Sosiokulttuurinen innostaminen on johtanut yhteisöjen kehittämiseen ja edelleen yhteisötaiteeseen (Liikanen 2010, 33).

Yhteisötaiteella (community art) tarkoitetaan laajasti ottaen kaikkia prosesseja, joissa innostetaan jokin ryhmä yhteiseen luovaan toimintaan. Toiminnan lähtökohtana on usein yhteisön oma ympäristö. Parhaimmillaan yhteisön ja yhteisötaiteilijoiden muodostama ryhmä työskentelee tasa-arvoisesti, yhteistoiminnallisesti ja yhdessä määriteltyjen tavoitteiden mukaisesti. Yhteisötaide merkitsee osallistujille sosiaalisia tilanteita, jakamista ja yhdessä kokemista. (Jokela ym. 2006, 2) Yhteisötaiteellinen toiminta on prosessi, jossa tuotetaan uutta tietoa ja jossa osallistujien näkemykset muovautuvat ja muuttuvat yhteistoiminnan ja keskustelun kautta. Kokemus ja kokemuksellinen oppiminen on tärkeää. (Sederholm 2007, 38.)

Osassa yhteisötaidetta tavoitteena on tuoda terveisiä marginaalista keskiöön muun muassa täydentämällä valtakulttuurin kapeita tai muutoin stereotyyppisiä näkemyksiä sille itselleen vieraista elämänpiireistä. Näin vaikuttamisen kohde on laaja yleisö tai politiikan tekijät. Osallistujat luovat sen mitä tavoitellaan, ja tähdellistä on saada esille se, mikä kulloisellekin ihmisryhmälle on merkityksellistä. Sen välittäminen laajemmalle yleisölle voi johtaa kulttuurin ja politiikan rajapinnoille. (Bardy 2007, 29.) Näin yhteisötaide on usein muutoshakuista. Taidetta käytetään siis keinona yhteisöllisten, sosiaalisten tai lähiympäristöön liittyvien ongelmien ratkaisussa. (Jokela ym. 2006, 2.)

Yhteisötaide onkin eräs ilmentymä nykytaiteen eettisistä ja aktivistisista virtauksista. Lacyn (1995) mukaan yhteisötaiteilija toimii tavalla, joka muistuttaa poliittista ja sosiaalista aktiivisuutta. Yhteisötaiteilijat tarttuvat aikansa perustavanlaatuisiin kysymyksiin, ympäristöllisiin ja sosiaalisiin epäkohtiin. Yhteisötaidetta kuitenkin leimaa esteettinen herkkyys. (Lacy 1995, 19.) Englannin kielessä yhteisölähtöistä ja osallistavaa taidetta kutsutaan myös termeillä *participatory art* ja *community-engaged art*.

Yhteisötaidetta sivuaa myös *yhteisöllinen taidekasvatus* (community-based art education). Hiltunen mukaan toimintaa voidaan kutsua yhteisölliseksi taidekasvatukseksi, kun yhteisötaiteen painopiste on siirtynyt taidemaailmakeskeisestä dialogista yhteisökeskeiseksi polyfoniaksi sekä taiteellisen toiminnan intentiot ovat muuttuneet tiedostetun kasvatukselliseksi. (Hiltunen 2009, 109.)

Hiltunen kytkee yhteisöllisen taidekasvatuksen sosiokulttuurisen innostamisen pedagogiikkaan, kokemukselliseen taideoppimiseen ja pragmatistiseen estetiikkaan. Käytännöissä pyritään ottamaan huomioon sekä yksilöllinen tiedonkonstruointi että oppimisen sosiaalinen dynamiikka, vuorovaikutus. Kysymys on ennen kaikkea tietämisestä taiteeseen perustuen ja taiteen keinoin, vaikkakin prosessi on usein monitieteinen. Tärkeää on aistisuus, ruumiiseen kytkeytyvä hiljainen tieto; kohtaaminen, joka rinnakkain toimiessa voi tapahtua. (Hiltunen 2009, 45–73.) Kun puhun tutkielmassani yhteisöllisestä taidekasvatuksesta, tarkoitan tätä kuvataidekasvatuksen kentän sisällä vaikuttavaa, teoriaperustaista lähestymistapaa. Taidekasvatuksesta puhuessani tarkoitan taidekasvatusta yleensä, ja nimenomaan kuvataidekasvatusta.

Palvelumuotoilu (service design) ei usein mainita taidelähtöisten menetelmien ohessa, mutta

sen voidaan katsoa olevan taidetta soveltava menetelmä. Se on ollut myös olennainen osa IkäEhyt-hanketta. Palvelumuotoilussa pyritään innovaatioihin yhteistoiminnassa itse käyttäjien kanssa. Palvelumuotoilun ensisijainen päämäärä ei tietenkään ole taide tai voimautuminen, mutta osallistavuuden ja muutoshakuisuuden kautta sillä on myös kytköksiä edellä esittelemiini taidelähtöisiin menetelmiin.

Palvelumuotoilijat soveltavat menetelmiä, joiden kautta käyttäjillä on valta vaikuttaa muotoiluprosessiin. Käyttäjien osallistamiseen ja luovuuden mahdollistamiseen kehitetään uusia innovatiivisia menetelmiä. (Miettinen 2012, 7.) Palvelumuotoilu hyödyntää muotoilijan työtapa, jolloin yksi lähestymistavan vahvuuksista on asioiden näkyviksi ja ymmärrettäviksi tekeminen visualisointien avulla. Visualisoinnit ovat erilaisia kuvallisia ja symbolisia esityksiä, joiden esittävyys/abstraktisuus vaihtelee. (Segelström 2012, 198–201.) Visualisoinnit voivat olla myös toiminnallisia, jolloin näkyväksi tekeminen tarkoittaa laajemmin myös konkreettiseksi, liikuteltavaksi tekemistä. Tästä esimerkki on projektikollegani Reetta Kerolan kehittänyt paperikaupunki-työkalu, jonka esittelen työpajana luvussa 4.2.

Muistelutyö on osa sosiokulttuurista vanhustyötä, joka pyrkii tukemaan vanhusten elämänlaatua laajemmin kuin vain lääketieteellisestä ja hoidollisesta näkökulmasta. Westerhof ym. (2010) tuovat esiin, että muistelu ymmärrettiin aiemmin usein oireena kognitiivisesta taantumuksesta. 1960-luvulta alkaen tutkimuksissa on alettu painottaa muistelun positiivista merkitystä ihmisen terveydelle. Viimeaikaisen tutkimuksen mukaan muistelu todella on tärkeää ihmisen psyykkiselle terveydelle elämänmittaisena kehityksellisenä prosessina. Tutkimuksissa on selvinnyt, että nuoret muistelevat yhtä paljon kuin vanhat, mutta muistelun psykologinen tarkoitus heillä on erilainen. Vanhat myös kokevat muistelussa nuoria enemmän positiivisia tunteita. (Westerhof ym. 2010.)

Muistelu voi olla spontaania, arkisissa tilanteissa syntyvää, mutta toisaalta se on myös ammatillinen työmuoto. Muistelutyön voi määritellä työmenetelmäksi, joka stimuloi osallistujia muistelemaan kiinnostavia aiheita. Muistelu voi tukea identiteettiä ja itsearvostusta, jolloin sitä voidaan kutsua myös identiteettityöksi. Itsetuntemuksen lisääntyminen antaa tunteen oman elämän hallinnasta. (Hakonen 2003, 130–131.)

Täytyy huomata, että muistelua on erilaista, eikä kaikki muistelu johda positiiviseen

lopputulokseen. Westerhof ym. (2010) esittävät aiemmasta tutkimuksesta tiivistäen muistelutyön jakaantuvan kolmeen lajiin: positiivinen muistelu, johon liittyy identiteetin rakentaminen, ongelmien ratkaisu ja kuolemaan valmistautuminen; häiriintynyt (dysfunctional) muistelu, johon liittyy katkeruuden esiinnousu, tylsyyden torjuminen ja elämän tärkeiden henkilöiden “henkiinherättäminen”; sosiaalinen muistelu, johon liittyy keskustelu ja kokemuksen ja tiedon jakaminen muille. (Westerhof ym. 2010, 715.) Muistelutyön peruserätyytenä onkin herättää pääasiassa myönteisiä muistoja tai kääntää niistä valoisat puolet esiin (Hakonen 2003, 134–135). Jos eletystä elämästä ei tunnu löytyvän merkitystä tai vanhus on masentunut tai levoton, on syytä kääntyä strukturoidumpaan, terapeutiseen muistelutyöhön (Westerhof ym. 2010, 12–13).

2.3. Vanhuuden ulottuvuuksia

Muuttuvat vanhuuskäsitykset

Tutkielmassani pyrin hahmottelemaan taidekasvatusta nimenomaan ikääntymisen perspektiivistä. Mitä tiedän vanhuudesta osallistujieni kautta, mitä taas tutkimuksen kautta? Gerontologian tutkija, kehityspsykologian professori Feliciano Villar (2012) toteaa, että vanhuuden tutkimus on pitkään painottunut vanhenemisen prosessissa ilmeneviin *menetyksiin*; niiden vaikutuksiin yksilöihin ja toisaalta yhteisöjen kestokykyyn. Viime vuosikymmeninä on nähty käänne optimistisempiin näkökulmiin vanhenemisen tarkastelussa. Nyt ajankohtaisia näkökulmia vanhenemisen teorianmuodostuksessa ovat menetyksiin sopeutumisen lisäksi elämänikäinen kehittyminen, persoonallinen ja sosiaalinen kasvu sekä yhteisön voimavarana oleminen. (Villar 2012.)

Vanhuuskäsitykset ovat erilaisia yhteiskunnissa eri aikoina. Länsimaissa 1800-luvun alkuvuosikymmeninä vanhusten sairauksiin alettiin kiinnittää huomiota. Vähitellen vanhuudesta tuli etupäässä lääketieteellinen kysymys. Kun teollinen tuotanto vuosisadan lopulla alkoi syrjäyttää ikääntyvää työvoimaa, kehitettiin vanhuuseläkejärjestelmät. Näin elättämisen taakan ja medikalisaation näkökulmat vahvistivat käsitystä vanhuudesta sosiaalisena ongelmana. Tässä vanhuuskäsityksessä korostuivat sairaalloisuus, raihnaisuus, köyhyys ja syrjäytyneisyys. (Koskinen ym. 1998, 20.)

1990-luvulle tultaessa alettiin ymmärtää, että vanheneminen ja sairaus ovat kaksi eri prosessia, eikä sairauden vaikutuksia voi pitää vanhenemisen yleisinä piirteinä (Villar 2012, 1089). Medikaalisen vanhuskäsityksen rinnalle on sittemmin noussut sosiokulttuurinen vanhuuskäsitys. Vanhuus ymmärretään biologisten, psyykkisten ja sosiaalisten vanhenemisprosessien yhteisvaikutuksena. Keskeistä on vanhan ihmisen aktiivinen toiminta yhteisön jäsenenä, ei vain palvelujen kuluttajana. Näkemyksen mukaan vanhuus tapahtuu yksilöille, eikä iäkkäitä voi tarkastella yhtenäisenä joukkona. Tämä on lisännyt tutkimusta ja ymmärrystä vanhusten erilaisista elämäntilanteista. (Koskinen ym. 1998, 20–21; IkäEhyt-hankesuunnitelma, 5.)

Vanhuuskäsitykset eivät ole yhdentekeviä ikäihmisten taidetoiminnan toteuttamisessa. Oma tutkielmani ja sen pohjana olevat taideprojektit ovat jo perustaltaan sosiokulttuurisessa vanhuuskäsityksessä. Uusi käsitys vanhuudesta on mahdollistanut ajattelun, jossa vanhenevien ihmisten hyvinvoinnista tulee huolehtia muutoinkin kuin lääketieteen näkökulmasta. Ihmisellä on tarve mielekkääseen elämän sisältöön, myös luovuuteen, kokemukseen ja estetiikkaan.

Uusi käsitys vanhuudesta on tuottanut uusia käsitteitä. Puhutaan esimerkiksi kolmannesta ja neljännestä iästä, onnistuneesta vanhenemisestä (successful ageing), aktiivisesta vanhenemisestä (active ageing) ja voimavaralähtöisestä vanhuskäsityksestä.

Kolmannella iällä tarkoitetaan lapsuuden ja keskiäikuisuuden jälkeistä myöhäisen aikuisuuden vaihetta, joka kytkeytyy eläkeläisyyteen. Ihminen on tässä iässä vapaa toteuttamaan persoonallisia päämääriään, ja näin se näyttäytyy henkilökohtaisen täyttymyksen kautena. Toimintakyvyn kannalta kolmas ikä eroaa suuresti *neljännestä iästä*, joka merkitsee varsinaista perinteisesti käsitettyä vanhuutta. Tyypillisiä piirteitä ovat lopullinen riippuvuus muista, raihnaisuus ja kuoleman läheisyys. (Laslett 1996, 177–202.)

Katson suurimman osan projektiemme osallistujista ohittaneen kolmannen iän. Neljäs ikä taas tuntuu turhan voimakkaasti korostavan heidän heikkouksiaan ja väheksyvän heidän voimavarojaan. Kolmannen iän käsite voi myös luoda odotuksia siitä, että vanhenevan ihmisen tulisi olla erityisen aktiivinen, ja siten voimistaa vähemmän aktiivisten iäkkäiden kulttuurista syrjäyttämistä (kritiikistä esim. Jyrkämä 2001, 310–311; Koskinen & Riihioho 2007, 54–57). Itse olen perehtynyt kokemusmaailman laajentamiseen vielä aktiivisemmän

vanhuuden vaiheen jälkeen, kun vanhuuden menetykset jo alkavat rajoittaa elämänpiiriä.

Kaikki ikääntyneitä ihmisiä tarkoittavat käsitteet kantavat mukanaan historiaa ja erilaisia mielleyhtymiä. Syrjivän kielenkäytön vähentämisen tavoite on tuonut vanhus-sanan rinnalle ja tilalle joukon käsitteitä, joiden voi katsoa tuottavan positiivisempaa kuvaa vanhuudesta. Kolmasikäläisten lisäksi puhutaan ikäihmisistä, eläkeläisistä, ikääntyneistä, ikääntyvistä ja senioreista.

Tutkimissani palvelutalossa ja päiväkeskuksessa puhuttiin asiakkaista. Itse kutsun tutkielmassani projekteihimme osallistuneita ikäihmisiä *vanhuksiksi* ja *osallistujiksi*. Tutkielmassani haluan nähdä vanhukset ennen kaikkea ihmisinä, enkä osaa tässä käyttää kasvottoman kuluttajaluonteen mieleen tuovaa asiakas-termiä. Ikäihminen-termi kantaa mukanaan jotakin etäännyttävää instituutiolähtöisyyttä, eikä se tunnu sopivan tarkoittamaan yksittäistä tuntemaani henkilöä. Osallistujien ikähaarukka on jopa 20 vuotta, ja toisiin heistä vanhus-sana sopii paremmin kuin toisiin. Näen itse *vanhuksen* ensisijassa ihmisenä, vanhempana aikuisena, ja käytän sanaa arvostavasti.

Hyvä vanhuus

Kun vanhuuteen liittyviä teorioita konstruoidaan, joudutaan kysymään, mitä vanhenemisessä tapahtuu. Kuten yllä tuli ilmi, vanhuuden piirteet sekoittuvat helposti muihin piirteisiin, sairauden aiheuttamien lisäksi kulttuurin aiheuttamiin ominaisuuksiin. Jos ikäihmisten taidetoiminnan kehittämisessä tahdotaan ylittää pinnallinen taso ja ymmärtää vanhuuden sosiaalista todellisuutta, täytyy pohtia, miten mielekäs vanhuus muodostuu.

Vanhenemistä on pyritty kuvaamaan erilaisten teorioiden avulla. Teorioita on niin biologisia, biomedikaalisia, psykologisia kuin sosiaalitieteellisiäkin (ks. Bengtson & Schaie 1999). Sosiaaligerontologiset teoriat ilmentävät vanhuuden sosiaalisesti rakentuvaa luonnetta. Sosiaaligerontologian professori (emeritus) Jyrki Jyrkämä (2001, 290) tuo esiin, että eri teoriat suuntautuvat eri tavoitteisiin: yhteiskunnan rakenteisiin, instituutioihin tai yksilöihin. Yksilöihin perustuvat teoriat valaisevat, kuinka monella tavalla vanhuuteen ilmiönä voidaan suhtautua:

Irtaantumisteoria näkee vanhuuden ympäröivästä yhteiskunnasta irtautumisena. Hyvässä

vanhenemisessa vähittäin tapahtuva irtautumisprosessi on molemminpuolinen, vapaaehtoinen ja toivottu. *Aktiivisuusteoriassa* hyvään vanhenemiseen johtaa aktiivisuuden ylläpitäminen ja mahdollisten menetysten kompensoiminen jollakin aktiivisella tavalla. *Jatkuvuusteoria* taas painottaa ihmisten motivaatiota jatkaa elämänsä myötä muodostuneita toimintamalleja, kiinnostuksenkohteita ja päämääriä. Jyrkämä toteaa, että mikään näistä ei selitä koko vanhenemistä, vaan ne toimivat pikemminkin näkökulmina vanhuuden tarkasteluun eri yhteyksissä. (Jyrkämä 2001, 290–294.) Teorioiden muotoilua on jatkettu niin irtautumisen kuin aktiivisuudenkin viitekehyksistä käsin ja niitä yhdistäen (ks. esim. Jyrkämä 2008, 193; Tornstam 1998, 270–274).

Arkiajattelussa käsitys vanhenemisestä tuntuu usein itsestään selvältä. Jyrkämä (2001, 296) toteaaakin, että ikääntyminen nähdään arjessa yleisesti irtautumisen ja luopumisen kautta. Irtautumiselta näyttävät toimintatavat voi kuitenkin nähdä toimintastrategioina, joita ikääntyvät ihmiset käyttävät tai ovat pakotettuja tietyissä tilanteissa käyttämään (Jyrkämä 2001, 295). Vanhusten kanssa toimijoina meidän on kysyttävä itseltämme, näemmekö vanhuksen ensi sijassa yhteiskunnasta ja aktiivisuudesta irtautuvana vai kenties jatkuvuusteorian tavoin kiinnostuksenkohteensa säilyttävänä ihmisenä? Entä oletammeko, ettei vanheneva ihminen ole kiinnostunut vaikuttamisesta tai taitojen kehittämisestä?

Vanhenemisen pohtimisesta siirrytään väistämättä hyvän vanhenemisen pohtimiseen. Eräs tutkimussuunta on elämänlaadun hahmotteleminen. Elämänlaatu on monimutkainen käsite, joka syntyy ympäristön ja yksilön välisessä vuorovaikutuksessa; siihen kuuluvat ikääntyneiden aineelliset elinolot, terveys, hyvät sosiaaliset suhteet, mutta myös subjektiivinen kokemus elämään tyytyväisyydestä (Koskinen 2007, 5).

Hyvän vanhenemisen teorioissa onnistunut vanhenemisprosessi on aiemmin nähty muun muassa *sairastumisen välttämisen* ja onnistuneen *menetyksiin sopeutumisen* kautta. Villar (2012) sen sijaan esittää onnistuneen vanhenemisen (successful ageing) *sekä sopeutumisen että tuottavuuden* (generativity) avulla. Hänen mukaansa vanhuuden menetyksiin sopeutumisen teorioita voidaan täydentää ja rikastaa tuottavuuden viitekehyksen kautta. Tuottavuudella hän tarkoittaa Eriksonin elämänvaihetheoriassaan hahmottelemaa käsitettä, joka viittaa keskiaikuisuuden aktiivisuuteen omassa yhteisössään. Vanhenevan ihmisen tuottavuus voi ilmetä vaikkapa omien lasten tukemisena, lastenlasten hoitamisena, naapuriapuna, vapaaehtoistyönä, yhteisössä vaikuttamisena, poliittisena aktiivisuutena tai

elämäkokemuksen välittäjänä sukupolvien välillä. (Villar 2012, 1087–1098.)

Ottamalla huomioon psykologiset vanhenemismuutokset (sopeutuminen fyysisiin menetyksiin) sekä yhteisössä toimimisen ikäpiirteet Villar yhdistää ajattelussaan *yksilön suunnassa* tapahtuvat ja *yhteisön suunnassa* tapahtuvat vanhenemisen prosessit. Tuottavuuden kautta vanheneva ihminen nähdään voimavarana. Villarin mukaan tuottavuuden kautta onnistuneen vanhenemisen käsitteeseen liittyy myös *ihmisenä kehittymisen ja kasvun ulottuvuus*, sillä yhteisössään toimiva ikäihminen saa tuottavista toimista mielekkäitä kokemuksia ja tavoitteita sekä uusia taitoja ja kiinnostuksenkohteita. (Villar 2012, 1097–1101.)

Yllä kuvaamani näkemys ei kuvaa irtautumista, vaan jatkuvasti kehittyvää suhdetta ihmisen ja ympäristön välillä. Tutkimukset ja teoriat kuitenkin tuovat esiin myös irtautumista tukevia havaintoja. Irtautumisen ja aktiivisuuden prosessit voivat ehkä toimia samaan aikaan. Irtautuminen voi myös tapahtua vanhuudessa kullakin yksilöllä eri ajankohtaan, kun kuolema tulee lähemmäksi.

Yhteiskunnallista osallisuutta korostavan taidetoiminnan taustana teoriat ovat hieman ristiriitaisia. Näenkin ilmiön yksilöiden ja *elämäkulun* näkökulmasta. Jokaisella on taipumustensa ja elämäkulun kautta tulleita omanlaisiaan psykologisia ja sosiaalisia tarpeita, joita taidetoiminnassa täytyy kuunnella. Toiset kaipaavat tiiviimpää osallistumista yhteiskuntaan, toiset taas eivät sitä enää tunnu arvostavan. Uusi vanhuskäsitelmä ei esitä ikääntyviä yhtenäisenä joukkona.

Ikäihmiset ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus

Yllä esiin tuomani yksilöihin pitäytyvä näkökulma voi johtaa silmien sulkemiseen yhteiskunnallisilta ja kulttuurisilta ilmiöiltä, jotka ikäihmisiin kuitenkin joukkona vaikuttavat. Sen sijaan, että ajattelisin monien vanhusten vain haluavan pitäytyä vähäisessä osallistumisessa, voin myös ajatella heidän toteuttavan toimintalogiikkaa, johon kulttuuri heidät ohjaa.

Kurki (2008) tuo esiin kulttuurissamme vaikuttavia käsityksiä, jotka ohjaavat

suhtautumistamme vanhoihin niin käytäntöjen kuin politiikankin tasolla. Hän puhuu myyteistä, kuten konservatiivisuuden, joustamattomuuden ja innostuksen puuttumisen myytit. Hän kumoaa myytit perustelemalla, etteivät piirteet ole riippuvaisia iästä, vaan että kaikissa ikäluokissa esiintyy näitä piirteitä. (Kurki 2008, 19–21.)

Sosiaalisesti rakentuneessa todellisuudessa vaikuttavat myös ikänormit, joilla on ollut huomattava merkitys myöhäismoderneissa yhteiskunnissa. Ikänormit vaikuttavat kaikkiin; ne ovat sosiaalisen kontrollin muotoja, joiden kautta määritellään, mikä on normaalia. Nämä normit ovat yhteydessä ageismiin, ikäsyryntään. (Dannefer & Settersten 2010.) Nuoruuden ihannointi saa vanhoihin liitetyt piirteet näyttäytymään vältettävänä. Ikäsyryntä marginalisoi vanhat ihmiset ja vähitellen sulkee heitä yhteiskunnallisesta osallisuudesta.

Kurjen mukaan vanhojen ikäluokalla ei ole enää oikeaa sosiaalista osaa ja roolia yhteiskunnassamme. Näin ei ole aina ollut – vanhukset ovat olleet välttämättömiä yhteisöille vaikkapa maanviljelyllisen, lääketieteellisen tai maagisen tiedon välittäjinä. Heillä on ollut roolinsa myös vallankäytössä. (Kurki 2008, 25–26; Achenbaum 2010, 21–26.)

Vanhojen ihmisten rajoittaminen ja poissulkeminen voi tapahtua hoivaamalla, huomaamatta. Puhutaan itsemääräämisoikeuden murtumisen syndroomasta (social breakdown syndrome). Ensimmäisessä vaiheessa ihminen tuntee itsensä haavoittuvaksi lähinnä monien vanhuuteen kohdistuvien kielteisten asenteiden vuoksi. Nämä asenteet sisäistyvät hänen minäkuvaansa. Toisessa vaiheessa perhe ja suku mitään tarkoittamatta saattavat ehdottaa ikääntyvälle vaikkapa luopumista aktiviteeteista tai unelmista. Kehotetaan jarruttelemaan ja odotellaan eläkkeelle jäämistä. Tämä saa ikääntyvän itsensäkin kyseenalaistamaan omat kykynsä. Kolmannessa vaiheessa ihmistä johdatetaan sairaan rooliin, jonka seurauksena itsenäisen elämisen kyvyt häviävät. Neljännessä vaiheessa vanha ihminen kokee kykujensä vähenevän ja tulee riippuvaiseksi muista. Kierteessä toiset taas arvioivat hänen kykujään entistä negatiivisemmin. (ks. Myers 1995, 114–115; Kurki 2008, 58.)

Olen tuonut esiin vanhuutta koskevia kulttuurisia käsityksiä, jotka luonnollisesti ovat heijastuneet myös kunkin aikakauden tutkimustuloksiin. Ne piirtävät esiin kuvan, jossa vanhuus näyttää yleisesti epätoivottavana ja tarkoittaa vetäytymistä. Vanhuus puhututtaa väestön ikääntymisen myötä, mutta puhumme *hoitotaakasta*. Marinin (2002) mukaan onnistuneesti vanheneva yhteiskunta ei kuitenkaan pidä mitään ikäryhmää uhkana,

onnettomuutena, taakkana tai vaivana – ei myöskään hyödyttömänä tai tarpeettomana. Toisaalta voidaan ajatella, että onnistuneesti ikääntyvässä yhteiskunnassa ei ole ikäryhmiä, joita piilotetaan, laiminlyödään tai nolataan, yhteiskunnan toimenpiteet eivät siis ole joitakin ikäryhmiä syrjiviä. Lisäksi kaiken ikäisillä tulee olla mahdollisuus näkyä, toimia ja vaikuttaa. (Marin 2002, 96.)

Ikäihmisten voimaannuttamiseen (empowerment) on kiinnitetty huomiota viime vuosikymmeninä, kun huolestuttiin sorrosta, joka tuomitsee monet ikäihmiset köyhyyteen, tietämättömyyteen ja voimattomuuteen (ks. Kurki 2008, 60.) Voimaannuttaminen onkin prosessi, jossa ihmistä autetaan saavuttamaan voima ohjata elämäänsä ja vaikuttaa niihin tahoihin, jotka hänen elämäänsä jollakin tavoin määrittävät. (Myers 1995, 111.) Voimaantumisen onkin sosiaalista oikeudenmukaisuutta tavoittelevan taidekasvatuksen ytimessä. Ilmiötä täytyy joka tapauksessa lähestyä harkiten. Voimaannuttaminen ei voi perustua siihen, että vanhoille “annetaan” valtaa – vieläpä sillä tavoin kuin se meille muille sopii (Kurki 2008, 57).

Toimintakyvystä toimijuuteen

Tutkimusprojekteissa työskentelimme ympäristöissä, joissa toimintakyvyn rajoitukset olivat luonnollinen osa arkielämää. Vaikka haluan puhua sen puolesta, että rajoitusten takana nähtäisi monia voimavaroja omaavia ihmisiä, koen että rajoitusten huomioonottamisella on keskeinen osa ikäihmisten taidekasvatuksen suunnittelussa.

Rajoitukset liittyvät niin käsien toimimiseen kuin jalan liikkumiseenkin, aisteihin, tiedonkäsittelyyn ja vuorovaikutukseen. Useat osallistujistamme kävelivät, useat liikkuvat rollaattorilla, toiset pyörätuolilla. Useimmille tarkka käsityö tuotti hankaluuksia tai ei luonnistunut lainkaan. Muistisairaudet olivat tavallisia. Heistä kaikista muodostui varsin elävä, läsnäoleva ja huumorintajuinen joukko.

Lapin Muistiyhdistyksen asiantuntija Annika Väihkösen (2012) mukaan muistisairaudet eivät heikennä vain muistia, vaan myös muun tiedonkäsittelyn alueita, kuten kielellisiä toimintoja ja toiminnanohjausta. Sairaudet aiheuttavat kognitiivisia oireita, joita voivat olla päättelykyvyn heikkeneminen, näönvaraisen hahmottamisen häiriöt sekä puheen tuottamisen ja ymmärtämisen vaikeudet. Fyysisiin oireisiin kuuluvat kuihtuminen, jäykkyys, vapina ja

hitaus – joskus jatkuva liikkuminen. Käyttöoireisiin kuuluvat harhaluulot, levottomuus, masentuneisuus, estottomuus ja ärtyisyys. Muistisairaus ilmenee kuitenkin yksilöllisesti. (Väihkönen 2012.)

Dementia on oireyhtymä, johon liittyy muistin heikkenemisen lisäksi muita yllä mainittuja oireita. Dementian taustalla on usein etenevä muistisairaus, kuten Alzheimerin tauti. (Muistiliiton internetsivut) Muistisairaana ja dementoituneena lisäksi sairastuneista henkilöistä käytetään usein termejä muistihäiriöinen, muistiongelmainen ja muistamaton.

Käytän itse sanaa muistisairas viittaamaan osallistujiin, joilla on havaittavissa muistisairauden oireita. Joissakin asiayhteyksissä muistisairas-sanana käyttäminen tuntuu hankalalta, erityisesti jos muistiongelmien ovat henkilöllä kovin lieviä ja ajoittaisia. Toivon lukijan huomaavankin, että muistisairaat ovat hyvin erilaisia oireissaan, eikä muistisairaus tarkoita, etteikö henkilön puheeseen ja arvioihin voisi missään tilanteessa luottaa. Itse en tiennyt osallistujiemme muistisairausdiagnooseista muutoin kuin hoitajien puheista päätellen. Toki opin itsekin havaitsemaan muistisairauden oireita.

Muistisairaudet vaikuttavat kokonaisvaltaiseen toimintakykyyn. Muistisairauden rinnalla toinen laitokseen siirtymisen syy on fyysisen toimintakyvyn heikkeneminen. Toimintakyky viittaa ihmisen mahdollisuuksiin toimia tarkoituksenmukaisesti kohtaamisissaan tilanteissa; henkilön fyysisiin, psyykkisiin ja sosiaalisiin kykyihin. Vanhusten toimintakyvystä on siirrytty pohtimaan *toimijuutta* (agency), joka ottaa laajemmin huomioon toiminnan taustatekijöitä. Toimintakyky on siten vain osa toimijuuden käsitettä (Jyrkämä 2008, 199).

Jyrkämä esittää toimijuuden yksilön, hänen elämänkulkunsa ja ympäristön suhteena. Yksilö reflektoi elämäänsä ja tilannettaan, harkitsee vaihtoehtojaan niin menneen, nykyisyyden kuin tulevaisuuden näkymiensäkin perusteella. Ympäristö ja sen sosiaalinen todellisuus luo henkilölle niin rajoituksia kuin mahdollisuuksiakin. Yhteiskunnalliset rakenteet, joiden sisällä ihmiset elämäänsä rakentavat, ovat siten olennaisessa osassa toimijuuden muotoutumisessa. (Jyrkämä 2008.)

Jyrkämän mukaan toimijuus rakentuu kuuden ulottuvuuden keskinäisestä dynamiikasta: kyetä, osata, haluta, täytyä, voida, tuntee. Kyetä-ulottuvuudessa on kyse fyysisistä ja psyykkisistä kyvyistä, joissa vanhetessa myös tapahtuu muutoksia. Osata-ulottuvuus viittaa

erilaisiin pysyviin osaamisiin, tietoihin ja taitoihin, joita ihminen on elämänsä aikana hankkinut. Täytyä-ulottuvuuden piiriin kuuluvat niin fyysiset kuin myös normatiiviset ja moraaliset esteet, pakot ja rajoitukset. Voida-ulottuvuus taas viittaa mahdollisuuksiin, joita kulloinenkin tilanne ja siinä ilmenevät rakenteet avaavat. (Jyrkämä 2008, 195.)

Toimijuuden kautta ihminen nähdään valintoja tekevänä yksilönä. Toimijuus on erilainen eri tilanteissa ja ympäristöissä. Toimijuus voi myös muuttua, laajentua. Jos ihmiselle avautuu uusia mahdollisuuksia vaikkapa uusien tietojen tai uusien yhteistyökumppanien kautta, muuttuu myös toimijuus. Tässä toimijuus on yhteydessä myös voimaantumiseen ja yhteisölliseen taidekasvatukseen. Hiltunen on tutkinut yhteisöllistä taidekasvatusta myös toimijuuden näkökulmasta. Hänen mukaansa yhteisölliseen taidetoimintaan osallistuminen on tuonut paikallisyhteisön jäsenille uusia toimijuuden tiloja lisääntyneen yhteistyön ja uusien taitojen sekä niiden julkisen tunnustamisen kautta. (Hiltunen 2009, 228–230.)

3 Tutkielma menetelminä ja valintoina

3.1. Toimintatutkimus ja pyrkimys ymmärtämiseen

Toimintatutkimus tutkimuksellisena otteena on merkinnyt tutkielmassani, että olen samaan aikaan tuottanut toimintaa, pyrkinyt sen kehittämiseen, sekä tähdännyt tiedon tuottamiseen. Tällaisena tutkimus on ennakoimaton prosessi, jossa korostuu nimenomaan prosessi.

Toimintatutkimus on tutkimuksen tekemisen tapa, jossa tutkitaan todellisuutta sitä muuttamalla. Siinä, missä perinteinen tutkimus selvittää, kuinka asiat ovat ja luo teoreettista tietoa, toimintatutkimus tavoittelee käytännössä hyödynnettävää tietoa. Tämän käytännöllisen tiedon kautta todellisuuden muuttaminen on toimintatutkimuksessa yhtä olennaista kuin muutoksen tutkiminenkin. (Heikkinen 2007, 15–19.)

Toimintatutkimuksen juuret ovat pragmatismissa ja siihen kytkeytyneissä tavoitteissa yhdistää tieto ja toiminta toisiinsa. Toimintatutkimusta kehittäjä ja teki tunnetuksi 1940-luvulla sosiaalipsykologi Kurt Lewin, joskin toimintatutkimusta voidaan katsoa tapahtuneen jossain muodossa jo aiemmin. Tiedeyhteisö ei ole kaikin ajoin pitänyt toimintatutkimusta pätevänä tieteenä, ja kiinnostus sen soveltamiseen on ollut vaihtelevaa. Viime vuosikymmeninä toimintatutkimus on kuitenkin saanut monia uusia ilmenemismuotoja. Toimintatutkimukselle on hahmoteltu kytkentöjä teorioihin ja filosofisiin viitekehyksiin. (Heikkinen & Jyrämä 1999, 26–30.) Myös tutkimuksen luotettavuuden arviointiin on laadittu kriteereitä (esim. Heikkinen & Syrjälä 2007).

Toimintatutkimuksen eri suuntaukset eroavat toisistaan toiminnan ja tutkimuksen tavoitteiden sekä osallistavuuden painottumisissa. Tutkimuksella voidaan tavoitella muutosta yhteiskunnallisella tasolla kansalaisliikkeenä, yhteisön toimintakäytännöissä tai yksilön käsityksissä. (Heikkinen ym. 1999; Heikkinen ym. 2007.) Oman tutkielmani tavoitteet *toiminnan tasolla* ovat liittyneet vahvasti uusien toimintakäytäntöjen etsimiseen ja niiden toimivuuden arviointiin. Toimintayhteisöissä olemme myös pyrkineet muutoksiin, jotka luovat pohjaa taidetoiminnan vahvistumiselle, lisäävät vuorovaikutusta ja luottamusta yhteisön sisällä sekä vahvistavat vanhusten subjektiivisuuden kokemusta.

Toimintatutkimukseni toimii siis selkeästi yhteisötasolla ja käytäntöjen kehittämisen välineenä. Siten tutkielmani liittyy toimintatutkimuksen anglo-amerikkalaiseen perinteeseen, joka korostaa käytännöllisiä päämääriä ja yksilöiden reflektiivisyyttä mm. ammattikäytäntöjen kehittämisessä (Heikkinen & Jyrkämä 1999, 28; Heikkinen ym. 2007, 50.) Tutkielmallani on samankaltaisuutta myös englantilaisen *classroom research* -tyyppisen toimintatutkimuksen kanssa, jossa opettaja nousee oman työnsä tutkijaksi. Suuntaukseen liittyvän ajattelun tavoin olen tutkimukseni kautta pyrkinyt tiedostamaan niitä piileviä uskomuksia, joiden varassa olemme projekteissa toimineet. (Heikkinen & Jyrkämä 1999, 27–28.)

Habermasin tiedonintressien näkökulmasta tutkielmallani on praktishermeneuttisia tavoitteita. Praktiseen tiedonintressiin nojaava tutkimus kehittää toiminnan tehokkuutta, mutta myös sosiaaliseen toimintaan liittyvää itseymmärrystä ja uudenlaista tietoisuutta. Tutkielmani kuitenkin kytkeytyy osaltaan myös kriittis-emansipatoriseen intressiin, jota toimintatutkimuksessa on sovellettu erityisesti Australiassa ja Latinalaisessa Amerikassa. Tällainen toimintatutkimus pyrkii vapautumiseen perinteisiin kiteytyneistä, pakottavista ja itsestään selvistä pidetyistä ajatusmalleista ja ideologioista – siis lopulta epäoikeudenmukaisesta vallasta. (Heikkinen ym. 2007, 40–51.)

Yhteisöllinen taidekasvatus ja osallistujista lähtevä toiminta tutkielmani perusjuonteena ilmentää iäkkäiden syrjäyttämistä vastustavaa emansipatorista tavoitetta. Myönnän muutta mutkitta, että tutkielmassani kriittis-emansipatoriset piirteet näkyvät pikemminkin tutkimusraportissa kuin itse toiminnassa. Heikkinen ym. (2007, 48) varoittavat, että pyrkimys “nostaa” tutkimus praktiselta tasolta kriittiselle tasolle puoliväkisin saattaa johtaa käytännöllisiin ja teoreettisiin vaikeuksiin. Kriittisen intressin mukanaolo on kuitenkin perusteltua, sillä tutkielmani on saanut jo alusta alkaen luonteensa iäkkäiden voimaannuttamisesta. Kuvakevät -projektisuunnitelmaan kirjoitin tavoitteeksi järjestää toimintaa, jossa ikäihmiset ovat enemmän kuin taidetoiminnan suunnittelun kohteita. Siinä mielessä palaan tässä raportissa juurilleni.

Toimintatutkimuksen ei voi suoraan katsoa olevan laadullista tutkimusta (Heikkinen 2007, 37). Tutkielmani on kuitenkin laadullinen tutkimus. Mason (2002) kuvaa laadullista tutkimusta otteena, joka pohjautuu filosofisesti tulkinnallisuuteen; se on kiinnostunut tavoista,

joilla sosiaalista todellisuutta tulkitaan, koetaan tai tuotetaan. Tiedonkeräämisen menetelmät ovat joustavia ja sensitiivisiä kulloistakin kontekstiaan kohtaan. Analyysi ja argumentointi osoittavat moninaisuuden, nyanssien ja tutkimustilanteiden ymmärtämistä. Jos kvantitatiivista aineistoa käytetäänkin, sen asema ei ole keskeinen kokonaisvaltaiseen tulkintaan tähtäävässä prosessissa. (Mason 2002, 3–4.)

Olen pyrkinyt tutkimusprosessissani ilmiön – ikäihmisten taidekasvatuksen, osallistujien ja laitostekstin – *ymmärtämiseen*. Toimintatutkimus kohdistuu erityisesti sosiaaliseen toimintaan, joka pohjautuu vuorovaikutukseen. En pyri ensisijassa hakemaan yksilöiden omia merkitystodellisuuksia, vaan sosiaalista todellisuutta, johon jokainen yksilö osaltaan vaikuttaa.

Olennaista tutkielmassani on triangulaatio. Sen avulla olen pyrkinyt saavuttamaan tutkittavasta aiheesta monipuolisen kuvan, saamaan samasta ilmiöstä esiin erilaisia puolia. Tuomi ja Sarajärvi (2009) tuovat esille, ettei triangulaatiota ole syytä käyttää kriitikittömästi. Erityisesti laadullisten ja määrällisten analyysimetodien yhdistäminen vaatii tutkijalta kriittistä arviointia ja metodien piilevien todellisuuskäsitteiden hahmottamista. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 143–149.) Tässä sovellettavaan tietoon tähtäävässä toimintatutkimuksessa näen näiden erilaisten aineistojen kuitenkin täydentävän toisiaan. Lisäksi strukturoituun kyselylomakkeeseen perustuva aineisto on tässä pieni, ja käytän sitä syvemmän ymmärtämisen taustana.

Tuomi ja Sarajärvi (2009) tuovat esiin Denzinin kuvaamat triangulaation päätyypit:

1. Tutkimusaineistoon liittyvä triangulaatio: Tietoa kerätään monelta eri tiedonantajaryhmältä.
2. Tutkijaan liittyvä triangulaatio: Esimerkiksi havainnointiin ja johtopäätösten tekemiseen osallistuvat useat henkilöt.
3. Teoriaan liittyvä triangulaatio: Tutkimuksessa otetaan huomioon monia teoreettisia näkökulmia laajentamaan tutkimuksen näkökulmaa.
4. Metodologinen triangulaatio: Käytetään useita aineistonkeräämisen metodeja, esimerkiksi haastattelua, kyselyä tai havainnointia. (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 144–145.)

Tutkielmassani on toteutunut ensimmäinen, kolmas ja neljäs triangulaation muoto. Tieto on peräisin monilta tahoilta ja aineisto on monella tapaa kerätty. Kriittiseen havainnointiin ovat osallistuneet kollegani, mutta olen lopulta itse vastannut ja päättänyt aineistostani, luokittelusta ja johtopäätöksistä. Teoriaan liittyvään triangulaatioon liittyy omat filosofiset

riskinsä. Koen kuitenkin, että tällaisella tutkimattomalla toiminnan alueella, kartoittavassa toimintatutkimuksessa yhteen teoriaan sitoutuminen olisi vaikeaa.

Sijoittuminen tutkimuksen kentälle

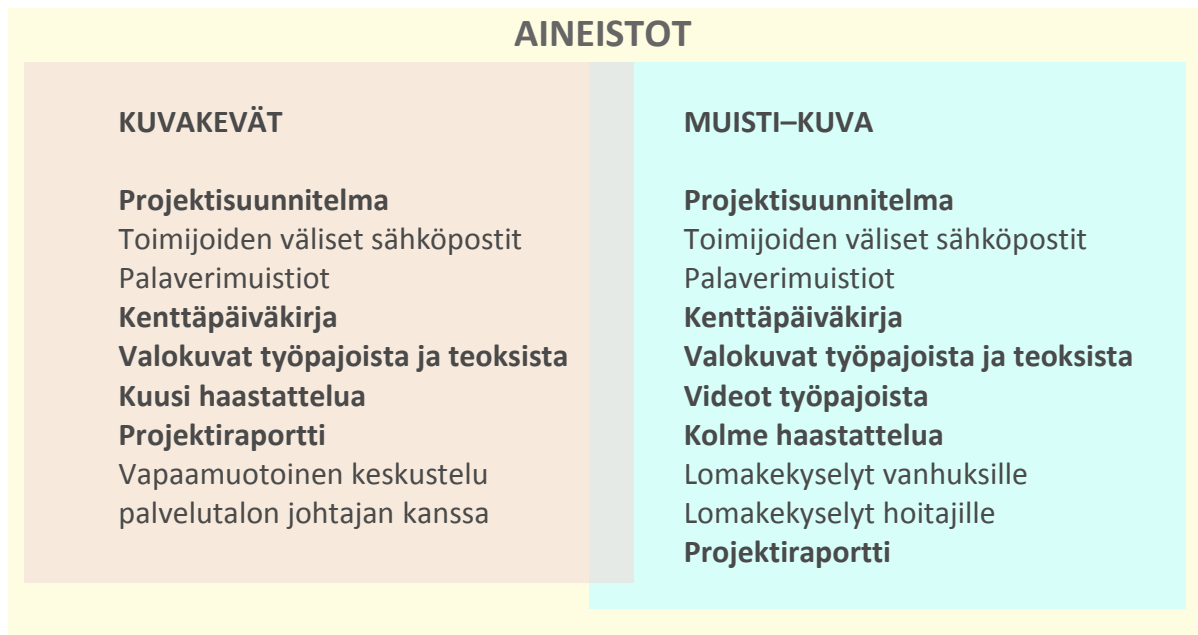
Olen rakentanut tutkielmaani käytäntöhakuisista lähtökohdista. Pysin saamaan toiminnan kautta esiin tietoa, josta olisi hyötyä taidelähtöisten menetelmien käytäntöjen kehittämiseen vanhuspalveluiden kontekstissa. Tutkielmani nousee siten *kriittis-realistisesta paradigmasta*. Anttilan (2007) mukaan kriittis-realistiseen paradigmaan nojaavassa tutkimuksessa tulokset saavutetaan **arvioimalla** eri keinoin saatuja tietoja sekä niiden merkitystä ja vaikuttavuutta. Paradigma nojaa asiantuntijuuteen ottamalla huomioon arvioitsijoiden kokemusmaailman ja arvottamisen. (Anttila 2007, 23–25.)

Tutkimusprosessin kuluessa ja ilmiön hahmottuessa kiinnostukseni laajeni käytäntöjen takana vallitseviin asetelmiin, mikä toi tutkielmaani teorianhakuisen ulottuvuuden. Asemoin tutkielmani siten osin *tulkinnallisen, hermeneuttisen paradigman* piiriin. Tutkimustulokset saavutetaan tällöin **tulkitseamalla** käsityksiä, mielipiteitä, tekstejä tms. (emt., 23–24). Olen pyrkinyt tulkitsemaan prosessissa esiintyneitä ilmiöitä ja osallisten niille antamia merkityksiä. Näistä tulkinnoista käsin pyrin tiedonmuodostukseen, jonka tavoitteet eroavat käytännöllisistä ja arvioivista tavoitteista.

3.2. Aineistot

Aineistonani on seuraavia molemmista toimintasykleistä: projektisuunnitelmat, yhteydenpitosähköpostit, palaverimuistiot, oma kenttäpäiväkirja, valokuvia projekteista ja teoksista, videotallenteita Tapionkodin projektista, litteroinnit loppupalavereista, projektiraportit, litteroinnit vanhusten haastatteluista sekä litteroinnit hoitajien haastatteluista. Lisäksi minulla on käytettävissäni vastaukset Ikäehyt-hankkeen tutkijan, Marjo Outilan, toteuttamista lomakekyselyistä Tapionkodin hoitajille ja vanhuksille. Osallistuin myös kyselyn suunnitteluun. Käytän aineistonani myös muistiinpanoja keskusteluhetkestä Saarenkylän palvelutalon johtajan kanssa reilu vuosi projektimme päättymisen jälkeen. (ks. Kuvio 2.)

Osa aineistostani on luonnollisia aineistoja, jotka ovat tulleet myötäsentyisinä projektin etenemisen myötä. Osan aineistosta taas olen tuottanut nimenomaan tutkielmaani varten.

Kuvio 2. Aineistot

Kenttäpäiväkirja muistin tukena ja ajatusten järjestäjänä

Oma kenttäpäiväkirjani muodostaa huomattavan tärkeän rungon tutkielmalleni. Olen kirjoittanut sinne huomioita niin suunnitteluvaiheesta kuin toteutuksestakin, unohtamatta jälkipuenteja. Ennen ensimmäistä toimintasykliä loin senhetkisen tiedon pohjalta rakenteen, jonka avulla kohdistin huomioitani tiettyihin asioihin (vrt. Huovinen & Rovio 2007, 107). Muistiinpanokategoriat olivat seuraavat: A: tapahtumakertomus ja omat tuntemukset B: ilmapiiri ja vuorovaikutus C: ongelmat ja onnistumiset vanhusten kannalta, D: toiminta hoitajien kannalta, E: saamamme palaute. D-kategoria liittyi hoitajien työhyvinvoinnin edistämiseen, minkä rajasin tutkielmastani pois myöhemmässä vaiheessa.

Dokumentoin ensimmäisen toimintasyklin Saarenkylän palvelutalolla valokuvilla ja omalla kenttäpäiväkirjallani. Palvelutalon johtaja katsoi hyväksi, ettei videokuvaamisella häiritä osallistujia. Olin itse ohjaamassa taidetoimintaa, josta myös keräsin tutkimusaineistoa. En täyttänyt kenttäpäiväkirjaa ulkopuolisena havainnoijana toiminnan aikana, vaan tein toiminnan kuvauksen jälkeenpäin saman päivän aikana.

Perustelen kenttäpäiväkirjani luotettavuutta sillä, että muistiin kirjoitetut asiat ja sitaatit ovat olleet tuoreessa muistissa (vrt. Huovinen & Rovio 2007, 108) ja siten omaan tutkimustarkoitukseeni *riittäväällä* tarkkuudella dokumentoitu. Perustelen niiden käyttöä myös sillä, että olen tuonut lainaukset ja tulkintani myös projektikollegoideni nähtäville ja kommentoitavaksi. Usein keskustelimme tilanteista ja osallistujien puheista myös heti toiminnan jälkeen. Minulla on käytössäni myös muutamia kollegoideni ylöskirjaamia lauseita.

Haastatteluaineiston kerääminen – erityisalueena muistisairaat henkilöt

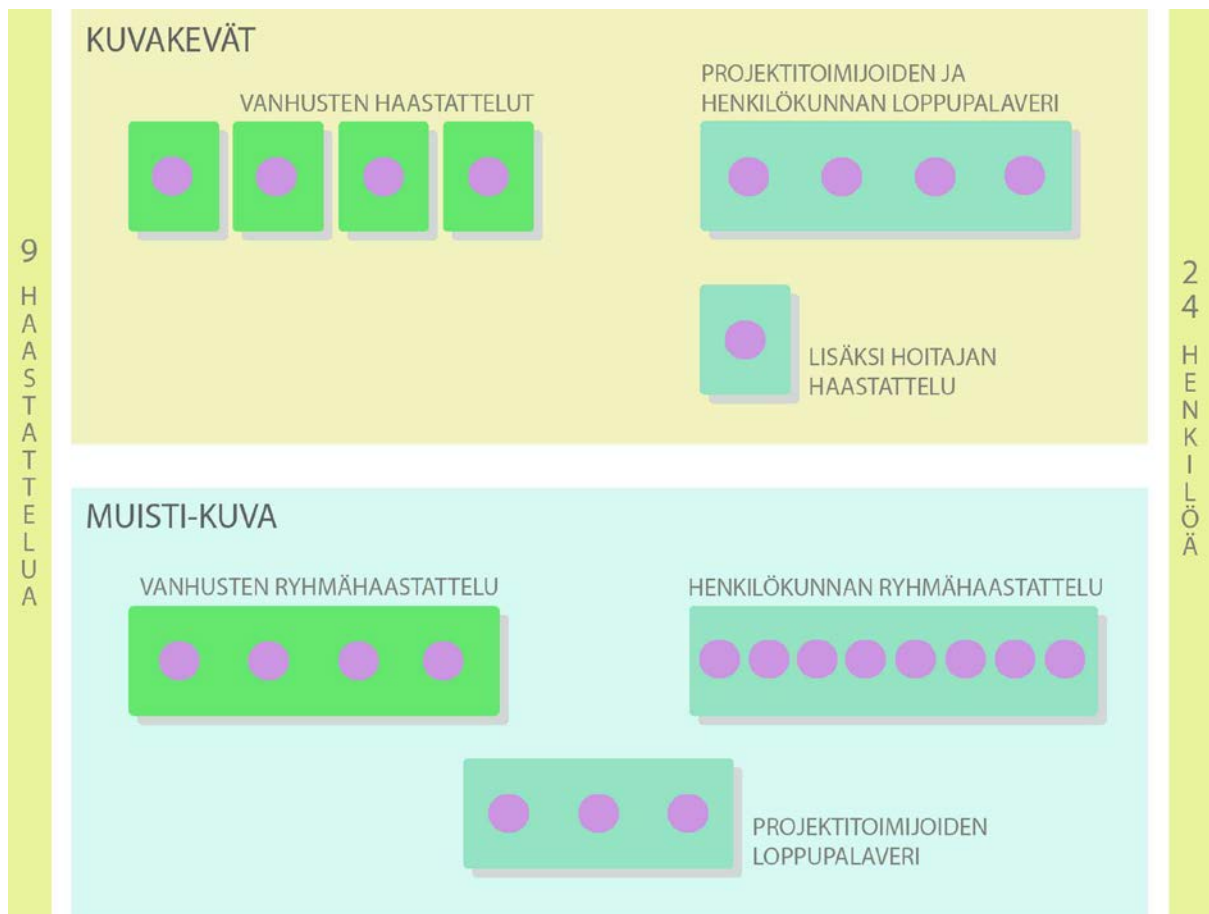
Järjestin itse yhteensä yhdeksän haastattelua. **Kuvakevät-projektissa** tein neljä vanhusten haastattelua, yhden hoitajan yksittäishaastattelun sekä järjestin projektitoimijoiden ja henkilökunnan loppupalaverin. **Muisti-kuva-projektissa** järjestin neljän vanhuksen ryhmähaastattelun, ohjaajien ja suunnittelijoiden loppupalaverin sekä päiväkeskuksen henkilökunnan ryhmähaastattelun. (ks. kuvio 3.) Taltioin kaikki haastattelut digitaalisella sanelimella. Kerron näistä haastatteluista seuraavaksi tarkemmin. Selvitän ensin vanhusten haastatteluja molemmista projekteista, sen jälkeen kerron oheistoimijoiden ja hoitohenkilökunnan haastatteluista.

Vanhusten yksittäishaastatteluihin Kuvakevät-projektin päätteeksi valmistauduin tekemällä teemarunon. Heidän kanssaan tuntui luontevalta nimenomaan keskustella kokemuksista vapaamuotoisesti ja päästä ymmärtämään heidän näkemyksiään ja kokemuksiaan. Pääsin lisäksi itse selventämään kysymyksiäni monin sanoin; en olisi kyennyt tiivistämään haluamaani selkokieleksiksi lyhyiksi kysymyksiksi, varsinkin kun keskustelukumppanini on vanhus, jonka kognitiivisia kykyjä en tarkalleen tiedä.

Teemahaastattelu on puolistrukturoitu haastattelumuoto. Puolistrukturoiduille menetelmille on ominaista, että jokin haastattelun näkökohta on lyöty lukkoon, mutta ei kaikkia. Yksityiskohtaisten kysymysten sijaan haastattelu etenee tiettyjen keskeisten teemojen varassa, jotka tutkija on määritellyt. Teemat ovat kaikille haastateltaville samat. Sen sijaan, että kysymykset ja niiden järjestys olisivat ennalta mietittyjä, teemojen varassa liikkuminen vapauttaa haastattelun tutkijan näkökulmasta, ja tuo tutkittavien äänen ja tulkinnat keskiöön. Merkitykset syntyvät vuorovaikutteisessa tilanteessa. (Hirsjärvi & Hurme 2008, 47–48.)

Teemoina olivat:

- 1 kokemukset omakuvateemasta
 - 2 ilmapiiri ja vuorovaikutuksen laatu
 - 3 tekniikat ja materiaalit
 - 4 käsin tekemisen merkityksellisyys
 - 5 yhteisen lopputuloksen merkitys osallistujalle
 - 6 projektin vaikutus omaan ja yhteisön elämään
- sekä kaikissa teemoissa toiminnan kehittäminen mielekkäämmäksi.

Kuvio 3. Haastattelut. Ympyrät kuvaavat haastattelemani henkilöitä.

Oma mielenkiintonsa on haastatteluaineistossa, jossa haastatellaan myös muistisairaita ikäihmisiä. En pidä haastattelujani kuitenkaan epäonnistuneena valintana, sillä tein haastatteluja tietäen näin tuotetun aineiston rajoitukset. Haastateltavien valinnasta keskustelin hoitajien kanssa. Ehdotin itse muutamaa osallistujaa, jotka olivat olleet usein mukana toiminnassa ja olivat hyvin muistavia asiakkaita. Sovelsin siis harkinnanvaraisuuden perustetta aineiston keruussa, jossa tutkimuksen tiedonantajiksi valitaan henkilöt, joilta

oletetaan saatavan parhaiten tietoa tutkittavasta ilmiöstä esimerkiksi puhekyvyn tai ympäristöön orientoitumisen kriteereillä (Tuomi & Sarajärvi 2009, 86). Toisaalta halusin mukaan myös jonkun sellaisen, joka ei ollut aina niin innoissaan toiminnassa mukana, jotta aineistoni olisi moniäänisempi.

Haastattelut tapahtuivat vanhusten omissa huoneissa. Olin koonnut kannettavalle tietokoneelle muutamia kuvia, joita olimme ottaneet toimintakerroilta. Katsoimme kuvat läpi siinä tahdissa kuin haastattelu luontevasti eteni. Kuvat toimivatkin kiinnekohtina, mieleenpalauttajina, tapahtumien todentajina ja keskustelun helpottajina. En koe, että kuvat millään tavalla olisivat rajoittaneet keskusteluumme. Jonkun kerran kävi niinkin, että haastateltava sanoi: *”Tällä kerralla minä en ole ollut mukana.”* Kuvasta katsoen pystyimme kuitenkin yhdessä nauramaan, että nyt muisti teki tepposet, siellähän minä istun!

Aineisto ei ollut niin monisyistä kuin olin toivonut. Keskustelumme olivat luontevanoloisia, mutta kysymiini asioihin saatettiin vastata lyhyehkösti ja jatkaa huolettomasti siitä mieleen tulleeseen toiseen asiaan. Vanhukset toivat jokseenkin vähän esiin esimerkiksi tapahtumia, joiden avulla voisin päätellä jotain projektin vaikutuksista. Tämä voi johtua muistin ongelmista. Kokonaisuutena koin kuitenkin, että jopa selvästi muistisairas kykeni tuomaan esiin kokemuksiaan pajoista oikeissa asiayhteyksissä, erityisesti kuvien katsomisen yhteydessä. Mielestäni muistin ongelmat näkyvät haastatteluaineistossani enemmänkin jonkin puuttumisena kuin paikkaansa pitämättömänä tietona.

Tutkielmani kannalta olennaista on kuitenkin aineistojen triangulaatio. Nämä haastattelut eivät ole ainoita lähteitä, joista tietoa kokoan. Voin verrata lähes kaikkea tietoa muiden aineistolähteiden esille tuomiin seikkoihin. Vanhusten haastattelut ovat joka tapauksessa heidän itsensä ilmaisemaa kokemusta toiminnasta, ja siten arvokas selkänöja tutkielmalleni.

Muisti–kuva-projektin päätteeksi muutin käytäntöä, ja tein vanhusten haastattelun ryhmähaastatteluna. Päädyin ryhmähaastatteluun, sillä halusin kokeilla, toisiko ryhmähaastattelu keskusteluun monipuolisuutta. Oletin, että ryhmähaastattelu voisi toimia muistin tukena: yhden esille nostamat tapahtumat nostaisivat esiin myös toisten kokemuksia niistä. Toisaalta huomaan, että halusin olla tehokas. Sen lisäksi, että itse jouduin järjestelemään vähemmän (viimeisilläni raskaana), vaikutin vähemmän myöskin päiväkeskuksen päivärutiineihin. Vaikka kukaan ei antanut olettaa haastattelujen olevan

häiriöksi, jouduin kuitenkin keskeyttämään hoitajien työtä käytännön asioilla ja käyttämään haastattelutilana heidän taukotilaansa. Punnitsin käytännöllisesti, että yksilöhaastattelujen edut verrattuna ryhmähaastatteluun eivät ole niin suuret, että minun tarvitsisi niitä välttämättä järjestää.

Sovin haastatteluajan etukäteen hoitajien kanssa. Kysyin etukäteen myös heidän mielipiteitään haastateltavien valinnasta. He suosittelivat, että kysyn haastateltavilta suostumuksen haastatteluun vasta kyseisenä päivänä. Jouduin tilanteeseen, jossa pyysin mukaani vanhuksia suuresta oleskeluhuoneesta, jossa kaikki olivat kuuntelemassa lehden lukemista. Joku ennalta miettimäni vanhus ei ollutkaan paikalla, ja pyysin hänen tilaltaan toisen. Tämä tilanne on hiukan mietityttävä vanhusten itsensä kannalta: Millä perusteella tuo henkilö pyydettiin ja minua ei? Päiväkeskuksessa joidenkin poistuminen ja toisten tuleminen ei kuitenkaan vaikuta olevan tavatonta.

Neljän hengen ryhmä muotoutui jokseenkin satunnaisesti, mutta minulla oli toki taustalla jonkinlaista tietoa haastateltavien soveltuvuudesta ryhmäkeskusteluun. Keskustelussa kaikki olivat toimintajakson kohtalaisen aktiivisia osallistujia. Heikkokuntoisempia (muisti ja kognitio) en voinut tällä kertaa pyytää mukaan, sillä ryhmäkeskustelu vaatii tietyn verran vuorovaikuttamisen kykyjä. Myöhemmin hoitajien haastatteluissa kysyin heidän näkemyksiään toiminnan vaikutuksista heikkokuntoisimpiin asiakkaisiin. Heikkokuntoisempien vanhusten kokemuksia pyrin hahmottelemaan myös videoiden havainnoinnin perusteella.

Teemahaastattelun teemat olivat seuraavat:

- 1 Työmuotojen ja sisältöjen innostavuus ja mielekkyys kussakin työpajassa (keskustelupainotus ja käsillä tekeminen, leikkiin heittäytyminen)
- 2 Kokemukset vuorovaikutuksesta pajoissa
- 3 Teosten merkityksellisyys itselle
- 4 Työpajaviikon organisointi ja tunnelma
- 5 Projektin vaikutukset itseen ja yhteisöön

Olin, kuten edellisissäkin haastatteluissa, valinnut muutamia kuvia projektin toimintajaksolta, joita katsoimme kannettavan tietokoneen näytöltä keskustelun virittäjinä. Tätä voisi kutsua stimuloituksi ryhmähaastatteluksi. Keskustelu eteni varsin hyvin, ja sain haastattelusta paljon

miettimisen aiheita. Ryhmähaastattelussa tietoa saatetaankin saada enemmän: osallistujat voivat herättää toisissaan muistikuvia ja rohkaista kertomaan; toisaalta haastateltavat saattavat myös kontrolloida toisiaan (Eskola & Suoranta 2008). Koen, että vanhusten kanssa ryhmähaastattelu toimii muistin tukena. Epäilen kuitenkin, että ryhmässä puhumatta saattaa jäädä asioita, joita toiset haastateltavat eivät sattumoisin heti innostu kommentoimaan.

Ryhmähaastattelussa yksi osallistuja oli vähemmän äänessä kuin toiset kolme, mutta pidän tilannetta kuitenkin jokseenkin onnistuneena, sillä keskustelu ei ollut yhden hallitsemaa. Oma roolini keskustelussa oli myös kohtalaisen aktiivinen. Nostin esille aiheita kuvista ja kuvien ulkopuolelta, kysyin kysymyksiä ja tulkitsin keskustelusta, milloin olisi sopiva hetki vaihtaa katsottavaa kuvaa.

Eräs selkeästi epäonnistunut käytäntö ryhmähaastattelussa oli, että osallistujien oli hankala nähdä kuvaa yhtä aikaa. Päiväkeskuksen tietokone ei näyttänyt kuvaa kuin suoraan edestäpäin, ja vanhusten näkö on muutenkin heikentynyt. Jouduin siirtelemään konetta niin, että kaikki näkivät. Valkokangasta ei ollut käytettävissä, mutta jälkikäteen ajateltuna projisoisin kuvan seinälle.

Kun pohdin **kaikkia vanhusten haastatteluja**, eräs erottuva tekijä on se, että palaute on hyvin positiivista. Kuitenkaan kaikki vanhukset eivät kovin selkeästi kyenneet erittelemään ja perustelemaan vastauksiaan. Tämä on yksi niistä epävarmuustekijöistä, joita haastatteluaineistooni liittyy.

Ihmisten luontaiseen hienotunteisuuteen kuuluu se, ettei negatiivista palautetta ole kasvatusten helppo antaa. Toisaalta neutraalin palautteenkin antaminen on helpompi hoitaa luonnehtimalla toimintaa oikein mukavaksi. Haastattelijana olin sama henkilö, joka toimintaa heille oli järjestänyt. Luonnehtisin itse suhdettani haastattelemiini vanhuksiin ystävälliseksi ja luottamukselliseksi. Olimme tavanneet tai vähintään nähneet useita kertoja pidemmän ajan kuluessa. Toisaalta olin heille tyttö, mutta toisaalta arvostettu hyväntekijä, joka ”jaksaa tulla tänne meitä katsomaan”. Uudella, nuorella henkilöllä on vanhusyhteisössä uutuusarvo. Minun oli erittäin helppo saada haastateltavat suostumaan haastateltaviksi. Ainakin osa heistä koki itsensä selvästi tärkeäksi. Olisiko negatiivisen palautteen antaminen riskeerannut tämän suhteen?

Tunnistan palautteen antamisesta asetelman, jossa vanukset ovat tyytyväisiä kaikkeen, mitä heille järjestetään. Kaikki on plussaa -henki ei kuitenkaan riitä, kun toimintaa halutaan kehittää. Tässä yhteydessä palaan helpotuksella jälleen triangulaatioon: aineistossani on hoitajien kertomuksia, joista selvästi voi päätellä toiminnan olleen vanhusten keskuudessa pidettyä ja vaikutuksellista. Hoitajien haastattelussa palasin myös samoihin teemoihin, kuin mistä vanhusten haastattelussa oli puhuttu. Tätä en tehnyt epäluottamuksesta vanhuksiin, vaan selvittääkseni taustoja perusteellisemmin: muisti voi tehdä tepposiaan. Esimerkiksi päiväkeskuksessa aiemmin järjestetystä luovasta toiminnasta hoitajien ja vanhusten kertomukset poikkesivat toisistaan.

Haastattelussa oheistoimijoita ja hoitolaitosten henkilökuntaa

Kuvakevät-projektin loppuhaastatteluun kokoontuivat lisäksi kaksi projektikollegaani, palvelutalon johtaja ja toiminnassa eniten mukana ollut hoitaja. Kokoonnuimme palvelutalon tiloissa. Olin tehnyt palaveriin seuraavanlaisen teemahaastattelurungon:

- 1 Onnistumiset ja ei-onnistumiset jokaisesta työpajasta (työmuodot)
- 2 Vuorovaikutuksen laatu
- 3 Hoitajien kokemukset, työhyvinvointi
- 4 Projektin näkyvät vaikutukset palvelutalolla
- 5 Toiveet mahdollisista seuraavista projekteista
- 6 Ajatuksia vanhusten yhteistyöskentelystä

Tämän lisäksi tein yhden hoitajan haastattelun, jotta saisin kokemuksia hieman useammalta henkilökunnan jäseneltä. Muita hoitajia ei itse asiassa olisi ollut järkevää haastatella – heidän osallistumisensa oli rajoittunut yksittäisiin kertoihin. Haastattelemani hoitaja oli läsnä kolmessa työpajassa kuudesta. Haastattelu tapahtui haastateltavani ehdotuksesta tutussa ruokaravintolassa. Käytin samaa teemarunkoa kuin yllä.

Muisti-kuva-projektin jälkeen järjestin loppupalaverin, johon osallistuivat lisäksi toinen yhteisöprojektista vastaavista opiskelijoista eli Ilona Ollikkala (Reetta Kerola oli estynyt sairausloman vuoksi), kuvataidekasvatuksen kenttäharjoittelija Anna-Mari Nukarinen sekä Ikäehyt-tutkija Marjo Outila. 1,5 tuntia kestäneessä tilanteessa jaoin työpajaviikon kokemuksia kollektiiviseksi ymmärrykseksi. Olin tehnyt taustatyötä kirjoittamalla mielestäni olennaisia kysymyksiä ylös. Olin kiinnostunut muiden kokemuksista työpajojen toteutuksista

ja niihin johtaneista ratkaisuista.

Tapionkodilla järjestin myös ryhmähaastattelun henkilökunnalle. Olin esittänyt toiveeni keskustelutilaisuudesta päiväkeskuksen esimiehelle Aulikki Mikkoselle, joka lupasi järjestää asian sopimanamme ajankohtana. Yllätyksekseni paikalla oli esimiehen lisäksi jopa seitsemän hoitajaa. Sain kokea, että projektiamme arvostettiin. Noin tunnin kestäneestä keskustelusta poistui jossakin vaiheessa osa hoitajista, ja jatkoimme keskustelua niiden hoitajien kesken, jotka olivat osallistuneet projektimme työpajoihin. Haastatteluteemat olivat samat kuin vanhusten ryhmähaastattelussakin, lisäksi vielä teema: suunnittelu ja toiminnanaikainen yhteistyö toimijoiden ja henkilökunnan välillä.

3.3. Analysointi pitkällisenä prosessina

Toimintatutkijan työskentelytapaan kuuluu toiminnan jatkuva reflektointi. Itse olen reflektoinut järjestämäämme toimintaa niiden suunnitteluvaiheessa, toiminnassa, tuokioiden väleissä sekä toiminnan loputtua. Siten analysointia on tapahtunut pitkän ajanjakson kuluessa. Kun aloitin aineistoni yhteenkokoamisen lopullisessa analyysivaiheessa, aineistoni oli jo kertonut minulle runsaasti asioita, joita olin myös ehtinyt prosessoida ajatuksellisesti abstraktimmillekin tasoille. Varsinainen analyysivaihe ei tuonut olennaisen suuria muutoksia ajatteluuni, mutta kokosi aineistoni yhteen syventämistä ja käsitteellistämistä varten.

Aineistoni analysointi tuntui aluksi ongelmalliselta, sillä se oli laaja ja monimuotoinen. Minulla oli sekä projektipalautteeksi katsottavaa aineistoa, että syvempiin kysymyksiin vastaavaa aineistoa. Osa aineistosta tuntui olennaisemmalta, osa taas lähinnä taustatiedolta. Oli paljon asioita, joita nousi aineistosta itsestään, eikä minkään teoriapohjaisen analyysirungon käyttäminen tuntunut oikealta.

Ennen varsinaista sisällönanalyysiä valmistelin videot ja kyselylomakkeet analyysin jatkoa varten:

Katsoin läpi kaikki videot (Muisti-kuva). Tein videoista muistiinpanoja keskittyen havainnoimaan seuraavia seikkoja: työmuodon toimivuus kohderyhmälle (kehittämisenäkökulma), vuorovaikutuksen laatu ja ilmapiiri, sekä jokaisen osallistujan kokemus tilanteesta (siinä määrin kuin havainnointi kertoo).

Kirjoitin hoitajien kyselylomakkeista (Muisti-kuva) vastaukset yhteenvedoksi kunkin kysymyksen alle. En kvantifioinut aineistoa, mutta kiinnitin huomiota siihen, oliko suurin osa palautteista positiivista vai negatiivista ja mihin aiheisiin erityisen kriittiset tai kehuivat palautteet kohdistuivat. Valtaosa palautteesta oli positiivista, mutta todella hyödyllisiä kriittisiä arvioita oli esitetty myös runsaasti. Vanhusten kyselylomakkeista (Muisti-kuva) laskin numeroarvioinnin keskiarvon ja arvioin palautteen yleissävyn. Kaikki vapaasti kirjoitetut palautteet olivat positiivissävyisiä. Numeroarvioinnin keskiarvo oli 8,6.

Pohjustin teemoittelua edelleen kirjoittamalla toimintakertomuksen molemmista projekteista. Käytin kertomuksen kirjoittamisen tukena kaikkia aineistojani. Työpajakohtaiset palautteet solutin toimintakertomukseen. Kirjoitin samaan lukuun myös tuokiokohtaisia analyysejä, jotta voisin aineiston käsittelyluvussa keskittyä käsittelemään koko työpajakirjoa kokonaisuutena.

Kokonaisuutena analysointi ja teemoittelu

Päädyin analysoimaan monimuotoista aineistoani *kokonaisuutena* sisällönanalyysin keinoin. Viittaan sisällönanalyysin termiin väljänä teoreettisena kehyksenä, joka voidaan liittää erilaisiin analyysikokonaisuuksiin – en yksittäiseen metodiin (Tuomi & Sarajärvi 2009, 91).

Käsittelin aineistoa otteella, jossa on piirteitä sekä aineistolähtöisestä että teoriaohjaavasta analyysistä. Aineistolähtöisessä analyysissä tutkija pyrkii luomaan luokkia aineistonsa ehdoilla, ja työntämään ilmiöstä jo tietämänsä asiat taka-alalle. Teoriaohjaavassa analyysissä analyysiyksiköt taas valitaan aineistosta, mutta aikaisempi tieto ohjaa tai auttaa analyysiä. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 95–96.) Omassa tutkielmassani teoria vaikutti huomattavan paljon siihen, millaisiin asioihin itse kiinnitin huomiota aineistossani. Teoria oli myös vaikuttamassa niihin teemoihin, joista haastatteluissa keskusteltiin. Aineiston pelkistäminen kuitenkin tapahtui aineistolähtöisesti. Toisin kuin Tuomen ja Sarajärven kuvaamassa teoriaohjaavassa analyysissä en muodostanut lopullisia teemoja teorian pohjalta, vaan edelleen aineistolähtöisesti (Tuomi & Sarajärvi 2009, 117).

Pelkistin aineistoni listaksi tärkeitä huomioita, jotka tuntuivat olennaisilta omia tutkimusintressejäni vasten: taidelähtöisten menetelmien käytäntöjen kehittämistä ja osallistumisen kysymyksiä. Valintani tein sillä intuitiolla, joka minulle oli syntynyt

teoriatiedon, käytännön kokemusten, sekä pitkän reflektointiprosessin kuluessa. Toimintatutkijan intuitio pohjautuu tapahtumissa läsnäoloon, kehoon ja muistiin piirtyneisiin kentän tapahtumiin (Huovinen & Rovio 2007, 112). Huomioitani suuntasivat myös aiemmin laatimani haastattelurungot. Pyrin lisäksi olemaan herkkä asioille, joita haastateltavani pitivät tärkeinä.

Tuomi ja Sarajärvi muistuttavat, että erityisesti aineistolähtöisessä sisällönanalyysissä, jossa “katsotaan, mitä aineistosta ylipäättään irti saadaan” on ongelmansa. Voidaan päätyä samankaltaiseen tilanteeseen kuin jos tilastollisessa analyysissä tehdään tilastoajoja ilman suunnitelmaa, ja lopulta tarkastellaan niitä tuloksia, jotka vaikuttavat jotenkin merkittävilä. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 166.) Alussa koinkin epävarmuutta siitä, millä perusteella valitsen joitakin ja jätän pois joitakin teemoja. Analyysiprosessi tarkensi tutkimuskysymystäni: otin huomioon niitä aineistossani näkyviä teemoja, jotka auttoivat vanhustenhoitoyhteisöihin sopivan sosiaalisesti tiedostavan yhteisöllisen taidekasvatuksen hahmotteluun sekä sen karikoiden tunnistamiseen.

Jatkoin kirjaamalla kunkin huomion viereen mahdollisia yläkäsitteitä, aiheita, johon asiat liittyvät. Hahmottelin näiden yläkäsitteiden pohjalta uuden pelkistyksen, johon poimin parikymmentä otsikkoa aineistostani löytyville ilmiöille. Esimerkkejä näistä ovat ilmapiiri, vuorovaikutus, työmuodot, uudet ohjaajat, epäselvyydet projektin tavoitteista jne.

Päädyin sijoittamaan ilmiöt seuraaviin klustereihin: 1. toiminta käytännön toimenpiteinä, 2. vaikutukset yhteisöön, 3. taiteenomaisuus ja teoksellisuus ja 4. selkiytymättömät tavoitteet. Useiden ilmiöiden kohdalla valinnan olisi voinut tehdä toisin, ja vaihtelin ryhmittelyjä useaan otteeseen. Lopulta klusterit saivat sisällyksen mukaiset otsikkonsa: *Organisointi ilmapiirin muodostajana, Monimuotoiset vaikutukset yhteisöön, Taide ja teos, Toivottu taidekokemus ja Selkiytymättömät tavoitteet.*

3.4. Eettisyys

Vanhusyhteisöissä toimimisessa tutkijalta vaaditaan tarkkuutta eettisten toimintatapojen noudattamisessa. Tilannetta voisi jollakin tapaa verrata koulukontekstiin, jossa tutkimuslupia, dokumentointi- ja kuvien julkaisulupia kerätään säännönmukaisesti. Toisaalta tilanne voi olla

jopa hiukan sekaisempi, sillä vanhusten kohdalla osa myöntää luvan itse, mutta osalla heistä päätökseen vaikuttavat omaiset.

IkäEhyt-hankkeessa tutkimuslupa tuli pyytää Rovaniemen kaupungilta. Tutkimusluvan hankkimisen hoiti tutkija Marjo Outila (liite). Sitä edeltäneessä Kuvakevät-projektissa tutkimuslupa tuli hoidettua epämuodollisemmin. Sain suullisen tutkimusluvan palvelutalon toiminnanjohtajalta Jarmo Palolta. Saarenkylän palvelutalo on yksityisen yhdistyksen ylläpitämä, eikä byrokratiaa kunnan suuntaan vaadittu. Jälkikäteen ajateltuna olisimme voineet toimia muodollisemmin ja hoitaa tutkimusluvan virallisesti. Joka tapauksessa sekä palvelutalon johtaja että osallistujat ovat olleet tietoisia, että Lapin yliopiston järjestämässä projektissa tapahtuu myös tutkimusta. Henkilökunta on johtajan mukaan keskustellut asiasta kunkin osallistujan kanssa.

Jokaiselta haastateltavalta molemmissa projekteissa olen pyytänyt kirjallisen luvan käyttää haastattelua aineistona tutkielmassani. Luvassa on kerrottu, ettei nimiä käytetä tutkielmassa, eivätkä tallenteet tule julkisesti kuultavaksi. Työpajojen dokumentointi ja kuvien käyttö vaati myös lupien kysymisen.

Vanhusten ja hoitajien lisäksi eettiset kysymykset koskettavat myös opiskelijakollegoitani, joiden kanssa olen kahta projektia luotsannut eteenpäin. Ensimmäisessä projektissa, jossa hyppäsin mukaan toimintatutkijuuteen ymmärtämättä sitä vielä kokonaan, en havainnut että tutkielmani koskettaa myös opiskelijakollegoitani. Hyvän käytännön mukaan olisin ymmärtänyt alusta lähtien informoida, että he ovat tärkeä osa tutkielmani rakentumista, ja että toivon heidän tuottavan tietoa kanssani esimerkiksi loppupalaverissa. Hämmennystä tapahtui, mutta asiat järjestyivät. Toisessa projektissa asiat luontuivat selkeästi.

4 Suunnitelmista toimintaan

Tässä luvussa esittelen Kuvakevät ja Muisti–kuva-projektit käytännön tasolla sekä tuon esiin *eri toimintatuokioihin ja niiden kronologiaan* kiinnittyviä tulkintoja. Kun tuon tuokiokohtaisia analyysejä toimintakertomuksen lomaan, kunnioitan toimintatutkimuksen luonnetta jatkuvana reflektiona sekä vapaudun seuraavassa luvussa käsittelemään aineistoani *yhtenäisenä kokonaisuutena*. Seuraavassa pääluvussa (5) tuonkin esiin projektien tapahtumia analysoituina *teemojen mukaan*.

Tärkeä huomio molempiin seuraavaksi esiteltäviin projekteihin liittyen: Lapin yliopiston yhteisöprojekteihin liittyy aina toimintaa edeltävä sosiokulttuurinen analyysi. Paikan ja sosiokulttuurisen tilanteen kartoituksessa on viisi osa-aluetta: paikka objektiivisena, subjektiivisena ja tekstuaalisena sekä sosiaalinen ja kulttuurinen tilanne yhteisössä. Näin ollen kumpikin projekti lähti liikkeelle tilanteeseen nähden hyvillä tiedoilla yhteisöstä ja paikasta.

4.1. Kuvakevät Saarenkylän palvelutalolla

Saarenkylän palvelutalo ikäihmisten kotina

Palvelutalo on Saarenkylän vanhustenkotiyhdistyksen omistama yksikkö. Vanhustenkotiyhdistys tuottaa asumispalveluina tehostettua palveluasumista yhteensä 25 asiakkaalle kahdessa palvelutaloyksikössä. Tavallista palveluasumista tuotetaan 14 asiakkaalle yhdessä palvelutaloyksikössä. Lisäksi ikäihmisille on tarjolla 41 vuokra-asuntoa. Palveluasuminen on tarkoitettu päivittäistä ulkopuolista apua tarvitseville vanhuksille. Siihen kuuluu sekä asunnon, että palvelujen järjestäminen. Palveluasunnoissa kiinnitetään huomiota liikkumisen esteettömyyteen, turvapalveluihin ja apuvälineisiin.

Palvelutalo paikkana on mielenkiintoinen: se on talo, jossa on vanhusten koteja. Asiakkaat asuvat siellä siis vuokralla. Toisaalta laitospaikka ei voi välttää. Nuutinen (2008, 93) tuokin esiin palvelutalo-paikan ristiriitaisuuksia: hoitolaitos on yhtäältä koti, toisaalta työpaikka. Asuvatko vanukset hoitajien työpaikalla, vai tulevatko hoitajat töihin vanhusten kotiin?

Kuvakevät-projektimme oli osa Saarenkylän vanhustenkotiyhdistys ry:n Taidepainotteinen palvelutalo -hanketta. Hanke alkoi helmikuussa 2010. Sille saatiin rahoitusta opetusministeriöltä. Myös Lapin taidetoimikunta toimi vanhustenkotiyhdistyksen yhteistyökumppanina hankkeessa. Taidepainotteinen palvelutalo -hankkeen tarkoitus oli integroida taiteen ja kulttuurin muotoja yhdistyksen toiminnan kokonaisuuteen.

Kuvakevät – taidekasvatuksen yhteisöprojekti

Kuvakevät-projektissa ryhmä Saarenkylän palvelutalon vanhuksia ja hoitajia kokoontui kuusi kertaa kanssamme yhteen taidetoiminnan merkeissä. Vanhukset ja hoitajat olivat tasavertaisina osallistujina mukana toiminnassa. Projektin tuotoksina jokainen sai mukaansa itse koostetun kansion, ja palvelutalon seinälle nostettiin kaikkien yhteinen teos.

Kuvio 4. Kuvakevät-aikajana

Kuvakevät toteutui kolmen Lapin yliopiston kuvataidekasvatuksen opiskelijan organisoimana. Aloitimme kahden projektikollegani kanssa varsinaisen suunnittelutyön vuoden 2011 alussa. Toteutimme projektin toimintatuokiot huhti-kesäkuussa 2011.

Kokoontuimme suurin piirtein kerran viikossa iltapäiväkahvien jälkeen, n. klo 14 alkaen. Aikaa meillä oli käytettävissämme noin puolitoista tuntia niin, että vanhukset ehtisivät toiminnan jälkeen käydä huoneissaan ennen ruokailua. Ryhmän koko oli suurimmillaan 16 henkilöä, josta hoitohenkilökuntaa oli kuusi. Pienimmillään ryhmässä oli neljä henkilöä, joista kaikki olivat vanhuksia. Ryhmä oli muodostettu palvelutalon johtajan ja hoitajien harkinnan mukaan. He arvioivat, ketkä asukkaista sopisivat ryhmämuotoiseen työskentelyyn, ja

kutsuivat (lue myös näin: houkuttelivat) heitä mukaan. Ryhmään osallistui sekä muistisairaita että muistavia vanhuksia. Toiminnan toivottiin lieventävän muistavien ennakkoluuloja muistisairaita kohtaan ja helpottavan kanssakäymistä eri osastoilta tulevien kesken.

Kuvakevät-projektin työmuodot perustuivat muisteluun. Kantavana teemana oli omakuva, jota osallistujat kuvaannollisesti koostivat projektin aikana. Pyrimme myös moniaistisuuteen työmuotojen, materiaalien, mielikuvien ja jokakertaisen yhteislaulamisen avulla.

Projektin tavoitteet liittyivät kulttuuriseen demokratiaan, hyvinvoinnin lisäämiseen ja yhteisön kehittämiseen. Halusimme toiminnan tuovan iloa osallistujien elämään, vahvistavan vanhusten positiivista omakuvaa ja lisäävän vuorovaikutusta yhteisöön kuuluvien välille. Niinikään pyrimme lisäämään työhyvinvointia sekä tuomaan hoitohenkilökunnalle lisää ideoita ja itseluottamusta taidetoiminnan järjestämiseen. Emansipatorista ja sosiaalisesti tiedostavaa ulottuvuutta pyrkimyksiin toi tavoite kehittää toimintatapaa, jossa vanhukset olisivat enemmän kuin vain taidetoiminnan kohteita. Tarkoituksemme oli, ettemme suunnittele toimintaa etukäteen valmiiksi, vaan annamme ryhmämme vaikuttaa toiminnan muotoutumiseen.

Projektin ideoinnissa oli esillä suuri määrä vaihtoehtoja. Emme ensisijassa lähteneet toteuttamaan työpajojen sarjaa, vaan ajatuksemme oli toimia organisaattoreina jollekin tapahtumiselle. Eri vaiheiden kautta projektimme kuitenkin kehittyi konventionaalisempaan, taidepiirimäiseen suuntaan.

1. Kollaasi ja itsen esittely

Ensimmäisellä kerralla teimme kuvakollaaseja. Pöydillä oli kasapäin lehdistä leikattuja kuvia, joista jokainen osallistuja valitsi kuvia itselleen tärkeistä asioista ja sommitteli ne liiman avulla kollaasiksi.

”Hevosia meillä oli ja poroja.”

”Tämän nimi on Rakkaudesta ruokaan.”

”En edes ajatellut, mitä tein. Mutta yhtäkkiä kuvista huomasiin, että minähän olen kesäihminen.”

”Kissa. Mikä sen kissan nimi oli? Joku Muru se oli.”

Päädymme käyttämään leikekuvakollaasia menetelmänä elämänkokemusten ja mielikuvien esiintuomiseen. Kuvien valitseminen ja niistä kollaasin eli kuvakoosteen tekeminen oli aiempien kokemustemme mukaan inspiroiva ja helposti lähestyttävä työtapa. Kollaasi on tarvittaessa helppo ja tarvittaessa sommitteluhaasteita antava menetelmä.

Omien töiden esittely tuokion lopuksi tuntui olevan mieluisaa, ja jakamista tapahtui koko ryhmän kesken. Yhteislaulu kokosi lopuksi tuokion, aikaa oli kulunut puolitoista tuntia. Meidän ohjaajien kokemusten ja hoitajien palautteen valossa tuumimme, että tuokio oli onnistunut ja tunnelma innostunut. Aikaa oli tarpeeksi, ja kiireetön tunnelma kyettiin saavuttamaan.

Kohti toista tuokiota

Olimme jättäneet suunnitelmat auki siinä ajatuksessa, että saisimme aiheita projektin jatkoon ensimmäisiltä toimintakerroilta. Saimme kuulla vanhuksilta muisteluja ja kertomuksia, mutta ne eivät satunnaisina tuntuneet antavan vielä sitä punaista lankaa, jota projektiimme haimme. Seuraavien kertojen ideointia rajasivat omakuvateemamme sekä tarve saada jatkosuunnitelmiin osallistujalähtöisyyttä.

2. Monotypia, lapsuus ja leikki

Toinen kerta ensimmäisen tavoin oli tutustelua: miten voisimme tämän ryhmän kanssa lähestyä taiteen tekemistä. Teimme grafiikkaa, monotypioita. Ensin juttelimme mieliväreistä ja lapsuuden tärkeistä väreistä taidekuvien kautta, sen jälkeen leikimme väreillä monotypioita tehdessä. Työvälineinä olivat telat, puutikut ja siveltimet. Lopuksi ripustimme työt naruille.

”Minä en oikein käsitä. En minä nyt oikein käsitä.”

”Minä neuvon, autan. Telaa ylös, alas, ylös, alas.”

”Siinä aurinko justiin nousee siitä toisella puolella jokia.”

”Menee aivan yli hilseen.”

Kuva: Kuvakevät-työryhmä

Monotypia on menetelmä, jossa väriä levitetään sileälle alustalle jollain tavoin. Varsinainen teos muodostuu kuitupaperille, joka painetaan alustan kanssa vastakkain. Valitsimme monotypian tähän tuokioon, sillä ajattelimme sen tarvittaessa mahdollistavan tarkan kuvaamisen, mutta tarjoavan myös mahdollisuuden ohittaa *tyhjään paperiin* piirtämisen, jos kynnyks siihen on korkea. Pelkkä telattu väripinta jo itsessään on kaunis, eikä piirtämistä välttämättä edes tarvita.

Katsoimme suuren taulutelevision kautta kuvia maalauksista. Maalaukset olivat Albert Edelfeltin *Leikkiviä poikia rannalla* (1884) sekä *Smultron* (1890), Helene Schjerfbeckin *Onkiva tyttö* (1884) sekä *Tyttö hiekkakuopassa* (1912), Reidar Särestöniemen *Kevätaurinko* (1966) ja Liisa Rautiaisen *Kesän yö* (1996). Valitsimme sellaisia maalauksia, joiden avulla voidaan päästä moniaistisiin muistoihin lapsuudesta. Pyysimme osallistujia eläytymään kunkin katsottavan teoksen maailmaan. Mitä ääniä kuulet? Miltä lämmin kivi tuntuu paljaiden varpaiden alla? Entäpä neulaset, joita polulle on tippunut?

Tekniikka osoittautui monivaiheiseksi. Keskusteluakaan ei tullut toivotunlaisesti. Hoitajan palautteen mukaan tuokio onnistui hyvin, vaikka tunnelma ei ollutkaan niin tiivis kuin edelliskerralla. Hänen mukaansa tällä kerralla kuitenkin jäi *alemmuudentunnolle* enemmän tilaa. Monivaiheinen tehtävä voi korostaa vanhusten erilaisia suoriutumisen kykyjä. Hoitaja näki tämän aiheuttavan joillekin epävarmuutta ja paineita suoriutumisesta.

Vaikutti siltä, että edelliseen kertaan verrattuna vanhusten ei ollut yhtä helppo arvostaa omaa

työtään, joka muodostui lähinnä väristä ilman esittäviä elementtejä. ”Tällaista sotkua.” Jollakin tapaa tehdyt työt tuntuivat silti olevan tärkeitä. Lähtiessämme eräs vanhus totesi ripustettujen töiden katselijoille: ”Minultakin on siellä kaksi työtä.” Vanhusten puheista tuli myös olo, että he pitivät tärkeänä sitä, mihin työt päätyvät.

Oma oloni tuokion jälkeen oli kuitenkin epämukava: ”Olo on, että oltiin juuri niitä kuvisopehrohöjä, jotka tulee näyttämään taidekuvia, kertoo taiteilijoista, ja sitten pyytää tekemään väri-ilmaisua. -- Ihan kuin olisin vastannut sitä stereotypiaa” (tutkimuspäiväkirja). Näyttää siltä, että toimintatuokiossamme selkeästi esiin tullut taidemaailma ei ollutkaan niin helposti kohdattavissa kuin kollaasin aikakauslehtikuvat. Tämä taiteen kohtaaminen oli kuitenkin harkittua, sillä halusimme taidemaailman joka tapauksessa olevan jossain määrin läsnä toiminnassa.

Pohdittuani tuokiota kokonaisuutena olen ajatellut, että vaikka maalauksiin eläytymisestä ei tullutkaan paljoa kommentointia ja keskustelua, ei se tarkoita, etteikö mielikuviin olisi päästy käsiksi. Ajattelen kokemuksen pohjalta kuitenkin, että katsottavan maalauksen olisi hyvä olla aitona esineenä tilassa, jos se on mitenkään mahdollista (vrt. Strandman-Suontausta 2013). Tuntui, ettei seinällä sijaitseva näyttö jaksanut vangita muistisairaiden vanhusten huomiota. Tuokion jälkeen laitoimme vielä tilaan esille maalaustelineen, johon perustimme projektin ilmoitustaulun. Kuvailimme siinä parilla lauseella ja muutamilla kuvilla toimintatuokiota.

Kohti kolmatta tuokiota

Toisen tuokion jälkeen jatkon suunnittelu oli kriittisessä pisteessä. Nyt oli viimeinen hetki lyödä lukkoon projektin jatko, jos toiminnassa haluttiin taata yhtenäisyys. Kumpikaan näistä kerroista ei kuitenkaan tuonut esiin siinä määrin vanhusten kokemuksia ja muisteluita, että olisimme voineet niiden pohjalta hahmotella jotakin mielekästä yhteistä osallistujista lähtöisin olevaa teemaa jatkotoiminnalle. Tässä vaiheessa meidän suunnittelijoiden keskuudessa tuli sanotuksi myös kysymys, voisiko projekti ollakin joukko erillisiä taidetuokioita. Itse vastustin ajatusta.

Päädyimme suunnitelmaan, jossa toteutetaan yhteinen taideteos eri toimintakerroilla valmistettavista osasista. Mielekästä yhtenäisyyttä toimintatuokioiden välille toisi myös omakuvateemainen henkilökohtainen teoskansio.

3. Kansio ja elämän motto

Kolmannella kerralla osallistujat tekivät kansion, johon he saivat koota tekemiään teoksia. Materiaaleina käytimme värikartonkeja, lahjoituksena saatuja tapetteja, sekä lankaa ja nauhaa. Kansioita tehdessään vanhukset myös miettivät oman elämänsä kantavaa ajatusta, elämän mottoa tai asiaa, joka tuottaa iloa. Tämän moton vanhukset kirjoittivat kansioon omalla käsialallaan.

”Eteenpäin elävän mieli.”

”Lapset ja lastenlapset. Ne ovat rakkaita. Minä aina halin heitä. Alkaa aivan itkettää.”

”Ensin ajattelin, että onpa yksinkertainen tehtävä, mutta tässähän onkin paljon värkkäämistä.”

Yhteinen pöytä oli ensimmäisellä kerralla alleviivannut ryhmän yhteisyyttä jopa juhlallisesti. Halusimme kuitenkin kokeilla erilaisia keinoja vuorovaikutuksen lisäämiseksi, ja ryhmittelimme kokoontumista varten pöydät neljän hengen ryhmiin. Suunnittelimme myös tehtävän yksinkertaiseksi, jotta vuorovaikutus olisi mahdollista sen lomassa.

Osallistujat näyttivät innostuvan materiaalien valinnasta. Tunnelma oli leppoisaa. Yksinkertaisessakin työssä oli silti tekemistä. Meillä oli aikaa luontevalle jutustelulle. Auttoipa eräskin vanhus muistisairasta vanhusta muodostamaan ajatustaan lauseeksi. Kerroimme lopuksi, että tulemme tekemään yhteisen taideteoksen palvelutalon seinälle. Oli mukava päättää tuokio tilanteessa, jossa tiesimme mitä jatko tuo tullessaan.

Kohti neljättä tuokiota

Reflektoin tekemisiämme ja tekemättä jättämissiämme, ja yritin pohtia keinoja, millä *mielikuvia* voitaisiin jälleen herätellä. Olisiko kenties joku villaan tai käsitöihin liittyvä runo, kertomus tai muu taideteos? Meillä ohjaajilla oli kuitenkin kiireinen vaihe muissa opinnoissa, joten pohdintani ei ottanut tulta alleen.

4. Huovutus ja käsityömuistot

Neljännellä kerralla käsittelimme lampaanvillaa. Osallistujat sommittelivat erivärisistä villoista haluamansa kuvion vihreälle villalevyille. Levyn he sitten käärivät rullalle, joka pujotettiin sukkahousun sisään huovutuspesua varten.

”Mitäs minä tekisin?”

”No, justhan me laulettiin: Nytpä tahdon olla mä, pienen mökin laittaja.”

“En olekaan aiemmin huovuttanut.”

”Minä tein verhoja väävyspuilla.”

Kuva: Kuvakevät-työryhmä

Huovutus oli tekniikka, johon päädyimme sekä yhteisen taideteoksen visuaalisen ilmeen, että moniaistisuutta ja käsityömäisyyttä tukevan tekemisprosessin kannalta. Arvelimme villan materiaalina olevan tuttua ja muistoja herättävää, mikä madaltaisi kynnyksiä taiteen tekemiselle. Olimme havainneet, että vanhusten käsivoimat voivat olla odottamattoman heikot. Kokemuksesta tiesimme, että huovuttaminen vaatii jonkin verran käsivoimaa, ja päädyimmekin villasommitelmien pesukonehuovutukseen.

Työn lomassa virittelimme jutustelua elämän varrella tehdyistä käsitöistä. Muistoja kerroiltiin kyseltäessä, mutta varsinaista spontaania keskustelua ei aivan syntynyt. Rullasimme osallistujien kanssa työt, ja sovittelimme rullat tuomiemme sukkahousujen lahkeisiin tulevaa huovutuspesua varten. Tuntui, että tuokio oli pian ohi. Aikaa oli mennyt tunteroinen.

Kiireetön tunnelma oli kyetty saavuttamaan, ja tekeminenkin näytti olleen osallistujille

mielekästä. Ohjaajien kesken kuitenkin tuumimme, että tuokiosta puuttui jotakin. Tuokio olisi ollut osallistujien kannalta moniulotteisempi, jos olisimme huovuttaneet työt käsin. Työn ja tuloksen yhteys olisi myös ollut selkeämpi. Myöhemmin saimme vahvistusta ajatuksillemme myös palvelutalon johtajalta, joka olisi kannattanut töiden huovuttamista käsin. Toisaalta pysyvään teokseen tulevilta huovilta vaaditaan myös riittävää kestävyyttä. Ongelmakohtia sittemmin prosessoituani olen päätenyt siihen, että toimivin tapa kyseisen ryhmän kanssa olisi ollut (esi)huovuttaa sommitelma tuokiossa käsin, ja tarvittaessa jatkaa huovuttamista pyykkikoneella kestävämmäksi.

Kohti viidettä tuokiota

Tuokiossa syntyneistä huopalevyistä syntyi sittemmin yhteisen teoksen suurin elementti. Skannasimme myös osallistujilta pyytämämme omakuvat ja teimme mustavalkoisista tulosteista kalvokopiot seuraavan kerran työskentelyä varten. Edellisen kerran reflektoinnin perusteella halusimme ottaa mukaan taas erillisen keskustelutuokion: Villatyöskentelyn lomassa keskustellessa ei ollut päästy *kaikkien* kokemuksiin.

5. Tekstiilisommitelma, omakuva ja elämän haaveet

Aloitimme tuokion keskustelemalla omakuvan äärellä niistä haaveista ja toiveista, joita kullakin on elämänsä aikana ollut. Teimme näiden pohjalta tekstiilisommitelmat, jotka kiinnitettiin läpinäkyvän omakuvan taakse. Työskentely tapahtui liimaamalla pääasiassa valkoisia materiaaleja hennonsävyiselle kartongille. Tarkoitus oli saada aikaan erilaisia struktuureita.

”Minä aina tansseista haaveilin. En niihin koskaan päässyt.”

”Haaveilin että olis monta lasta ja iso talo.”

”Kyllä teillä on korkealentosta taidetta. Minä oon ollu ihan tavan tallaaja, ja nyt päässyt nousemaan mukaan tähän teidän touhuun.”

Jatkoimme työtappaa, jossa käytetään eletystä elämästä tuttuja materiaaleja. (Kaikki osallistuneet vanhukset sattuiivat olemaan naisia.) Projektissa oli myös syntynyt aavistus, että

materiaalin *valitsemisen ja yhdistelyn* kautta työskentelyinspiraatio syntyy mutkattomasti, ja työn tuloskin palkitsee (vrt. tuottaminen “tyhjästä” vaikkapa piirtämällä).

Tuokioon saapui neljä vanhusta. Vaikka aluksi ihmettelimme pientä osallistujajoukkoa, tämä oli meille hyvä kokemus siitä, miten pieni ryhmä tekee työskentelyilmapiiristä erilaisen: omia ajatuksia ja tunteja on helpompi tuoda pienessä porukassa julki. *Vanhukset myös kommentoivat toistensa kertomuksia.* Ohjaajilla oli eri tavoin aikaa paneutua keskusteluun kunkin vanhuksen kanssa. Ideoimme ja sommittelimme töitä osin yhdessä, ja kiinnitimme työt kansioihin.

Kohti viimeistä tuokiota

Me ohjaajat valmistelimme yhteistä teosta lähettämällä skannatut vanhusten kuvat vaneritulostukseen. Olimme suunnitelleet, että saisimme valmiin teoksen loppujuhlaan, mutta tulostuksen viivytyksen vuoksi se ei onnistunut. Päätimme, että viimeistä kokoontumista juhlistetaan muilla keinoin.

6. Leivosveistokset

Päätöskerralla kokosimme jaksoa yhteen katsomalla aikaansaannoksia. Kaikki saivat eteensä levyille pingotetun itsetehdyn huopalevyn ja vanerille tulostetun kuvan. Yllätyksenä toimme tilaan kääretorttulautasia, kahdenväristä kermavaahtoa pursotuspusseissa ja hurjan määrän erilaisia koristeita. Leivosten teko oli varsinaista juhlaa. Koristelun tulokset syötiin kohta päätöskahveilla.

”Minä olin ajatellut mennä sängyn alle piiloon ettei tartte tänne tulla. -- Kyllä kannatti.”

”Täällä on ollut sellainen hyvä henki.”

”Että te olette meidän huovutukset laittaneet näin hienosti!”

”Minäkin olen ylpeä.”

Kuvat: Elisa Ahonen

Jo ylläolevat kommentit kertovat, että osallistujat olivat selvästi vaikuttuneita yhteisistä aikaansaannoksistamme. Leivosten tekemisessä ideoita ei tarvinnut odotella. Syntyi toinen toistaan hausempia leivoksia. Luovuuden puuska oli suorastaan uskomaton, eikä kukaan kysellyt, miksi tätä nyt tehdään. Tekemisen helppouden voi tulkita niinkin, ettei leivoksien koristelua liitetty jonkin asian viestimiseen, symboliseen kuvaamiseen. Yksi jos toinenkin kaipailee ryhmän jatkumista syksyllä. Kansiot jaettiin tekijöilleen, ja laulettiin kesän kunniaksi suvivirsi.

Me ohjaajat työstimme myöhemmin teoksen valmiiksi. Teos valmistui yrittämisestämme huolimatta myöhässä ajattelemastamme aikataulusta, emmekä kesäloman kynnyksellä enää löytäneet mahdollista ajankohtaa järjestää suunnittelemaamme pientä julkistamistilaisuutta. Toimitimme teoksen palvelutalolle, ja kiinnitimme sen edeltä katsomaamme paikkaan yhteisiin tiloihin.

Esitimme johtajalle toivomuksen, että hoitajat järjestäisivät osallistujat paikalle juhlistamaan teoksen valmistumista. Teoksen valmistumisen jälkeen työskentelyssä mukana ollut ryhmä tutustuikin ryhmänä teokseen. Hoitajat ovat myös käyneet vanhusten kanssa useissa ryhmissä katsomassa teosta, ja sen äärellä on jaettu kokemuksia. Keskustelussamme, jolloin projektin päättymisestä oli jo aikaa, palvelutalon johtaja tuumasi teoksesta: ”Se on sellainen meidän ylpeydenaihe! Kun tänne tulee vierailijoita, me ensimmäiseksi näytämme sen.”

4.2. Muisti–kuva Tapionkodin päiväkeskuksessa

Tapionkoti päivittäisen virkistyksen paikkana

Tapionkoti järjestää päiväpalvelutoimintaa ikäihmisille. Toimintaa järjestetään maanantaista perjantaihin klo 7–15. Asiakkaita on päivittäin noin 30, asiakkuuksia vajaa viisikymmentä. Asiakkaat käyvät Tapionkodissa eri määriä viikossa: toiset kerran viikossa, jotkut kaikkina viitenä päivänä. Heillä on erilaisia sairauksia, joista muistisairaudet ovat yleisiä. Tapionkoti toimii Rovaniemen keskustassa.

Tapionkodin toiminnan tarkoituksena on tukea muistihäiriöisiä asiakkaita ja auttaa heitä selviytymään arkielämän toimista. Toiminnan avulla varmistetaan ikäihmisille hyvä ja kattava perushoito ja huolenpito. Näin tuetaan omaisten ja läheisten jaksamista hoitotyössä, sekä ikäihmisen turvallista kotona asumista mahdollisimman pitkään. Hoitotyön ohella tärkeää on sosiaalisen kanssakäymisen tukeminen. (Rovaniemen kaupunki.)

Asiakaskunta päiväkeskuksessa ja palvelutalossa oli samankaltaista ja taidetoiminnan kehittämisen kannalta toimintakyvyt vastasivat toisiaan. Päiväkeskus toiminnan paikkana kuitenkin eroaa olennaisesti palvelutalosta. Päiväkeskuksessa asiakkaiden yksityisiä tiloja on vähemmän kuin palvelutalossa, ja päiväkeskuksessa kävijät viettävätkin päivänsä pääasiassa yhdellä koolla suuressa tuvassa. Palvelutalossa yhdellä koolla oleminen on vähäisempää. Päiväkeskuksessa myös aikataulut ovat tiukemmat, sillä asiakkaat lähtevät kotiin tiettyyn aikaan päivästä.

Taidekasvatuksen ja soveltavan taiteen yhteisöprojekti

Muisti-kuva -projekti linkittyy kiinteästi IkäEhyt-hankkeeseen ja sen tavoitteisiin. Hankkeessa kartoitettiin syksyllä 2011 pilottikohteissa henkilökunnan toiveita sitä, millaista toimintaa he hankkeelta odottivat omaan yksikköönsä. Muisti-kuva -projekti pohjautuu Rovaniemen päiväkeskusten henkilökunnan toiveeseen saada tukea muisteluun, valokuviin ja videoihin liittyvässä toiminnassa.

Projektin päävastuu oli Lapin yliopiston soveltavan kuvataiteen opiskelija Reetta Kerolalla sekä kuvataidekasvatuksen opiskelija Ilona Ollikkalalla. Projektissa ohjaajana oli itseni ja

edellisten lisäksi myös kuvataidekasvatuksen opiskelija Anna-Mari Nukarinen. IkäEhyt-hankkeen tutkija Marjo Outila oli mukana suunnittelupalavereissa sekä toiminnan seuraamisessa.

Muisti–kuva-projektia suunniteltiin yhteistyössä päiväkeskuksen kanssa syksystä 2011 alkaen, ja tammikuussa 2012 Tapionkodissa järjestettiin työpajaviikko vanhuksille. Maaliskuuhuhtikuussa projekti jatkui toteuttamallamme päiväkeskusten henkilökunnan koulutuksella valokuvien, videoiden sekä näihin liittyvien laitteistojen käyttöön.

Kuvio 5. Muisti–kuva -aikajana

Projektin tavoitteena oli lisätä asiakkaiden hyvinvointia taiteellisen toiminnan avulla. Toiminnassa haluttiin luoda vanhuksille mahdollisuuksia muistella omaa elämäänsä kuvien pohjalta sekä kouluttaa henkilökuntaa jatkamaan kuvien kautta työskentelyä. Projektissa haluttiin tuoda vanhusten omaa ääntä kuuluviin ja kartoittaa heille mieluisia työskentelymuotoja. Näiden avulla tahdottiin myös korostaa vanhusten aktiivista roolia yhteisössä. Muistojen, kokemusten ja ikääntymistä koskevien toiveiden esiin tuonti liittyi myös projektin palvelumuotoilulliseen tavoitteeseen. Muotoilija Reetta Kerola keräsi työpajojen kautta aineistoa soveltavan kuvataiteen pro gradu -tutkielmaansa, joka liittyy uudenlaisen ikäpolvia yhdistävän asumisympäristön muotoiluun.

Työpajaviikon suunnittelussa tärkeä periaate oli, että jokainen Tapionkodin asiakas pääsisi osallistumaan toimintaan. Työmuodot suunniteltiin tästä lähtökohdasta käsin. Toiminta järjestettiin pienryhmissä, joita ohjasimme useampia samaan aikaan eri tiloissa. Muisteluryhmissä osallistujia oli keskimäärin neljästä kuuteen, muutamissa taidetoimintaryhmissä toimittiin suuremmalla ryhmällä.

Työpajaviikon toiminta putkahti keskelle tavallista päiväkeskuksen viikkoa, ja normaalit

rutiinit hoidettiin projektitoiminnan ohella. Tiloissa oli siis yhtä aikaa sekä ryhmiin osallistujia että heitä, jotka eivät sillä hetkellä olleet missään ryhmässä mukana. Toimintamme ajoittui lounaan ja päiväkahvin väliselle ajalle, noin klo 12-14, viitenä peräkkäisenä päivänä. Yhteensä Muisti–kuva-projektissa toteutettiin viikon aikana 21 asiakkaiden työpajaryhmää, joihin osallistuivat kaikki vajaa 50 asiakasta.

Kuvaraati

Kuvaraati suunniteltiin työpajaviikon aloitukseksi, innoittavaksi orientoitumiseksi kuvalliseen työskentelyyn. Katsoimme kuvia, jutustelimme, ja äänestimme kuvista leikkimielisen voittajan.

”Miksi noista näkyy vain selät?”

”Siinä on niin aitoa lappalaista luontoa.”

”Värihän siinä on pirteät, mutta en minä muuten taiteesta...”

”Moniko se minun kanssa tuohon keinuun lähtis?”

”Kun eihän tuossa voi edes istua.”

Kuvaraati pidettiin Tapionkodin suuressa oleskeluhuoneessa kaikkien paikalla olevien kesken. Halusimme toteuttaa jonkin pajoista suuressa ryhmässä, jotta pienryhmätoiminnan ohkeen saataisi yhteisöllistä voimaa ja sen luomaa erityistä ilmapiiriä.

Näytimme kuvia videotykin kautta. Jo kuvien heijastaminen seinälle oli paikassa erityistä ja uutta. Katsotut teokset olivat Reidar Särestöniemen *Huurrekoivikko* (1969), Helene Schjerfbeckin *Toipilas* (1888), Andreas Alarieston *Siellä missä poro ja lappalainen liikkuu* (1959), Ilkka Paavalniemen *Keskiyön aurinkoa ihailemassa Pöyliövaaralla* (1910-luku), Pablo Picasson *Jeune Fille Endormie* (1935) sekä Kari Cavénin *Mummojen muisto* (2002). Teosten valinnassa oli huomioitu erityisesti lappilaisiin aiheisiin kiinnittyvää taidetta ja lappilaisia taiteilijoita. Tunnelma oli kiinnostunut. Teoksia kommentoitiin, joskin kommentoijia olivat varmaankin ne, jotka yleensäkin rohkenevat puhua suuressa joukossa. Myös hiljaiseen katselemiseen oli mahdollisuus.

Hoitajien palautteen mukaan äänestys tuotti monelle ongelmia monimutkaisuudellaan. Vaikka

olimme suunnitelleet äänestyslapput siinä ajatuksessa, että äänestys täytyy soveltua muistisairaille (jätimme numerot pois ja käytimme kolmea symbolia), olimme vielä kaukana todellisuudesta. Jos lappuäänestystä ylipäätään haluaa käyttää, olisi paras käyttää kahta lappua, joissa vaikkapa väri ilmaisee pitämisen tai ei-pitämisen.

Taiteen arviointi pitämisen ja ei-pitämisen asteikolla on pinnallisen tason taiteen tarkastelua, mikä valintanamme voi myös vahvistaa mustavalkoisia näkemyksiä taiteen maailmasta. Mielestäni kuvaraati kuitenkin toimi nimenomaan viikon aloituksena, leikkimielisenä virittäytymisenä taidelähtöiseen toimintaan paikassa, jossa taiteen kohtaaminen tuntui olevan selvästi yllättävää. Hoitajilta paja sai myös positiivista palautetta: ”Se oli sillä lailla mielenkiintoinen, että tosissaan näki, ketkä asiakkaat tykkäsi taiteesta. Ja sen huomasi kyllä heti. Kun osa supisi, että mitä tuollaisia tyhjäänpäiväisiä, eihän noista saa selvääkään. Ja toinen sitten taas näki sen taiteen siellä.”

Kultaisten muistojen Suomi

Suomi-teos on kollektiivinen teos, jonka tekemiseen osallistui jokainen Tapionkodin asiakas. Suomi-teosta työstettiin pienryhmissä, joita järjestettiin jokaisena työpajaviikon päivänä. Jokainen sai kertoa muistonsa ryhmälleen. Teos on työpajaviikon suurin ponnistus niin suunnittelun, materiaalin keräämisen kuin pienryhmien järjestämisenkin osalta.

“Mullei ainakaan ole yhtään ainutta vanhaa kuvaa. Ne on kaikki jääny Venäjän puolelle.”

”Siinähan käypi aina menneessä elämässä, kun käypi [Suomi-teosta] kattomassa niin muistele. Pysyy paremmin mielessäki vielä. -- Siinä on meidän menneisyys kokonaan.”

*“Tuo on minun paikkakunta,
tuolta minä oon lähtösin tuolta pohjalta.”*

Kultaisten muistojen Suomi on Reetta Kerolan ja Ilona Ollikkalan yhdessä ideoima työmuoto. Teoksen toteuttaminen alkoi jo ennen työpajaviikkoa asiakkaiden omien kuvien keräämisellä. Vanhuksia pyydettiin tuomaan jokin tai joitakin kuvia itsestään ja menneisyyden tärkeistä

paikoista. Tapionkodilla oli lisäksi kaikista asiakkaista senhetkiset kuvat. Kaikki kuvat skannattiin ja tulostettiin mustavalkoisina.

Teos rakennettiin pienryhmissä. Ryhmien osallistujat oli suunniteltu yhdessä hoitajien kanssa, jotta saataisiin vuorovaikutus mahdollisimman toimivaksi. Pienryhmissä jokainen sai vuorollaan kertoa toisille syntymäpaikastaan sekä niistä paikoista ja muistoista, joiden kautta on päätyntä asumaan Rovaniemelle. Yhdessä ohjaajan ja muun ryhmän kanssa sijoitettiin omia kuvia suurelle kullaväriselle Suomen kartalle. Kuvat yhdistettiin toisiinsa villalangalla, joka havainnollisti kertojan asuinpaikkojen muutokset elämän aikana.

Lopulta teoksesta tuli visuaalinen kokonaisuus, joka sekä kertoo osallistujien tarinoita, että korostaa yhteisöllisyyttä. Pari metriä korkeana teoksena Suomi on hieno yhteisöllinen tuotos, jonka äärellä voi palata menneeseen ja tarkastella ympäröivien ihmisten moninaisia elämäntarinoita. Sen lisäksi, että kertomisen ja teoksen kautta *vanhukset* tietävät enemmän toisistaan, *hoitajat* ovat saaneet tietoa vanhusten elämäntarinoista.

Osallistuimme kaikki ohjaajat vuorollamme Suomi-ryhmän ohjaamiseen. Kun itse ohjasin Suomi-ryhmää, pohdin teoksen merkityksellisyyttä osallistujan kannalta. Joidenkin vanhusten kohdalla teoksen yhteisölliseksi tarkoitettu rakentaminen saattoi ryhmätilanteissa helpostikin hapertua muisteluksi ilman selvää kontaktia teokseen. Me ohjaajat sijoitimme kuvat fyysisesti paikoilleen. Mietityttämään jäikin, kokivatko kaikki osallistujat osallisuutta teoksen tekemiseen. Kun teokseen katsominen vaati pään kääntämistä, eivät useat hauraasti ympäristöönsä sitoutuneet jaksaneet keskittyä teoksen muodostumisen seuraamiseen.

Tästä juontuu eräs pohdinnan aihe, johon toivoisin jatkossa lisäymmärrystä. *Mikä asema fyysisyydellä, ruumiillisuudella, haptisuudella on vanhusten taidetoiminnassa?* Useissa vanhusten taidetoimintaa kuvaavissa valokuvissa vanhukset istuvat kädet sylissä. Vaikka vuorovaikutus on tärkeä elementti, ja vanhusten motoriikka on heikentynyt, tulisiko kuitenkin kiinnittää huomiota osallistumisen ruumiilliseen ulottuvuuteen?

Mielikuvamatka

Mielikuvamatkassa osallistujat eläytyivät moniaistisesti maalauksen maailmaan. Eläytymisen pohjana oli Albert Edelfeltin maalaus *Leikkiviä poikia rannalla* (1884). Kokoonnuimme 11 vanhuksen kanssa istumaan tilaan, jonka seinälle maalaus oli heijastettu. Eläytymisen jälkeen kokemuksia jaettiin ryhmissä.

”Meillä on mökki tuolla Raanujärvellä, minä olin mielikuvitusmaailmassa siellä.”

”Kyllä se muuten oli mukava, mutta ku alko niin hirviästi tehdä mieli ongelle.”

”Tämmösiä sais kyllä olla tihämpäänki.”

Annoin ohjeeksi vain kuunnella, katsella ja mielikuvitella. Maalauksen sisään eläytymisen apuna käytimme Marjo Räsänen aistianalyysi-mallia (ks. Räsänen 2000, 34–35). Johdatin osallistujat kuvaan sisään aistitietoa ja mielikuvia hyödyntävillä kysymyksillä. Jokainen sai kuvitella aivan oman maailmansa. *Oletko joku kuvan henkilöistä? Mistä kohdasta aurinko sinua lämmittää? Oletko paljain varpain? Mitä ääniä paikassa kuuluu? Kavioiden kapsesta? Tuoksuuko joltakin?*

Kysymysten kautta eläytyminen kesti kymmenisen minuuttia. Tämän jälkeen jakauduimme kahteen ryhmään keskustelemaan kokemuksesta. Molemmissa ryhmissä oli ohjaajat, itse ohjasin toista ryhmää. Keskustelu oli vilkasta. Useat osallistujat toivat esille seikkoja, joista voi päätellä heidän kyenneen kuvittelemaan itsensä maalauksen sisään. ”Minä olin tuo lapsi, joka on tuossa vedessä. Ja muut tytöt olivat pelkureina kivillä seisomassa.” Joku taas oli kuvitellut olevansa aikuisena seuraamassa lasten leikkiä. Selvästi muistisairaskin oli saanut mieleen jäävän aistitäyteisen mielikuvan: ”Kun lämmin vesi oli, niin oli mukava siellä räpiä. Siellähän niitä oli niitä kakaroita.” Jokaiselle annettiin keskustelussa suunvuoro, ja jokainen toi esiin joitakin mieleen tulleita ajatuksiaan.

Kuvataidekasvattajan ajatuksissa aistianalyysin tapainen harjoitus tuo mielikuvan alkulämmittelystä varsinaiselle toiminnalle. Minua mietitytti etukäteen, tuntuuko pelkkä maalauksen maailmaan eläytyminen ikäänkuin *keskeneräiseltä tuokiolta*, ja kokevatko osallistujat tuokion merkitykselliseksi kokemukseksi aivan sellaisenaan. Tässä koin

positiivisen yllätyksen. Kokonaisuus, jossa aistianalyysi yhdistyi kokemusten jakamiseen ryhmässä, tuntui todella toimivalta tälle kohderyhmälle. Moniaistinen kokemus silminnähten elähdytti osallistujia; keskustelu puolestaan syvensi, jäseni ja monipuolisti kokemukseen liittyvää mielikuvastoa ja ajattelua, kun kuuli myös toisten kokemuksia. Myös paikalla olleen hoitajan kommentti tukee tulkintaani: hänen mielestään uudenlainen kokemus oli, “että vanhuksat osaavat eläytyä kuvan sisään” (kyselylomake hoitajille).

Kuvia minusta

Olimme asetelleet pöydälle tulostamiamme valokuvia. Osallistujat valitsivat kolme kuvaa seuraavien ohjeiden pohjalta: Valitse kuva, joka tuo mieleen mieluisan muiston. Valitse kuva, joka kertoo jotakin sinusta. Valitse kuva, joka ilahduttaa sinua. Ohjeet annettiin yksi kerrallaan. Valinnan jälkeen jokainen kertoi kuvastaan. Kuvat liimattiin lopuksi kartongille.

*”Ne on niitä minun onnen asioita, on pieni koti
ja kaunis näköala.”*

”Onko tämä evakkoon lähdestä?”

*”Punakorva, Mustakorva ja Kaunikki,
minä muistan niitten nimet.”*

Työmuoto yhdisti luontevasti projektin tavoitteita, muistelua ja valokuvia. Tässä leikekuvia käytettiin *muistelun* virittäjinä. Toisaalta valokuvilla on voima antaa myös esteettisiä elämyksiä. Kolme ohjettamme kuvien valitsemiseen antavat mahdollisuuksia sekä muistojen heräämiseen että visuaaliseen kokemiseen kulloisenkin osallistujan taipumusten mukaan. Puheenvuorojen perusteella osallistujat lähestyivät kuvia näkyvien esineiden, henkilöiden ja paikkojen kautta – valokuvan esteettinen lähestyminen vaikkapa ilahduttavien värien kautta tuntui olevan harvinaisempaa.

Ryhmissä oli keskimäärin neljästä kuuteen osallistujaa. Toimintaan käytettiin aikaa vajaa tunti. Ryhmien toimivuus oli vaihtelevaa; osa ryhmistä onnistui saavuttamaan laadukasta keskinäistä vuoropuhelua, osassa dynamiikka hajosi vaikkapa kuvien jatkuvan vaihtamisen vuoksi. Kuitenkin työpajat toivat esiin sen, että kuvat helpottavat itsestä kertomisesta. Ne nostavat mieleen sellaisiakin asioita, joita vapaassa kertomisessa ei tulisi sanotuksi.

Musiikkimaalaus

Herättelimme aisteja kahden klassisen musiikkikappaleen ja kahden seinälle heijastetun maalauksen avulla. Johdatuksen jälkeen kuuntelimme Bedrich Smetanan *Moldau* - kappaletta (1874). Teimme vesivärimaalaukset tämän musiikin inspiroimina.

”Se oli niin kuin karhukävely.”

”Mulla tuli mieleen suo ja niinku hillassa ollaan.”

”En minä perusta tuommosesta musiikista.”

”Jos mie perun sittenki ja lähen ottamaan päiväunet.”

”Ihan mukava oli töhertää. ”

Kuva: Katri Kontinen

Osallistujat istuivat suurehkossa ryhmässä pöydän ympärillä. Varsinaisen maalaamisen aloittaminen toi odotetusti esiin kokemuksia kansakoulusta ja olemattomasta piirustustaidosta. Hiukkasen esiintyi vastustustakin, mutta ohjaajina emme siitä hämmentyneet. Keskustelua virisi. Vähin erin itse kukainenkin alkoi haeskelemaan värejä ja tekemään vetoja paperille. Tekeminen oli niin pelkistä siveltimenvedoista nauttimista ja värien kokeilemista kuin maisemankin hahmottelua. Loppupuolella osallistujat saivat kertoa työstään jotain.

Mukana ollut hoitaja tiivisti työpajan seuraavasti: ”Kyllä siinä piti paljon johdatella, että alkais syntymään. Mutta sitten kun ne pääsi vauhtiin, niin sittenhän se alkoi sitten mennä. Ja se tunnelma sitten muuttui kokonaan, kun alettiin juttelemaan ja nauramaan ja höpöttämään. Niin sehän oli tosi hauskaa. Ja kaikki sai siihen paperiin.” Vahvasti ilmaisullisena työpaja toi monipuolisuutta kuvista keskusteluun painottuneessa projektissa. Tekeminen ei ainakaan

alussa tuntunut kaikista miellyttävältä. Vaikka suhtautuminen tekemiseen ja sen merkityksellisyyteen vaikutti vaihtelevalla, *työskentelytuokio loi hienon yhteisöllisen hetken kaikkien osallistujien kesken.*

Musiikkimaalaus on klassinen tyypiesimerkki yksilöllistä ilmaisua herättelevästä harjoitteesta, aina klassisesta musiikista alkaen. Luovan itseilmaisun perinne tuli suomalaiseen kuvataideopetukseen vahvasti 1950-luvulla (Pohjakallio 2005, 64). Kritiikkiä luovan itseilmaisun perinne on saanut muun muassa siitä, ettei ohjaajan katsottu voivan ohjata luomista millään tavalla. Ainutkertaisena ilmaisuna pidettyjen tuotosten havaittiin usein muistuttavan toisiaan ja heijastavan ympäristönsä (ja ohjaajan) odotuksia. (Efland 1990, 198–200.) Ohjaajaryhmämme ajatusten taustalla tuntui olevan osin tiedostamattomia ajatuksia, että ei-esittävä ilmaisu – viivat, värit, muodot – olisi jotenkin sopivin tapa kuvata musiikista heränneitä mielikuvia. Kaikkia tuotoksia arvostettiin silti kovasti.

Musiikin avulla johdattelun oli ollut tarkoitus helpottaa maalaamisen aloittamista, tarjota jokin lähtökohta ilmaisulle. Työskentelystä, tuotoksista ja haastatteluaineistosta hahmottuu kuitenkin kuva, että teoksia oli helpompi tehdä saatavilla olevien värien ja työpajassa katsottujen *visuaalisten* virikkeiden (taidekuvat) ohjaamana kuin itse musiikin. ”Oliko helpompi aloittaa maalaaminen, kun oli musiikkia taustalla?” ”No en tiiä oikein.”

Jos työskentely on intoutunutta ja merkitykselliseksi koettua, edellinen ei ole itsessään ongelma. Mielestäni kuvataideopettajat ovat kuitenkin yleisesti katsottuna työskentelijöille velkaa visuaalisten työkalujen antamisen. Soittimella improvisointikaan ei ole helppoa, jos taitovarastossa ei ole valikoimaa muutamia sointuja.

Paperikaupunki

Osallistujat pääsivät suunnittelemaan unelmiensa asuin ympäristöä. Tuotos tehtiin ryhmissä ideoimalla, neuvottelemalla ja kokoamalla yhteen liikuteltavia paperikuvia. Aluskartongin päälle muodostui kokonainen kaupunki, joka taltioitiin valokuvin.

”Tämä vaimo kuuluu ilman muuta tänne.”

”Pitäähän siellä olla mieski.”

”Minkälaisia miehiä sinä sinne haluat?”

”Mikä tarkoitus tällä hömpällä on?”

”No mielikuvitusleikki!”

Kuva: Ilona Ollikkala

Paperikaupunki tuli mukaan työpajoihin Reetta Kerolan tutkimuskiinnostuksen kautta. Hän on kehittänyt työmenetelmää palvelumuotoilullisista tarkoituksista lähtien. Tällaisen visuaalisen ideointityökalun kautta Kerola kykeni saamaan tietoa vanhusten asumisunelmista pro gradu -tutkielmaansa varten. Tekotapa vaikutti mielestämme uudelta ja inspiroivalta, ja se tuntui sopivan kaikille motorisista kyvyistä riippumatta. *Työpaja toi muistelupainotteiseen projektiin myös tulevaisuushorisontin.* Kaksi paperikaupunkityöpajaa toteutettiin yhtä aikaa.

Paperikaupungin osat oli valmistettu etukäteen paperitulosteista, jotka pysyivät pystyssä pieneen alustaan kiinnitettyinä. Osallistujat saivat valita itselleen hahmon, joka voisi edustaa heitä itseään ympäristössä. Teoksen rakentuminen jatkui maisemataustojen valintojen kautta rakennuksiin ja pienempiin yksityiskohtiin. Mukaan otettiin kauppakeskukset, tanssitalot, poliisit ja koristeomenapuut. ”Mutta kuka se hoitaa ne lumityöt?”

Paperikaupunki on palvelumuotoilutarkoitukseen kehitetty ideointityökalu, mutta itse arvioin työpajaa taidekasvatuksen näkökulmasta. Arvioin pajaa tapahtumisena itsessään, en sen kautta saatavan tiedon perusteella. Paperikaupunkiin osallistuminen vaatii kykyä heittäytyä leikkiin, ja tehtävässä sen näennäinen turhuus häiritsi joitakuita. Suhtautuminen oli kahtalaista: osa nautti tehtävästä, osa taas tietoisesti jättäytyi katselijaksi. Ryhmässä oli kuusi henkilöä, ja se olikin tulkintani mukaan liian suuri. Tehtävä toimii hyvin silloin, kun

muodostuva teos on aivan jokaisen osallistujan silmien alla, houkuttelemassa liikuttelemaan osasia. Eräs osallistuja rakensi sivuun omaa ympäristöään – tilanteesta päätellen sen vuoksi, että hänen paikkansa oli kauempana teoksesta, eivätkä kädet yltäneet teokseen asti ilman nousemista.

Neuvottelua tuli paljonkin niiden välillä, jotka kokivat tehtävän mielenkiintoiseksi. *Tuokio mielestäni mahdollisti kohtaamisen, vuorovaikutuksen ja aidon dialogin, jossa itse kukin saa toisiltaan jotakin.* Osa halusi jättää tässä tilanteessa mahdollisuuden käyttämättä – syistä, joihin en tutkielmassani pääse käsiksi.

Palaute työpajasta oli hyvää. Hoitaja, joka seurasi dynamiikaltaan paremmin toiminutta ryhmää, kehuu leikkimielisen neuvottelevaa tunnelmaa: ”Minusta ne... kun ne oikein heittäytyi! Minusta oli niin ihana.” Haastatteleman vanhukset, jotka sattuiivat olemaan paperikaupunkityöpajan aktiivisia osallistujia, kehuivat työpajaa erityisesti ajatusten aktivoimisesta. ”Siinä aina piti huomioida se, että kun otti ja siirsi ja pani määrättyyn paikkaan, niin se oli siihen kuuluva. Lipputangot ja kaikki siinä.” Heidän mukaansa työpajaan oli helppo osallistua, vaikka kädet eivät enää toimi kuten haluaisi.

5 Toiminnasta tietoon

5.1. Organisointi ilmapiirin muodostajana

Turvallisuuden muodostuminen

Edellisessä pääluvussa toin esiin monia pieniä asioita, joihin taidetoimintatilanteissa pyrimme vaikuttamaan ja niitä edelleen kehittämään. Joudun tässä sivuuttamaan monia näkökulmia käytäntöjen kehittämisessä, mutta keskityn tärkeimmäksi kokemiini asioihin. Aineistostani nousi vahvasti esiin *henkisen turvallisuuden teema*, joka kokoaa yhteen erilaisia puolia toiminnan järjestelyissä. Eräs niistä on **aika**.

Toimintamme projekteissa oli työpajamuotoista. Suuri ero organisoinnissa oli, että Kuvakevät tapahtui usean viikon aikana, Muisti–kuva taas yhdessä viikossa. Muisti–kuvan intensiivinen työpajaviikko kuormitti yhteisöä huomattavasti enemmän, osallistuivathan siihen kaikki asiakkaat.

Sekä kyselylomakkeista että haastattelusta selviää, että Tapionkodin henkilökunta oli kokenut työpajaviikon kiireelliseksi. Vaikka suunnitelmat oli laadittu yhteistyössä henkilökunnan kanssa, pääsi odottamattomia yllätyksiä tapahtumaan. Kun aikaa päivän aikana on kaksi tuntia, ei kahta pajaa siihen saa välttämättä mahtumaan. *Vanhusten kanssa siirtymisiin ja lopetteluihin menee todella paljon aikaa*. Tapionkodin työntekijä toi heti alkuviikosta ongelman esiin, sillä tapahtuneet kymmenen minuutin myöhästymiset jo hankaloittivat heidän työtään. “Meillä on kuitenkin pakolliset työt, jota meidän täytyy tehdä, vessatukset, lääkehuolto ja tämmöset.” (hoitaja). Tulimme siihen tulokseen, että jätämme osan työpajoista toteuttamatta ja siten väljennämme ohjelmaa.

Väistämätön tosiasia on, että laitoksissa tapahtuva taidetoiminta toteutuu tarkan päivärytmin kehyksissä. Tämä on todettu laajalti aiheeseen liittyvässä tutkimuksessa ja raporteissa (esim. Liikanen 2003; Liikanen 2010; Nuutinen 2007; Varho 2010; Strandman-Suontausta 2013; Heimonen 2012). Taidekentän näkökulmasta tarkkaan rytmiin sitoutumista on myös kyseenalaistettu. Liikkumavarassa on kuitenkin rajoitteensa. Palvelutalossa joustoa oli paljon

helpompi järjestää kuin päiväkeskuksessa, jossa asiakkaat huolehditaan yksilöllisten hoitotoimenpiteiden jälkeen takseihin niillä minuuteilla kuin taksit tulevat.

Kiireen tunne on jotakin, mitä ikäihmisten taidetoiminnassa voi käsitellä vielä huonommin kuin lasten tai nuorten. Olimme projektitoimijoiden loppupalaverissa varovaisesti yhtä mieltä siitä, että kiireen tunne pesiytyi voimakkaammin meidän ohjaajien sekä hoitajien kokemuksiin kuin vanhusten. Vanhusten haastatteluissa myös kyselin, oliko viikko tuntunut heistä levottomalta. Ainakin haastateltavani olivat asiasta tyystin toista mieltä.

“Eei! Ei! Vaihtelua se oli.” (Eliina)

“Eei se mikkään levoton ollu.” (Alpo)

“Minusta tuntuu ainakin, että jos tämmöstä niinku *tapahtuu* täällä...” (Reija)

Turvallisuuden luomisessa **aloituksen ja lopetuksen koreografiat** tulivat tärkeiksi. Kuvakevät-projektissa aloitukset ja lopetukset hoituivat mallikkaasti laulun avulla. Olen ymmärtänyt yhteislaulun merkityksen toiminnalle lopulta vasta jälkikäteen. Myös vanhukset muistelivat lämmöllä laulamista. Muisti-kuva-projektin työpajoissa tällaista kokoavaa ja nostattavaa elementtiä ei ollut. Tapionkodin henkilökunta toikin haastattelussa esiin, että erityisesti muistisairaات henkilöt tarvitsevat toimiin selkeyttä. Hoitajat myös raportoivat, että muistelu oli joillakin osallistujilla “jäänyt päälle”. “Se täytyy selkeä lopetus aina tehdä sille. Että se loppuu. Ja turvallisuus siinä on kaiken a ja o, se mielen turvallisuus. Että se ei sitten tule yöuniin.” (hoitaja 1)

Muistoihin perustuvassa toiminnassa läsnä on koko elämä. Muistelutyön peruseriaatteen mukaan pyrimme aktivoimaan lähinnä positiivisia muistoja ja näkemään asioita valoisalta puolelta. Näiden sota-aikana eläneiden ihmisten muistot tuntuivat useinkin mollivoittoisilta: ”En minä halua liimata. Kun ei mulla ole semmosta... sitä evakkokuvaakaan minä en halua. Ne on niin raskaita muistoja.”

Myös Strandman-Suontausta ja Nuutinen tuovat esiin taiteen herättämät tunnetilat sekä niiden käsittelyn tarpeen. Nuutinen (2008, 92) kehottaa pohtimaan lyhytaikaisten yhteisöprojektien vastuuta ja jatkuvuutta; hänen tutkimansa taideprojekti käynnisti vanhusten tunneprosesseja, mutta ei voinut tarjota sellaista tukea, jota vanhukset olisivat ehkä tarvinneet. Olen kuitenkin Strandman-Suontaustan (2013, 50) kanssa samaa mieltä siitä, että turvallisuus voidaan

huomioida tiiviissä monialaisessa yhteistyössä. Ohjaajien tulee ottaa huomioon lopetus, jossa osallistujat palautetaan tähän hetkeen ja toiminta itsessään osoittaa hetken, jolloin tuokio on ohi. Hoitajat voivat havainnoida tilannetta ja seurata asiakkaiden mielialaa jälkikäteenkin.

Laitoksissa paljon näytellyt Lehtonen (2010) tuo esiin, että hoitolaitoksissa tunteet ylipäättään näyttäytyvät ongelmallisina. Hoitajien mukaan on hyvä, että esityksessä on tunteita, mutta toisaalta niitä ei saisi olla liikaa. Muistisairaiden saatetaan olettaa olevan kyvyttömiä suhtautua esityksen herättämiin, ajoittain rankkoihinkin tunteisiin. Lehtonen haluaa hyvien kokemustensa perustella purkaa ajattelua, että voimakkaat tunteet hoitolaitostaiteessa olisivat riski. (Lehtonen 2010, 66, 86.) Missä menee raja suojelun ja ylisuojelun välillä? Onko tunteiden pelkääminen oire laitostumisesta?

Tilojen rauhoittaminen on ensiarvoisen tärkeää, kun toimitaan vanhusten kanssa. Erityisesti muisteluryhmien kohdalla Tapionkodin esimies sanoi oppineensa, että turvallisen ilmapiirin luomiseksi tilan pitää olla ehdottoman häiriötön. Hyvää ilmapiiriä tukee myös se, että ohjaaja pitää visusti huolen puheenvuorojen jakamisesta.

Olen pohtinut psykologisen turvallisuuden kannalta myös leikekuvien valitsemiseen perustuvien työtapojen käytäntöjä. Muisti-kuva -projektissa useammat muistamattomiksi tulkitsemani vanhukset tuntuivat jäävän harhailemaan kuviin, enkä todellakaan ole varma, kokivatko he tilanteen turvalliseksi vai stressaavaksi. Toinenkin projektimme ohjaajista oli kiinnittänyt samaan asiaan huomiota: "Ainakin huomasin et yks asiakas, se teki siinä Suomi-tehtävässä ja kolme kuvaa -tehtävässä saman. Et se koko ajan kävi läpi niitä samoi kuvii ja aina etsi niistä jotain. Sitten ku se on tehnyt sen kierroksen, niin se alottaa sen alusta. Se on kauheen rauhaton tilanne sille ihmiselle." (Ilona Ollikkala) Kuvakevät-projektissa vastaavaa ei esiintynyt.

Henkilökuntien ajatusten perusteella **epäonnistumisen pelko** on jotakin, mikä vaikuttaa toimintaan ja miltä asiakkaita täytyy suojella. Näen, että onnistumisen ja epäonnistumisen kokemukset voivat esiintyä kaikissa taidekasvatustilanteissa. Kaipaavatko vanhukset sitten erityisesti suojelua epäonnistumiselta, vai tuoko puhe ilmi hoivaavan suhtautumistapamme vanhuksiin?

Hoitajien mukaan vähenevä fyysinen ja psyykinen toimintakyky voi tehdä vanhuksen araksi

kokeilemaan uutta ja haasteellista. Kuvakevät-projektissa haasteellinen työtapo sai hoitajan näkemyksen mukaan ilmapiirin varautuneemmaksi. Muisti-kuva -projektissa epäonnistumisen pelko tuli esiin erityisesti keskustelussa kuvaraadin lappuäänestyksestä. “Ja siinä nousi sitten tämä, että net jotka ymmärsi sen, että miten [toimitaan], alkoi kattomaan, että tuokaan ei ymmärrä. -- hämmensi näitä, jotka ei muista mitään. Eriarvoisuus siinä korostuu.” (hoitaja 1) Ilmiön voi tulkita näkyvän myös molempien paikkojen vanhusten haastatteluissa. Heidän puheestaan kykeni kuulemaan, että yhteisössä on paljon arkoja osallistujia. “Ku nehän epäilee, ettei osaa.” (Reija) “[sanovat] Ei ossaa, ei ossaa.” (Kaija)

Miten epäonnistumisen pelosta sitten voidaan päästä yli, ja miten onnistumisen kokemuksia voidaan synnyttää? Molemmissa projekteissa hoitajat toivat esille, että muistamattomille henkilöille suunnitellun toiminnan täytyy olla yksinkertaista. Tämä ohjenuoranaan taidetoimintaa järjestävä joutuu kuitenkin helposti tilanteeseen, jossa tuntuu, että kaikki täytyy pelkistää. Samaan aikaan suuri osa asiakkaista saisi iloa haastavammista tehtävistä ja hyötyisi niistä kognitiivisen toimintakykynsä ja vireytensä ylläpitämiseksi. Tapionkodin (Muisti-kuva) hoitajat toivoivatkin, että toiminta olisi erilaista eri toimintakyvyn omaaville henkilöille. Tämä tarkoittaisi jakoa hyvässä mielessä “tasoryhmiin”. Silloin erilaisuus ei korostuisi, ja heikomminkin selviytyvät voisivat saada onnistumisen ilon.

Vaikka ryhmittelyssä on hyvät puolensa, tapa ei mielestäni ole ongelmaton. Jos halutaan saavuttaa luottamusta, hyväksymistä ja yhteishenkeä suuremmassa yhteisössä, ei eri ryhmissä työskentely tähän välttämättä auta. Ilmiötä voidaan katsoa myös perusopetuksen inkluusio- ja segregatiokeskustelujen näkökulmista. Segregaatio viittaa erotteluun, inkluusio taas kuulumiseen. Oppilaiden erityisryhmiin siirtoa on perusteltu heidän tarpeistaan käsin ja nähty, että erityisen tuen tarpeeseen voidaan parhaiten vastata erillisessä ryhmässä. Tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että erityisryhmissä oppiminen on saattanut taantua, eikä muuhun yhteiskuntaan integroituminen ole käytännössä tapahtunut. Erityisryhmä on siis toiminut tarkoituksiaan vastaan ja huonontanut henkilön mahdollisuuksia elämässä. (aiheesta esim. Saloviita 2012; Edu.fi.)

Näen, että erityisesti muistisairaiden vanhusten kohdalla heidän osallisuuttaan, sosiaalisia taitojaan ja kognitiivisen suoriutumisen ylläpitämistä ei voida tukea tarpeeksi, jos heidät jaetaan säännönmukaisesti suoriutumisen mukaisiin “tasoryhmiin”. Tietenkin henkilökunnan tulee arvioida, millaiset tilanteet kuormittavat hauraampia henkilöitä liiaksi.

Ryhmittelyjen vuorottaisuudella vuorovaikutukseen ja onnistumisiin

Työpajaryhmien laatu ja koko ovat mietityttäneet meitä projektitoimijoita koko prosessin ajan. Kuvakevät-projektissa lähdimme työskentelemään yhden ryhmän kanssa, sillä yhteishengen luominen (yhteisöprojektissa) tuntui luontevammalta pysyvällä ryhmällä. Emme kuitenkaan kokeneet, että vuorovaikutus ryhmässä olisi koskaan oikein onnistunut niin kuin olisimme toivoneet. Mielikuvat, kertomukset ja vuorovaikutus – niitä kaipasin enemmän kerta toisensa jälkeen. Ehdotin myös ryhmän jakamista työskentelemään eri tiloihin, mutta osa meistä organisaattoreista koki arkuutta toimia ohjaajana yksin, ilman kokemusta muistisairaiden kanssa työskentelystä.

Pyrimme löytämään sellaisia elementtejä toimintaan, joiden kautta vuorovaikutukseen ja osallistujien *omien kokemusten nousemiseen* päästäisi kiinni. Johdattelimme keskusteluja tekemisen lomassa ja pidimme hetkiä, jolloin puheenvuoroja jaettiin vuorotellen. Järjestelimme pöytiä eri tavoin. Aktivoimme mielikuvia maalausten avulla. Varsinaisen oivalluksen koin vasta ohjattessani Muisti–kuva -pienryhmiä. Ymmärsin, että toimissamme ei sinänsä ollut ollut mitään vikaa. Tulin siihen tulokseen, että avain on todella *ryhmän koossa ja erikseen keskustelulle tarkoitettussa tilanteessa*.

Jos vanhusten kanssa halutaan saada esille kokemuksia, tarinoita tai ideoita esimerkiksi pohjaksi yhteisöllisen taideprojektin jatkoa ja yhteistä teosta varten, on ryhmän oltava pieni (n. 3–5 hlö), ja jokaiselle luotava tilaisuus kertoa oma tarinansa. Tekemisen lomassa keskusteleminen ei tuottanut samanlaista intensiivisyyttä, vaan lyhyempiä kommentteja aktiivisimmilta henkilöiltä. Suuremmissa ryhmässä vuorotellen kertominen taas menetti intensiivisyyttään, sillä kaikki eivät jaksaneet keskittyä usean ihmisen kertomuksiin tai eivät kuulleet kauempana olevien puhetta.

Pieniin ryhmiin jakamisesta seuraa puolestaan, että laajempi yhteisyyden tunne katoaa. Yhteisiä kertomuksia tai yhteisiä symboleita ei synny, sillä kaikilla pienryhmillä on omat kertomuksensa. Näenkin, että yhteisöllisessä taideprojektissa vanhusten kanssa voitaisi hyödyntää erilaisia ryhmittelyjä. Pienryhmiä voidaan käyttää silloin, kun tarkoituksena on saada erityisesti tarinoita ja intensiivisempää vuorovaikutusta. Pienryhmien satoa taas voidaan käyttää hyväksi jatkossa, jossa tarinoita ja tuotoksia tuodaan suuremman joukon nähtäviksi, tulkittaviksi ja kenties jatkotyöstettäväksi. Suuressa ryhmässä luodaan yhteisyyttä ja yhteisiä

symboleita, sekä käytetään siihen sopivia ryhmämenetelmiä.

Ryhmittelyjen vuorottaisuus olisi eräs vastaus myös inkluusio–segregaatio-kysymyksiin: Pienet ryhmät voidaan jakaa osallistujan kykyjä ajatellen, mutta osallistujat saavat toimia myös eri toimintakykyisten henkilöiden kanssa. Muistisairaalla tulisi olla mahdollisuus olla ihmisenä muiden joukossa eikä tulla aina toiminnassa määritellyksi kognitiivisen suoriutumisen mukaan – varsinkaan, jos kyvyt taantuvat ryhmittelyn seurauksena.

5.2. Monimuotoiset vaikutukset yhteisöön

Yksilöllisiä ja yhteisöllisiä prosesseja

Kuvat: Elisa Ahonen; Katri Kontinen

Taidelähtöisissä yhteisöprojekteissa vaikutukset tapahtuvat aina sekä yksilöön että yhteisöön. Nämä ovat eri asioita, mutta kuitenkin niitä on mahdoton erotella toisistaan. Törmäsimme problematiikkaan Kuvakevät-projektin prosessissa. Yksilöllisen omakuvateeman työstäminen niin, että toimintamme samalla vahvistaisi yhteisyyden tunteita, vaati paljon ajatustyötä meiltä ohjaajilta. Teoksellisella tasolla yksityisen ja yhteisöllisen samanaikainen ja erillinen työstö näkyikin: yksityiset kansiot, ja yhteinen teos. Osittain ne ovat myös samaa prosessia.

Yksilöön ja yhteisöön vaikuttamisen ymmärtämistä valaisee personalistinen filosofia, joka vaikuttaa myös sosiokulttuurisen innostamisen taustalla. Se lähtee ajatuksesta, että ihminen on samanaikaisesti persoonallinen ja yhteisöllinen. Näin hylätään sekä individualismi että

kollektivismi. Persoonan perusluonne ei ole individualistisessa itsetietoisuudessa, ei eristäytymisessä, vaan kommunikaatiossa. Ihminen ymmärretään ainutlaatuisena persoonana, joka kasvaa täyteyteensä vain yhteisössä, yhdessä muiden yhtä ainutlaatuisten persoonien kanssa. (Kurki 2010, 37.)

Personalistisen näkemyksen mukaan yksilölliset ja yhteisölliset prosessit voivat siis tapahtua samanaikaisesti, molemmat ihmisen kehitystehtäviä tukien. Villar (2012, 1098) näkee yksilön suunnassa ja yhteisön suunnassa tapahtuvat kehittymisen prosessit toisiaan ruokkivana positiivisena kehänä. Yhteisöllisen taidekasvatuksen lähtökohta on myös näiden kahden prosessin tukemisessa (Hiltunen 2009, 67). Käytännön pedagogiikan kannalta yhteisöllisiin prosesseihin pääsy vaatii kuitenkin niihin *pyrkimistä*. Taidetoiminnassamme yksilöllisiä prosesseja tuli esiin lukuisia. Niitä osallistujat kykenivät myös sanallistamaan. Sen sijaan yhteisöllisiä vaikutuksia he eivät juuri tunnistanee.

Tuon esille projektimme vaikutuksia *yksilöihin* muutaman yksittäisen osallistumisprosessin kautta.

Kuvakevät-projektissa **Anna** oli huomaamaton osallistuja, puhui harvoin, hiljaa ja sanoja tapaillen. En enää muista häntä ensimmäisiltä kerroilta, mutta hänen hauraan olemuksensa hiljainen päättäväisyys jäi vähitellen mieleeni. Hahmotusvaikeudesta ja käsien vapinasta huolimatta hän vei toimensa loppuun. Hän sommitteli villoja, kokeili yhdistelmiä, vaihtoi, hitaasti.

“En osannut ajatellakaan, että hän kykenee. Ihan hyvin teki, haki värejä. Hänellä oli mielessä tietyt värit mitä hän käyttää. Sillon kun kuviakin valittiin, niin tarkoin valitti ne kuvat. -- Kun ajattelee, miten syvästi hän on jo dementoitunut. Ja kuitenkin hänellä oli niin selvät ideat. -- Hänestä minä olisin alun pitäen voinut kuvitella, että hän ois vaan istunu ja kattonu.” (hoitaja) Viimeisellä kerralla Anna sai hoitajan avulla esitettyä kysymyksensä minulle: Voisiko toiminta jatkua taas syksyllä? Tämä kokemus oli merkittävä.

Sannin innostus Kuvakevät-projektin toimintaan ei yllättänyt yhteisössä ketään. Sen sijaan toimintamme onnistui yllättämään Sannin, kerta toisensa jälkeen. “Mulla koko ajan välkkyi, että mitähän me sitten tehdään. -- Mielialaan vaikutti sillä lailla, että voi kun ne oli ihania, ja miten ne keksikin niin paljon. Mie olen koko elämäni tykännyt kaikesta tämmöisestä. Ja minusta oli niin hienoa se, että kun näki että on uusia menetelmiä, työtapoja ja niin poispäin. Että hyvänen aika. Maailma muuttuu. -- Mutta juuri se minun mielestäni oli niin hienoa, että

kun jotakin tehtiin, niin siitä toinen heti niin kuin jatkoi. Että kun joku saatiin valmiiksi, niin se oli niin kuin jatkuva juttu. -- Se oli niinkuin semmoinen ehyt kokonaisuus alusta loppuun, nämä kaikki teidän vaiheet.”

Muisti-kuva projektiin osallistunut **Teppo** oli hyvä heittäytymään leikkiin ja yhdessäoloon. Taide sinänsä ei ollut hänen alueensa: musiikkimaalauksen aloittamiseen sai kyllä kannustaa. Teppo muisteli jälkikäteen huvittuneena, että hänen kertomuksensa omasta maalauksestaan oli *hyväksytty*. “Mutta sitten ko sitä selostaa, että mitä millonki tarkoittaa, niin siinä se ittelkei tullee samalla mieleen. Että niinhän se tosiaan on.” Työpajoilta hän toivoi jutustelua, ajatuksen leikkiä. Pilke silmäkulmassa hän kertoi odottaneensa kutsua työpajaan: “Mie ootin vain monesti, että millon ne vinkkaa minutkin, mutta ei! -- Se ois pitäny minun itte tietenki, että mie lähen nyt, mie lähen nyt.”

Yksilölliset vaikutukset ovat niin erilaisia kuin ovat osallistujatkin. Oli niitä vanhuksia, jotka eivät oikein löytäneet mielenkiintoa sen paremmin tekemisestä kuin jutustelustakaan. Suuri joukko heistä tuntui kokevan osallistumisen “ihan kivana”, mutta syvempää merkitystä osallistumiselle on hankala päätellä pelkän havainnoinnin perusteella. Edellisten osallistujaesimerkkien avulla haluan kuitenkin kääntää katsetta joukosta yksilöihin. Jos jäämme etsimään projektin vaikutuksia nähden silmissämme ensi sijassa joukon, joudumme kenties kysymään, palvelisiko vaikkapa haitarimusiikin kuunteleminen paremmin *koko ryhmän tarpeita*.

Näen useita vanhuksia, joita toimintamme on koskettanut, ilahduttanut, innostanut. Näen heitä, joihin taide on tehnyt vaikutuksen ja heitä, jotka ovat vaikuttuneet enemmänkin taiteen ympärillä syntyneestä vuorovaikutuksesta. Koen, että hoitoyhteisöissä on yksilöitä, jotka *taiteen tullen* heittäytyvät siihen. Ovatko he odottaneet taidetta, vai eivätkö ole edes osanneet odottaa?

Omakuvan työstäminen, muistelu ja identiteettityö olivat eräs tavoite Kuvakevät-projektissamme. Haastatteluaineistossa omakuvan ja identiteetin kehittyminen tai muuttuminen eivät näy. Haastateltavani eivät tunnista projektin vaikutuksia tältä osin. En voi kuitenkaan tulkita tätä niin, etteikö mitään yksilöllistä prosessia olisi tapahtunut. On luonnollista, ettemme tiedosta ajattelutapojemme muutoksia tai osaa eritellä hajanaisia tuntemuksia niistä äkkiseltään keskusteltaessa. Muistelutyö nojaa kuitenkin ajatukseen, että

nimenomaan eletyn elämän tarkastelun kautta voidaan saattaa loppuun menneitä kehitystehtäviä ja saavuttaa oman elämän hyväksyntä (Hakonen 2003, 131).

Yhteisyyden luomista

Vanhukset kokivat itselleen merkitykselliseksi yhdessä olemisen ja vuorovaikutuksen. “Täällä aika vähän näitten kanssa tulee [keskustelua], kun ne ovat melkeen aina huoneissaan. -- Eikä viiti koskaan mennä kenenkään huoneisiin.” (Kaija) Toisaalta kummankaan projektin haastateltavat eivät havainneet, että olisivat oppineet tuntemaan muita paremmin. Näen tämän kuitenkin väistämättä tapahtuneen. Kyse on ehkä siitä, missä syvyydessä toisen tuntemaan oppimista ajatellaan; milloin voi sanoa oppineensa tuntemaan jonkun?

Vuorovaikutus on todettu tärkeäksi taidetoiminnan hyvinvointia lisääväksi ominaisuudeksi (esim. Matarasso 1997; ks. Liikanen 2003; 2010). Vaikka keskusteluun ei olisi osallistunutkaan, on yhdessäololla vaikutuksia tunnetasolla. Omaksi tulkinakseni on tullut, että taidetuokiot ovat luoneet kokemuksen jostakin merkityksellisestä yhteisestä hetkestä. Kun odotetaan, jännitetään, kokoonnutaan yhteen, suuntaudutaan yhtä aikaa toisiin ihmisiin. Ja jälkikäteen tuokiota vielä puidaan.

Vuorovaikutukseen voi katsoa kuuluvan keskustelun lisäksi myös ruumiillisen vuorovaikutuksen, miksei myös vuorovaikutusta tekeillä olevien teosten kautta. Taidetoiminnalle erityistä onkin yhdessä *toimiminen*. Ruumiillisessa ja aistimellisessä toiminnassa voi aueta avoin tila, kohtaaminen, jota ei voi tavoittaa pelkästään keskustelemalla (Hiltunen 2009, 65). Rinnakkain toimiessa vuorovaikutus ei ole vain sanallista, ja toiminta tuo uusia puolia esiin itsestä ja toisista. Näen, että tämä yhdessä toimiminen voi toimia erityisesti niiden muistisairaiden hyväksi, joilla sanallinen vuorovaikutus on jo heikko. Kehon muistissa voi säilyä erilaisia asioita, ja toisille näyttäytyy itsestä uusia vahvuuksia.

Muistavien ja muistisairaiden välistä juopaa Kuvakevät-projektimme onnistui kaventamaan piirun verran. “Mikä siinä oli positiivista, niin kun on ollut vähän semmonen niitä muistamattomia kohtaan... kun pantiin hänetkin istumaan kahen muistamattoman mummon kanssa. Ensin kattoi vähän nenänvarttaan pitkin, mutta sitten kohta oli jutussa mukana ja vähän jopa naureskelikin. Vähän tämmöisten ennakkokäsitysten rikkomisia.” (hoitaja, Kuvakevät).

Te ehkä mietitte, miten tämä onnistuu ja millanen on lopputulos ja kaikkea tällasta. Me taas tunnetaan meidän asukkaat ja nähdään niiden ilmeistä ja eleistä ja siitä, että miten he reagoi kaikkeen. Niin siltä pohjalta minä sanon, että tämä on täydellisesti onnistunut, koko tämä. Erityisesti meidän muistamattomat, jotka ensin saattoi tuskailta ettei osattu mitään, mutta sitten siinä tuli naurua, muisteltiin menneitä ja onpa kiva olla porukalla... ja semmosia hassuja juttuja. Että nehan on niitä. (hoitaja, Kuvakevät)

Projektimme ovat vaikuttaneet yhteisöihinsä myös näkyvyyden kautta. Tämä vaikutus on erityisen havaittava Kuvakevät-projektissa. Laitoimme ryhmän tuotoksia projektin varrella esille palvelutalon yhteisiin tiloihin. Pidimme myös ryhmän ilmoitustaulua, jossa lyhyesti kerrottiin, mitä edellisessä tuokiossa oli tapahtunut. Tämän näkyvyyden kautta olemme pystyneet vaikuttamaan laajemminkin yhteisön elämään projektin tapahtuma-aikana. Sekä hoitaja että palvelutalon johtaja kertoivat, että teokset ja ilmoitustaulu ovat herättäneet keskustelua, ja vaikuttaneet myös niiden elämään, jotka eivät ryhmään ole osallistuneet. “Positiivista on, että jonkin näköinen herätys on tullut, että hetkinen, mitä nää on. Sitten joku on ruvennut kertomaan.” (hoitaja, Kuvakevät) “Se on oikeestaan eläny se prosessi tässä koko ajan.” (johtaja, Kuvakevät)

Innostusvaikutus hoitajien ammattitaidon kehittäjänä

Taidelähtöisissä projekteissa tavoitteena on usein juurruttaminen. Useissa projekteissa, jotka ovat tapahtuneet vanhusten hoitolaitoksissa, on raportoitu henkilökunnan lisääntyneestä rohkeudesta käyttää taidelähtöisiä menetelmiä työssään (esim. Strandman-Suontausta 2013, Nuutinen 2007). Oma aineistoni sekä tukee että laajentaa käsitystä siitä, millaisia kipinöitä taidelähtöinen projekti voi jättää hoitolaitokseen kytemään.

Taideprojektit ovat tuoneet hoitajille ideoita siitä, miten taidelähtöisiä menetelmiä voidaan soveltaa. Muisti-kuva projektin jälkeen Tapionkodin hoitajat raportoivat innostavien työmuotojen lisäksi jo niiden mahdollisia muita sovelluskohteita. “Paperiympäristöä voisi soveltaa muuhunkin kuin pelkkään asumisympäristöön.” “Muistojen Suomi – voi soveltaa monella eri tapaa, pienryhmässä ja isossa avoimessa ryhmässä.” (kyselylomake hoitajille) Kuvakevät-projektista virisi muun muassa ajatus käyttää kuvakollaasia työvälineenä uuteen

asiakkaaseen tutustumisessa. Näen olennaisena juuri sen, että hoitajien *omat ideat* lähtevät viriämään meidän työpajojemme pohjalta, ei niinkään siten, että he kokisivat velvollisuudekseen hyödyntää valmiita malleja. Kyse on siis myös hoitajien voimaantumisesta.

Vaikka osa työmenetelmistä oli hoitajille tuttuja, he pääsivät näkemään työpajojen toimintaa ulkopuolisen silmin. Tämä nosti yllättäen monia ennen huomaamattomia asioita näkyville, esimerkiksi ryhmän toiminnasta, ryhmäläisten valinnasta ja tilan levottomuudesta. “Se on kuitenkin hyvä kattoa niinku ulkopuolisenaki, että miten se ryhmän teko tapahtuu, mitä siellä voi mennä pieleen ja missä onnistutaan. -- vaikka on tutut vetäjät, tutut asiakkaat, niin on aina hyvä olla vielä se toinen työntekijä siinä paikalla, joka havainnoi sitä ryhmänvetämistä ja sitä ryhmädynamiikkaa. -- Ja antaa palautetta sitten.” (esimies, Muisti-kuva)

Huomattava oli toiminnan seuraamisen vaikutus siihen, millä tavoin hoitajat näkivät työnsä projektin jälkeen.

Kun me pidämme niin ittestään selvänä, että otetaan tuosta ryhmä ja vedetään se. Mutta että oikeasti kuinka se tärkeää on näille asiakkaille. Ja sille omalle ammattitaidolle että se koko aika kehittyy. (hoitaja 1, Muisti-kuva)

Ehkä toi taas semmoista intoa. Ja sitten tavallaan, kun se pysähdytti tämän henkilökunnan. Niin nyt kun sitten nähtiin, mitä onnistumisen iloa meidän asiakkaat koki -- Sitä ei ehkä ole huomannut, kuinka tärkeätä se on. Pitää näitä erilaisia teemoja ja erilaisia ryhmiä. Se aika järjestyy ehkä erillä tavalla nyt taas. (esimies, Muisti-kuva)

Se oman työn arvostus tulee esille sitten. (Hoitaja 1, Muisti-kuva)

Sitä näki niinku asiakkaista, että ne oli innoissaan. Oottivat että mitähän nyt tulee. Ne ei tienneet etukäteen. Niin ne oli aivan innoissaan. (Hoitaja 2, Muisti-kuva)

Sosiokulttuurisen ja taidelähtöisen toiminnan alkuunsaattaja voi olla vaikkapa vain uuden tekniikan käytön oppiminen. Muisti-kuva -projektissa koulutimme henkilökuntaa valokuvaukseen ja videokuvaukseen sekä niiden esittämiseen käytettävien laitteiden ja ohjelmien soveltamisessa. “Se on aivan mahtava työväline meidän yksikköön, todella. Ei ole ymmärtänykään, kuinka iso työväline se on!” (esimies, Muisti-kuva) Hoitajat ja esimies toivat esiin, että motivaatiota on lisännyt projektissa nähdyt konkreettiset esimerkit laitteiden

käyttömahdollisuuksista. “Ja sitten kun osaa antaa sen arvon että mihin sitä käytetään.” (hoitaja 2, Muisti–kuva) “Tulen pitämään huolen siitä, että ne asiat alkaa elämään täällä työyksikössä.” (esimies, Muisti–kuva)

Innostuneisuus vai osallistumisen ongelma

Kuten olen tuonut esiin, molemmissa projekteissa vanhukset ovat osoittaneet aitoa innostusta ja kiinnostusta toimintaamme kohtaan. Tämä ei tietenkään ole sataprosenttinen totuus, sillä innostuneet ovat se kuuluvain joukko, joka tietysti jää päällimmäiseksi mieleen niin meille projektin toteuttajille kuin hoitajillekin. Molemmissa projekteissa on ollut myös heitä, joita toimintaan on saanut houkutella.

Tutkimusprosessin aikana hoitoyhteisöistä on piirtynyt esiin mieltä askarruttava ilmiö. Olemme saaneet kuulla hoitajilta ihasteluja, kuinka hyvin vanhukset ovat jaksaneet osallistua toimintaamme. Vanhukset keskittyivät pidempään kuin he odottivat ja osallistuminen pienryhmätuokioihin oli aktiivisempaa kuin tavallisesti.

Tapionkodin päiväkeskuksen henkilökunta toi esiin, että vanhuksia on tavallisesti vaikea saada lähtemään pienryhmätoimintaan. “Meilläkin on paljon puhuttu niistä pienryhmistä. Että miten niitä pidettäis. Sitten se paikka, että joku elokuvajuttu. Ja sitten pyydettäis, että voitte tulla tänne, että täällä järjestetään elokuvajuttu. Niin eihän ne halua lähteä, kun ne haluaa nähdä, mitä siellä tapahtuu ja mitä siellä keskustellaan.” (esimies, Muisti–kuva) Saarenkylän palvelutalossa hoitajien puheesta oli kuultavissa samankaltaisia sävyjä: vanhukset eivät usein halua osallistua toimintaan, ja houkutteluun täytyy turvautua erityisesti, jos hakemassa oleva hoitaja on oudompi. Hoitoyhteisöissä retkiä ja muuta toimintaa saatetaan pyydellä, mutta sitä järjestettäessä toimintaan ei välttämättä osallistuta.

Jenni Varho (2010) tuo esiin ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnan selvityksessä ilmiön, jota kutsuu osallistumattomuuden ongelmaksi. Kaikki eivät osallistu tarjottavaan ohjelmaan joko ennakkoluulojen vuoksi, tai siksi, etteivät hoitajat eri syistä tuo asukkaita paikalle. Syynä tähän voivat olla vanhusten oma vastahakoisuus, mutta myös puutteelliset henkilöresurssit, ennakoasenteet ja henkilökunnan motivaation puute. Ikäihmisten erilaiset taustat ja tottumukset tuovat myös mukanaan ongelman, keiden mieltymykset laitetaan etusijalle taidetoimintaa suunniteltaessa. (Varho 2010, 38-40.)

Saimme kuulla molemmissa tutkimukseni hoitoyhteisöissä, että vanhusten innostusta toimintaan ovat lisänneet uudet ohjaajat. Henkilökunnan sanoin olimme *tuoreita vetäjiä*, ja vanhusten arveltiin olleen *vieraskoreita*, sillä pienryhmistä kesken poistumista ja vaeltelua ei juuri esiintynyt. (Yli 40 vanhusta koskettaneessa Muisti–kuva-projektissa pari muistisairasta henkilöä poistui ryhmästä.) Näillä hoitajat eivät lainkaan vähätelleet meidän panostamme, mutta minulle kommentit kertovat, ettei tämänkaltainen keskittyminen ja kiinnostuminen ole itsestään selvää hoitolaitosten toiminnassa. Tämä on hiukan ristiriidassa sen kanssa, että tuttuus on yleensä hyödyksi erityisesti muistisairaiden kanssa toimittaessa.

Olimme saaneet ohjeistusta, etteivät vanhukset jaksaa olla mukana kuin ehkä puolen tunnin ajan. Kummassakaan projektissa ryhmän hajoamisesta ja levottomuudesta ei kuitenkaan ollut merkkiäkään. Myös Lehtonen (2010) toteaa hoitolaitoskiertueestaan, että yleinen ihmettelyn aihe on ollut erittäin huonokuntoisiksi oletettujen katsojien yllättävä kyky keskittyä. Hänen kokemuksensa mukaan henkilökunta aliarvioi usein asukkaiden kykyä keskittyä taiteeseen ja osallistua keskusteluun sen tiimoilta. (Lehtonen 2010, 34, 85, 92.)

Onko vanhusten kiitettävään osallistumiseen syynä vetäjien tuoreus, vai olisiko kyse siitä, miten toiminta noteerataan hoitoyhteisössä? Välittykö toiminnasta puhuttaessa odotus, kiinnostus, erityisyys? Entä, jos taideprojektimme ovatkin olleet “juhlan” paikkoja. Juhlan intensiteetti terästää mielenkiinnon ja jaksamisen. Taidetta tarvitaan arkeenkin, mutta samaa intensiteettiä siltä ei voi vaatia. Olennaista taidetoiminnan juurrutuskeskusteluun viitaten olisikin, että hoitohenkilökunta saisi vanhukset osallistumaan järjestämäänsä toimintaan. Voisiko projekti- tai teemaluontoisuudesta löytyä apu siihen, että hoitajista tulisi itsestään niitä “tuoreita vetäjiä”?

Osallistumattomuuden ongelma tuntuu terminä syyllistävältä. Voiko osallistumattomuutta pitää vanhusten syynä? *Kaikkien ei tarvitse kiinnostua kaikesta, ei myöskään taidetoiminnasta.* Vai onko osallistumisen vaikeus oire siitä, etteivät vanhukset enää itse ole autonomisia toimijoita omassa elämässään? Kun toiminta, jota kaipaa, onkin muiden valitsemaa. Voiko osallistumisen ongelmaa ymmärtää Kurjen (2008) ja Seetulan (1999) avulla: Ikäihmiset kokevat elämänsä täydeksi ja elämisen arvoiseksi silloin, kun elämässä on itse hankittua sisältöä. Taidekasvatusprojekteissa lähtökohta ei ole vanhusten *omaehtoinen* toiminta, mutta yhteisöllisen taidekasvatuksen kautta voitaisi kenties saavuttaa vastaavankaltaisia autonomisuuden tunteita.

Hoitolaitoksessa hoitohenkilökunta päättää, toivottavasti vanhusten toiveita kuunnellen, millaista taidetta sinne valitaan. Pusa (2012) pohtii, että taide laitoksessa voi tehdä siellä olevasta ihmisestä eräänlaisen taideintervention kohteen. Taiteella saatetaan vahvistaa normeja, tasapäistää tai asettaa normaaliuden ja keskiverron rajoja. Tällöin ohitetaan meidän jokaisen moninaisuus. Kompromissimankelin läpi mennyt taide taas ei ole joillekin taidetta enää lainkaan. (Pusa 2012, 65.)

Lehtonen (2010) puhuu hoitohenkilökunnan taipumuksesta pitää vanhuksia homogeenisena ryhmänä, kun näille valitaan taidetta. Ajatellaan, että vanhukset ovat perinteisen taiteen ystäviä, eivätkä he kenties ymmärrä esitystä. Saatetaan toimia voimakkain ennako-oletuksin siitä, millainen taide ei sovi vanhuksille. Lehtonen sanoo todenneensa usein oletukset virheellisiksi. (Lehtonen 2010, 64–65.) Henkilökunnan tehtävä huomioida moninaisuus yhteisessä toiminnassa ei ole helppo, mutta ammatillisen hoitajan tulee voida kyseenalaistaa oletuksiaan. Taiteeseen saa liittyä riski, ettei se kaikkiin kolahda. Parasta tietenkin olisi, jos vanhukset itse voimaantuisivat *omien kulttuurimieltymystensä* toteuttamisessa.

5.3. Taide ja teos

Taiteen vieraus hälvenee

Kuvataiteen roolit Saarenkylän palvelutalolla ja Tapionkodin päiväkeskuksessa olivat hieman erilaiset toisistaan. Saarenkylän palvelutalolla oli jo vuoden ajan totuteltu ajatukseen taidepainotteisuudesta, sekä kohdattu taidetta konkreettisissa tilanteissa. Tapionkodin päiväkeskuksessa *kuvataiteen* kohtaaminen taas tuntui olevan uutta. Päiväkeskuksen tilanne vastaa Strandman-Suontaustan (2013) havaintoja. Vaikka kulttuuritoimintaa oli kaikissa tutkimuksen hoitolaitoksissa, *kuvataiteen* osalta tarjontaa oli niukasti. (Strandman-Suontausta 2013, 157-158.) Tapionkodissakin kulttuuritoiminta oli ollut läsnä lähinnä muiden taiteen ja kulttuurin muotojen kautta.

Hoitoympäristöistä piirtyy esiin taidetoiveista huolimatta myös kuvataiteen vieraaksi kokemista (Strandman-Suontausta 2013; Heimonen 2012; Nuutinen 2007; Varho 2010; Lehtonen 2010; Liikanen 2003.) Aineistoissani piirteitä tulee esiin sekä hoitajien että vanhusten osalta.

Saimme Saarenkylässä työskennellä taidemyönteisen johtajan ja hoitajien kanssa. Esiin keskusteluissa nousi kuitenkin, että taiteellisen toiminnan ”sisäänajo” paikan käytäntöihin vaatii vuosien asennetyön. Saimme kokea kiitettävän avointa suhtautumista myös Tapionkodissa. Henkilökunnan koulutuksissa hoitajat kuitenkin toivat esiin taiteeseen liittyvää epävarmuuttaan ja kokemuksiaan taideteosten outoudesta.

Heimonen pohtii omien kokemustensa pohjalta, että hoitohenkilökunnan orientoituminen vain hoitoon vaikeuttaa taiteen läsnäoloa, koska taide koetaan uhkana. Taide saa laitoksen arkiset rutiinit, järjestykset, roolit ja valtasuhteet keikahtamaan toiseen asentoon ja siten näkyviksi. (Heimonen 2012, 34–40.) Kulttuurisen demokratian ajatus kuitenkin velvoittaa vanhustenhoidossa työskentelevät ottamaan huomioon myös kuvataiteelliset ulottuvuudet. *Taiteesta kiinnostuneetkin vanhenevat.*

Osallistujiemme sukupolvessa tavallista on, että taide on kuulunut vain harvojen elämään tiiviisti, ja taide käsitteenä koetaan jotenkin etäännyttäväksi (esim. Varho 2010, 38). Taiteen harrastamiselle ei välttämättä ole ollut tilaisuuksia. ”Se on kotitaloustouhuissa mennyt melkein kaikki, kun lapsia ja karjaa ollu” (Eedit). ”-- aina on kulkenut navetan ja kodin välillä” (kyselylomake asiakkaille). Eräs hoitaja toikin esiin, että monet vanhukset arvostavat ”oikeaa työtä, ei mitään höpöhöpöhömmä”. [Tämä ei kuvastanut hoitajan omaa suhtautumista taidetoimintaan.] Goulding (2013) tuo myös esiin, että monet ikäihmiset kokevat (nyky)taiteen vaativan enemmän älykkyyttä (ja tietoa) kuin heillä kokemustensa mukaan on. Tutkimusten mukaan koulutus yleensäkin saattaa lisätä mahdollisuuksia ymmärtää taidetta ja sen moninaisia merkityksiä. (Goulding 2013, 21, 27–28.)

Taiteen vieraus näkyy tietenkin myös suhteessa tekemiseen. Vanhusten haastatteluissa keskustelu kääntyi usein tekemisen taidon puuttumiseen. Tämän voi ymmärtää myös suhteessa heidän saamaansa kuvataideopetukseen 40- ja 50-luvuilla, jolloin mimeettinen kuvaus on vielä ollut vahvassa osassa koulutaidetta (ks. Pohjakallio 2005, 14–17, 59).

Taiteen vierauden ilmiötä voi tarkastella toimijuuden näkökulmasta. Jyrkämän mukaan toimijuuteen kussakin tilanteessa vaikuttavat henkilökohtaisten ja sukupolvisten ominaisuuksien ohella ympäristöstä tulevat rajoitukset, toisaalta myös sen luomat mahdollisuudet (Jyrkämä 2008). Kaikkia sukupolvia ja yksilöitä muovaavat sen ympäristön arvostukset, jossa ovat eläneet. Näiden ihmisten elämää ei ole ympäröinyt mahdollisuus

taiteen harrastamiseen samalla tavoin kuin myöhempien sukupolvien.

Millaista toimijuutta taidetyöpajoihin osallistuminen vaatii? Jyrkämän esittämien toimijuuden modaliteettien mukaan voisi kysyä, mitä vanhuksen tulee haluta, osata, kyetä, täytyä, voida ja tuntea (Jyrkämä 2008, 195). Taidetoimintaan osallistuvan vanhuksen toimijuus voi olla todella erilainen kuin seuraavassa hetkessä johonkin muuhun asiaan kytkeytyvä toimijuus. Pelkästään taidevälineet voivat nostaa esiin osaamattomuuteen, tuntemattomaan ja koulumuistoihin kytkeytyviä toimintamalleja. Taidetoiminnan suunnittelussa voikin kysyä itseltään, mitä osallistujan tulee tietää, osata ja kyetä.

Vieraus ei tarkoittanut sitä, etteivätkö tilanteet olisi olleet antoisia. Alkuhankaluuksista päästiin yli, koettiin iloa uudenlaisesta kokemuksesta, nautittiin vuorovaikutuksesta, naurettiin ristiriitaisille kokemuksille ja usein todettiin, ettei tämä nyt aivan hölmöä ollutkaan. Nämä ovat normaaleja taidekasvatustapahtuman prosesseja. Voidaan myös todeta, ettei taiteen tarvitsekaan jokaisen kohdalla kolahtaa (vrt. Heimonen 2012, 18). Kieltäytymiseenkin tulee olla täysi oikeus.

Vierautta kohdataan tietysti muissakin ympäristöissä kuin hoitolaitoksissa. Haluan korostaa, että yleistystä vanhusten joukosta on mahdotonta tehdä. Tämän perusteella ei myöskään voi päätellä, että vanhat ihmiset olisivat *itsessään*, aina ja kaikkialla, epäluuloisempia taidetta kohtaan kuin jokin toinen ihmisryhmä.

Eryteisesti Heimosen (2012), Nuutisen (2008) ja Lehtosen (2010) kokemusten perusteella aloin empiä, voinko yleensäkin kirjoittaa taiteen vieraudesta. Kaikeksi kunniaksi tutkimilleni yhteisöille: emme kokeneet taiteen vastustusta saati taidetoiminnan määrittelyä hoitotyön hömpäksi (vrt. Nuutinen 2008, 140). Toisaalta ymmärsin, että tutkimissani projekteissa taide ei esiintynyt niin tinkimättömänä “taidemaailman taiteena” kuin tanssija Heimosen ja näyttelijä Lehtosen toiminnassa. Olimme suunnitelleet toimintaa enemmän pragmatistisen estetiikan suunnassa, jolloin taidekin oli liikkunut lähemmäs tavallisen ihmisen elämää (ks. Shusterman 1997; Liikanen 2003, 28–30). Näistä lähestymistavoista mielestäni kuitenkin molempia tarvitaan!

Teos yhteisöllisyyden symbolina

Lopputuotoksen vaikutuksia – teos työn alla ja valmiina tilassa

Taidekasvatuksen historia pohjautuu teoksellisuuteen, tekemiseen, lopputulokseen. Taidekasvatukseen prosessitavoitteet kuuluvat olennaisesti, mutta toiminta keskittyy usein kuin itsestään selvästi jonkin teoksen ympärille. Nykytaiteen virtauksissa visuaalisen teoksen merkitystä ei aina nähdä olennaisena. Yhteisötaiteessa painotus on sosiaalisissa prosesseissa, kohtaamisissa, mutta teoksen merkityksestä yhteisötaiteilijoillakin on erilaisia näkemyksiä (esim. Kantonen 2007, 62–63).

Olen itse ollut prosessissamme taipuvainen pitämään laadukasta teosta tärkeänä osallistuvan yhteisön ja yksilöiden kannalta. Tähän vaikutti myös Hiltusen (2009, 260) havainto, että hänen tutkimissaan yhteisöllisen taidekasvatuksen projekteissa lopputulos näyttäytyi merkittävämpänä kuin hän oli osannut odottaa. Tarkastelen tässä aluvuossa molempien projektien yhdessä tuotettuja pääteoksia, niiden erilaista kuulumista projektien osallisten puheessa. Haastatteluissa pyrin saamaan selville, mikä merkitys teoksella on ollut toiminnan prosessissa, ja mikä merkitys osallistujalle on valmiilla lopputuloksella. Olen arvioinut teosten merkitystä myös muun aineistoni perusteella.

Saarenkylän palvelutalon taideteos. Kuva: Elisa Ahonen

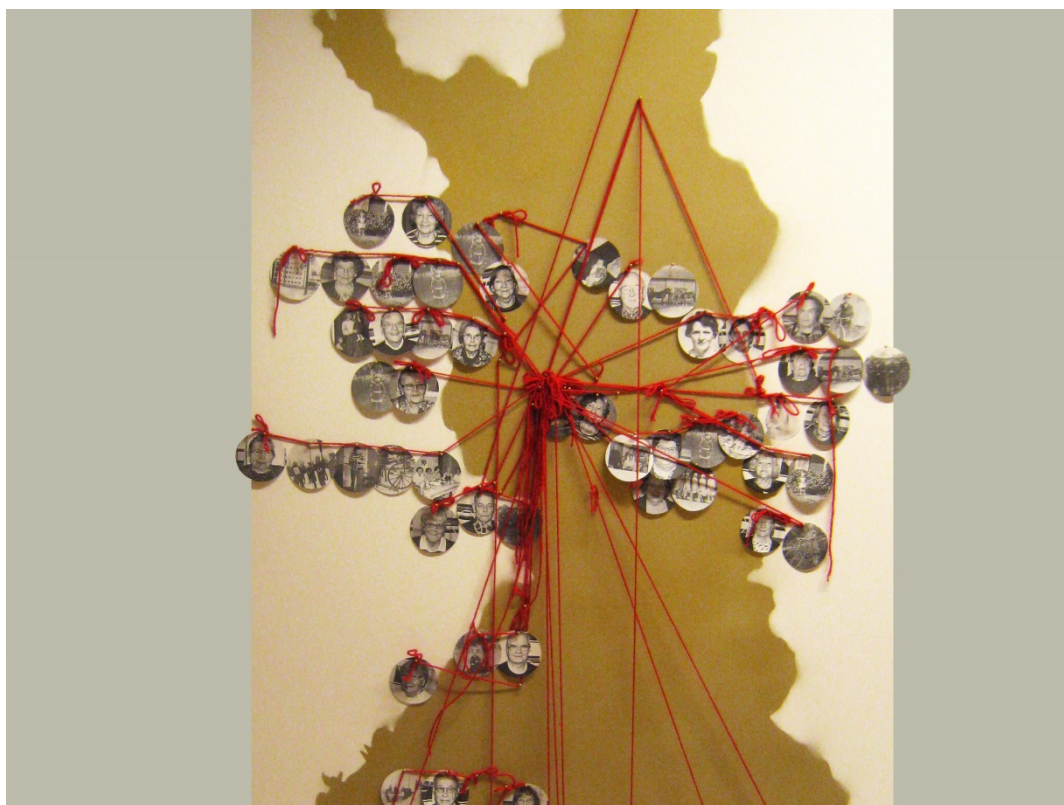
Aineiston kokoaminen nosti esiin yhteisen taideteoksen erilaisia mahdollisuuksia vaikuttaa yhteisössä:

Taideteos nostaa paikan viihtyisyysarvoa ja toimii ihailun kohteena. Saarenkylässä (Kuvakevät) teos sai kiittäviä arvioita.

“Tuo minusta on mahtava tuo. Tosi hyvän näkönen. Kyllä kaikki tykkää, että on hyvän näkönen.” (Kaija)

“Loppujen lopuks siitä tuli aivan hieno juttu. Ja kokonaisuus tuohon seinälle. On kyllä todella upea teos. Ja varmasti – Jarmohan [johtaja] sen siihen naulasi - varmasti se siinä saa olla jatkuvasti.” (Marjatta)

Tapionkodissa (Muisti–kuva) teosta arvostettiin myös, joskaan sitä ei niin spontaanisti tuotu esille. “Kun vielä on Suomen karttaksi tehty, ja otettu oikein niinko pohja sille mitä on tehty.” Teoksesta puhuttaessa niin vanhusten kuin henkilökunnankin kanssa teoksen visuaaliseen puoleen ei juuri kiinnitetty huomiota. Puhe kääntyi teoksen todistusvoimaisuuteen ja ripustuksen pettämiseen. “Onhan täällä vaikka minkälaista rimputusta seinällä, mutta tähän on sellasta todellista.” (Reija) “Joo, se on asiallinen.” (Alpo) Vanhukset pitivät teosta hyvänä, kun kaikkien kuvat oli kartalla oikeissa paikoissa.

Tapionkodin Suomi-teos. Kuva: Reetta Kerola

Yhteinen teos voi toimia symbolina ryhmää yhdistäville asioille ja siten yhteisön muistin jatkeena. Teos muistuttaa jo itsessään siihen johtaneesta toiminnasta. Siinä voivat elää myös tarinat, joita yhteisö ja yksittäiset tekijät ovat niihin punoneet. Esimerkiksi Saarenkylän palvelutalon johtaja muisteli jälkikäteen tarinoita, joita tekijät olivat kertoneet huovutuksistaan. Teos voi vahvistaa me-henkeä. Yksi Kuvakevät-ryhmään osallistunut vanhus istahti katselemaan ripustuspuuhiamme todeten: ”Se on mukava, että on jotakin itse tehtyä. Että ei aina ole tuolta maailmalta tuotu.”

Tapionkodin Suomi-teos esittää symbolisesti, että yhteisö koostuu kaikista sinne – sattumienkin kautta – tulleista asiakkaista. ”Kaikki tiet johtaa Rovaniemelle. Et eikö ole, et me ollaan joka suunnasta tänne... -- ihan etelästäkin on tullu, on monta kuvaa tuolla”. (Reija)

Teos voi toimia merkityksellisenä lähtökohtana ohjatussa toiminnassa. Tämänkaltainen lähestymistapa tuntuu olevan luontainen hoitoyhteisöissä, sillä niin Saarenkylässä kuin Tapionkodissakin henkilökunta puhui ryhmätuokioista teoksen äärellä. Tapionkodin esimies ja hoitajat suunnittelivat jo Suomi-teoksen mahdollista käyttöä:

”Kun sen sais tuohon esille kunnolla, niin sitä pystyis varmasti käyttämään.” (hoitaja)

”Että etsitään, ketkä siihen ryhmään on osallistuneet ja kuvat, ja niistä voi sitten jatkaa keskustelua, jotakin liittyy siihen vaikka lapsuuden tai nuoruuden... tai työelämä... tai mitä niille nyt tulee mieleen. Muistelun tiimoilta käyttää sitä valmista tuotosta. Ja jos tulee uusia asiakkaita.” (esimies)

Valmisteilla oleva taideteos voi toimia motivaattorina toiminnan aikana. Haastattelussa tämän toi esiin vain yksi vanhus, mutta seikka on tärkeä tiedostaa eräänä taideteoksen vaikutusmahdollisuutena. Kaija kertoi lopullisen, kootun teoksen lisänneen kiinnostusta tekemiseen, ja antoi ymmärtää, että joku muukin on ollut motivoitunut: ”Mehän ensin luulimme, että me vain saamme ne mukaan. Sitten kun kuultiin minkälainen juttu se on, niin sitten olen aatellut että saapa nähdä minkälainen siitä tulee.” Hoitaja kertoi haastattelussa, että tulevasta teoksesta oli tuokioiden välillä tullut puhetta: ”Että niistä tulee sinne seinälle sellanen teos, joka jää meille ja siinä voi sitten muistella. Kyllä he minusta oottivat, että pääsee näkemään. Samoin kuin ne huovutukset, minun mielestä niillä oli kiire nähdä, että minkälainen siitä tuli. He silloin heti sanoivat, että eikö niitä heti voi...”

Mielenkiintoinen esiin noussut vaikutus oli teoksen mahdollisuus tekijöiden asiantuntijuuteen oman teoksensa suhteen. Tekijät tietävät teoksensa syntyprosessista ja sen sisältämistä tarinoista. Teoksesta kiinnostuneet ulkopuoliset saavat syvemmän kokemuksen, kun saavat keskustella itse tekijöiden kanssa. Saarenkylän palvelutalon johtaja kertoi tilanteesta, jossa vierailijoiden ja henkilökunnan lisäksi teoksen äärelle kutsuttiin eräs Kuvakevät-osallistuja. Assi kertoi teoksen syntymisestä vierailijoille.

”Sinun ois pitänyt nähdä se ylpeys ja innostus, kun hän pääsi esittelemään sitä teosta.” (johtaja, Kuvakevät) Teema tuli esiin myös Marjatan haastattelussa: “Siinä on sitten vieraillekin jatkuvasti, nehän kysyy että mikäs tuo on. Saa kertoa mikä se on.” Teos materiaalisena voi siis vaikuttaa yksittäisen osallistujan – miksei ryhmänkin – toimijuuteen luomalla tilanteita, joissa vanhukselle tarjoutuu luonteva mahdollisuus ottaa uusia rooleja yhteisössä.

Yhteisen taideteoksen vaikutuksia on tuotu esiin myös monien hankkeiden raporteissa. Nuorten hyvinvoinnin ankkurit Lapissa -hankkeen julkaisussa konkreettinen lopputulos nähdään tärkeänä osallistujien motivaation sekä julkistamisen kautta saatavan näkyvyyden ja ylpeydentunteiden kautta. Tärkeä on myös huomio, että teoksen äärelle kokoontuminen sulkee prosessin eheäksi kokonaisuudeksi. “Vaikka nuorten taidetoiminnassa korostuu prosessi, loppujen lopuksi valmis onnistunut teos ja sen äärelle kokoontuminen merkityksellistää sen.” (Hiltunen & Huhmarniemi 2010, 26.)

Hiltunen (2009) korostaa yhteisöllistä lopputuotosta sen herättämän symbolisen yhteyden rakentajana. Hän näkee teosten, esitysten ja juhlien toimineen tutkimissaan hankkeissa yhteisyyden tiivistyminä. Mitä rikkaampia ja monimerkityksellisempiä teokset olivat, sitä paremmin ne toimivat myös dialogissa ulkopuolisten yleisöjen kanssa. (Hiltunen 2009, 259–260.) Minun tutkimissani projekteissa teosten synnyttämä dialogi laitosten ulkopuolelle ei näkynyt median tasolla. Teokset kuitenkin ovat nähtävillä kaikille laitoksissa vieraileville, ja ovat sitä kautta yksi dialogin osanen.

Teoksellisuuden piirteitä kahdesta projektista

Tutkimissani kahdessa projektissa ilmeni sekä teosten tärkeänä pitämistä että piirteitä, joista voi päätellä teosten olevan vähemmän merkitseviä. En kuitenkaan voi suoraan vetää tuloksia yhteen, sillä kahden eri projektin teokset ja niihin johtaneet prosessit olivat erilaisia.

Kuvakevät-projektissa Saarenkylässä projektin jälkeensä jättämiä visuaalisia tuotoksia oli kahdenlaisia: 1. omat kansiot, joihin oli koottu teoksia tuokioista ja 2. ryhmän tuotoksista koottu pysyvä teos. Haastattelemani vanhukset toivat spontaanisti esille ihailunsa yhteisestä teoksesta (lainauksia myöhemmin). Kansiot tuntuivat haastattelujen ja tuokioissa tekemiäni havaintojen perusteella olevan tärkeitä tekijöilleen. “Ja munkin pitää kattoa, että laittaa muutakin sinne sitten. Mitä nyt keksiikin panna. Sinne omaan kansioon.” (Saima) On varmasti sellaisiakin osallistujia, jotka ovat laittaneet kansionsa kaapin pohjalle siihen enää palaamatta. Kuvittelen kuitenkin tilanteen, jossa omaiset aikanaan löytävät kansion ja pitävät sitä aarteenaan.

Muisti–kuva -projektissa yhteisöön jäänyt teos oli lopulta Kulthaisten muistojen Suomi -teos. Muut tuotokset – kuvakollaasit, maalaukset ja paperikaupungit – eivät jääneet elämään Tapionkodissa. Eikä kaikkien teosten tuki tarvitsekaan. Paperikaupunki koottiin pois kuvien ottamisen jälkeen. Maalauksista otettiin kuvat sillä tarkoituksella, että hoitajien kuvakoulutuksissa niistä voitaisi koostaa powerpoint-esitys Tapionkodin käyttöön. Koulutusten ohjelmaa jouduimme teknisten ongelmien vuoksi muuttamaan, ja kuvat jäivät ilman esitystä.

Havaitsin, että ensimmäisessä projektissa (Kuvakevät) pyrimme laadukkaisiin teoksiin. Lopullinen teos oli materiaaleiltaan sellainen, joka kestää aikaa. Jokaisessa tuokiossa tähdättiin myös pysyviin tuotoksiin, lopputuloksiin. Arvostimme teoksia huolehtimalla ne kansioihin (tai suuhun). Toisessa projektissa (Muisti–kuva) teokset ja niiden laatu ei ollut yhtä vahvasti huomion kohteena. Osa teoksista jäi ajalehtimaan ja Suomi-teos taas oli nostettu nurkkaan sen ripustuksen petettyä. Nämä tapahtumat avasivat silmäni havaitsemaan tutkimieni projektien eroavaisuuksia suhteessa teoksellisuuteen.

Näen, että teoksista ja niiden laadusta huolehtiminen nostaa projektin ja tekemisen arvoa niin osallistujien, henkilökunnan kuin meidän ohjaajienkin mielissä. Tämä ei kuitenkaan ole ainoa puoli projektien esiin nostamisessa pohdinnoissa. Muisti–kuva -projekti vähemmän pysyvine tuotoksineen sai Kuvakevät-projektin näyttämään toisaalta jäykkyytensä lopputuotoksiin pyrkiessään. Onko *jokaisesta tuokiosta* jäätävä jotakin näkyvää, pysyvää ja laadukasta? Olisimmeko päässeet parempiin tuloksiin, jos teosten tuottamisen lomassa olisi ollut kokonaisia tuokioita, jossa ensisijaisena tuotoksena olisivat olleet tarinat, kokemukset, keskustelut? Juuri ne, joita toimintatutkijana kaipasin lisää.

Tämä juontaa juurensa osin eroon taidekasvatuksen ja palvelumuotoilun näkyvien ja piilevien käytäntöjen välillä. Palvelumuotoilu toi toimintaan elementin, jossa tekeminen on visuaalinen menetelmä, jossa fokus on sen kautta esiin nousevassa (kokemus)tiedossa. Tähtäyspisteenä ei siis ole taideteos. Esimerkiksi paperikaupunki koostuu liikkuvista elementeistä, joista ei ole tarkoitukseen tehdä pysyvää. Kuvakevät-projektissa olimme käyttäneet resurssimme jokakertaisen “tekemisen” suunnitteluun. *Ilmenee siis, että vaikka vakaa tarkoituksemme Kuvakevät-projektissa oli korostaa kokemuksia ja vuorovaikutusta, suunnittelumme pyöri taide-viitekehukseen sopivien lopputulosten ympärillä.*

Erityisesti yhteissuunnittelua vaativissa taidekasvatusprojekteissa kannattaa harkita, missä määrin resursseja on järkevää kanavoida “teosten” tekemiseen. Palvelumuotoilijan tapa soveltaa taidelähtöisyyttä sai minut ideoimaan aiemmasta poikkeavia taidekasvattajan välineitä: leikekuvia, sinitarraa, tarramuistilappuja, erikokoisia puupalikoita... Mikä hyöty tällaisista tuottamisen menetelmistä on erityisesti ikääntyneiden kanssa toimiessa? *Toimintakyvyn rajallisuus supistaa vanhusten kanssa käytettävien menetelmien kirjoa. Tällaiset toimintatavat eivät törmää aina kysymyksiin tekniikasta, tekotavasta, kiinnittämisestä, motorikasta, puristusvoimasta. Näitä toimintatapoja suosittelen niihin tuokioihin, jossa kokemukset, tarinat ja ideat ovat pääasiallinen tavoiteltu tuotos. Ei-pysyvät tuotokset kannattaa kuitenkin dokumentoida hyvillä valokuvilla. Niiden pohjalta työskentelyä voidaan myös jatkaa myöhemmin jollakin muulla tavalla.*

5.4. Toivottu taidekokemus

Taidekokemuksen sosiaalinen ulottuvuus

Edellisissä alaluvuissa olen liikkunut vahvasti Kuvakevät- ja Muisti-kuva-projektien toiminnassa, henkilöissä ja teoksissa. Nyt käänän katsettani niihin teemoihin, jotka nousevat kenttäpäiväkirjani pohdinnoista ja projektiemme kirjallisten dokumenttien analysoinnista. Hahmottelen vastauksia tutkimuskysymyksiini, joissa haen olennaisia elementtejä ikääntyneiden taidetoimintaan sekä osallistujalähtöisen toiminnan haasteita. Mielikuvallisuuden merkityksestä puhun tässä alaluvussa, ja seuraavassa pohdin selkiytymättömiä tavoitteita.

Mielikuvallisuuden pyrkiminen on ollut projektimme tavoitteena alusta alkaen, mutta sen merkitys toiminnalle on tuntunut kasvavan. Päiväkirjamerkinnöistäni hahmottuu kuva, että juuri mielikuvallisuutta ja kokemuksellisuutta olen pyrkinyt toimintaan eri tavoin hakemaan. Pelkkä käsin tekeminen ei tuntunut tuovan sitä, mitä tavoittelin. Kuvakevät-projektin suunnittelussa mielessäni oli Wikströmin (1994) tekemä tutkimus, jossa ikääntyneiden naisten terveys koheni heidän osallistuttuaan keskusteluihin taideteosten pohjalta, kun taas tavalliseen keskusteluryhmään osallistuneilla vastaavaa ei havaittu. Kyse on jollakin tavalla taiteen mielikuvallisuudesta ja elämyksellisyydestä. Mielikuvat ovat jotakin, jota ihminen pystyy saavuttaa ajattelun kautta. Ne eivät syntyäkseen välttämättä tarvitse toiminnallisuutta, *taiteen tuottamista*. Ollaan siis *taiteen vastaanoton* kysymyksissä.

Taiteen vastaanottoon perustuva tilanne oli molemmissa projekteissamme järjestetty samankaltaisesti, Marjo Räsänen aistianalyysin pohjalta (Räsänen 2000, 34–35). Kuvakevät-projektissa katsoimme useamman teoksen, joiden pohjalta kyselin aistitietoon kytkeytyviä kysymyksiä. Kunkin teoksen jälkeen pyrimme herättelemään keskustelua, jota ei toivomassamme määrin syntynyt. *Näen, että olimmekin keskittyneet enemmän taideteoksen tarkastelua seuraavaan tuottavaan toimintaan. Siten tilanteen organisointi viestitti, ettei aiheesta aiota lopulta keskustella kovin syvällisesti.*

Muisti–kuva-projektissa keskityimme yhteen teokseen, ja jatkoimme ryhtymällä keskusteluun pienemmissä ryhmissä. Tämä olikin selkeästi onnistuneempi taiteen vastaanoton käytäntö, sillä keskustelu teoksen herättämistä mielikuvista oli rikasta ja vireää.

Vanhusten kanssa toimiessa keskustelulle erikseen varattu ryhmätilanne tulee olla olennainen osa toimintaa. Olipa taidekokemus mikä tahansa, siitä on tärkeää keskustella ja jakaa kokemus muiden kanssa. Varho toteaa, että vaikka perinteisesti taiteen vastaanottajat prosessoivat kokemaansa itsenäisesti, käytännön kokemukset osoittavat, että sosiaalialalla tapahtuvien taide-elämysten välittäminen vaatii vahvaa vuorovaikutusta yleisön kanssa. (Varho 2010, 55.) Taidekokemuksen sosiaalinen jakaminen on nostettu jopa yhtä tärkeäksi kuin itse kokemus (Kinnunen 2000, 244–245; Sederholm 2001, 8; ks. myös Lehtonen 2010, 34, 82; Wikström 2011). Strandman-Suontausta näkee hoitolaitoskontekstissa tärkeäksi elämyksellisyyden, jota ilmentävät niin taiteen vastaanottaminen, kommentointi, kuin kulttuuristen kokemusten jakaminenkin. (Strandman-Suontausta 2013, 155.) Gouldingin (2013, 29–30) mukaan myös ikäihmisten taidenäyttelyvierailut hyötyisivät ryhmämuotoisesta

sosiaalisesta toiminnasta.

Luonnehtiessaan muistojen teatterin periaatteita Hohenthal-Antin toteaa, että esityksen jälkeinen keskustelu voi olla epämuodollista tai johdettua (Hohenthal-Antin 2009, 68–69). Haluan lisätä tähän, että kokemusta saadaan syvennettyä ja merkityksellistettyä uudella tavalla, jos keskustelua voidaan jatkaa *pienryhmissä*. Pienryhmissä oli upeaa saada hiljaistenkin osallistujien kokemuksia esiin. Myös oman kokemuksen rikastuminen ja toisten kokemusten ymmärtäminen, siis dialogi, onnistui pienryhmätilanteessa paremmin kuin epämuodollisessa suuren ryhmän keskustelutilanteessa

Taidekokemus ajan ja paikan unohtamisena

Miten taiteen mielikuvallisuus ja elämyksellisyys vaikuttaa ihmiseen ja hänen hyvinvointiinsa? Esteettinen elämys on eräs vaikutustapa. Arkiajattelussa se tulkitaan usein kauneuden kokemiseksi. Taiteen näkökulmasta esteettisen elämyksen ajatellaan olevan aistivaikutelmien ja tunne-elämysten, mielikuvituksen ja älyllisen erittelyn samanaikaisuutta; se syntyy teoksen ominaisuuksien ja kokijan ajatusten ja mielikuvien vuoropuhelussa (Kinnunen 2000, 250; Sederholm 2001, 13). Esteettinen elämys on siitä haastava ilmiö, että se syntyy eri ihmisillä erilaisista taideteoksista. Esimerkiksi hoitolaitoksille suunnatun taidepalvelun teokset herättivät eri ihmisissä täysin vastakkaisia pitämisen- ja tunnereaktioita (Strandman-Suontausta 2013, 160).

Taiteen hyvinvointivaikutukset eivät liity vain kauneuden kokemuksiin. Taidekokemus vaikuttaa paljon laajemmin kuin lyhytaikainen visuaalinen elämys. Deweyn mukaan taidekokemus on merkittävä ja muistijälkiä jättävä eheä kokemus, johon voi palata jälkikäteenkin. Kokemuksessa painottuu esteettisen luonteen aiheuttama emotionaalisuus, jonka varassa kokemus saavuttaa täyteen. Kokemuksessa on siis myös älyllinen ulottuvuutensa, mutta ilman esteettistä luonnetta se yksin ei riitä taidekokemuksen syntyyn. (Dewey 1980, 35–39.) Taidekokemuksen vaikutus jatkuu senkin jälkeen, kun taideteoksen aktiivinen tarkastelu on loppunut. Nykytulkinnan mukaan taidekokemus täytyy ajattelun avulla yhdistää omaan elämismailmaan, jotta se olisi merkityksellinen (esim. Sederholm 2001, 14; Räsänen 2000, 16; Räsänen 2008, 202–211).

Taidekokemukset tuntuvat hyvinkin herkästi liittyvän vanhusten omaan elämään. Se tapahtuu

nimenomaan muistojen kautta. Muistoja heräsi niin taideteosten kuin leikekuvienkin pohjalta. Strandman-Suontaustan (2013) laajassa aineistossa muistojen herääminen näkyy kautta koko tutkimuksen. Omassa ymmärryksessäni mielikuvallisuus ja kokemuksellisuus nousivat vuorovaikutuksen rinnalle yhtä olennaiseksi toivottavaksi ilmiöksi – *sekä taidekasvattajan osaamisalueen että taiteen hyvinvointivaikutusten näkökulmista*. Tätä ilmiötä kuvasin mielessäni ajan ja paikan unohtamiseksi. Wikström kuvailee samaa ilmiötä – että taideteos johdattaa kokijansa välittömän kokemuksen ulkopuolelle (Wikström 1994, IV 11).

Strandman-Suontausta (2013) kuvailee vanhusten ja työntekijöiden ilmausten perusteella merkityksellistä taidesuhdetta samaan tapaan: **Taide kokemuksena** tiivistyy henkilökohtaiseen kokemukseen, aistieliämykseen, tunteiden heräämiseen, virkistykseen ja yllätyksellisyyteen. **Aika eteenpäin, aika taaksepäin** tarkoittaa taiteen tarkastelussa heränneitä muistoja ja toisaalta terapeutisessa käytössä heränneitä tulevaisuuden visioita, toivon näköaloja; mielikuvia, haaveita. **“Toiseen” maailmaan** siirryttiin taideteosten äärellä muistojen ja mielikuvien välityksellä tai samastumalla teosten henkilöihin, paikkaan tai tunnelmaan. Toinen maailma toteutui myös pelkässä taiteen läsnäolossa tai kivun unohduksessa. (Strandman-Suontausta 2013, 161–163.) Siten tällainen taidekokemus on myös vanhusten itsensä toivomaa.

Wikström (2011) tuo myös uudemmassa tutkimuksessaan esille vaikutuksia, joita maalausten tarkastelu ja siihen liittynyt ohjattu keskustelu ovat herättäneet aikuisissa osallistujissa. Taide **nosti esiin assosiaatioita**, muun muassa kauan sitten unohtuneita asioita. Taidekeskusteluhetki **toimi ovenavaajana** (door-opener) erilaisiin “tiloihin”: joku koki pääsevänsä lähelle maalausta, toiselle teos avasi tien omaan sisäiseen maailmaan. Teos toimi myös väylänä luontevaan kanssakäymiseen. Taidekeskustelua kuvattiin myös **henkisen läsnäolon tilana**, jossa osallistujat ovat keskittyneet täysin tilanteeseen, uppoutuneina teokseen ja keskusteluun. Kokemuksessa aika kuluu huomaamatta, oma mieli ja ruumis ovat hereillä ja läsnä. (Wikström 2011.)

Tämä taiteen kokemuksellisuuden ilmiö näkyy myös aineistossani, vaikkakin toisen kokemusta on ulkopuolisen hankala analysoida. Olen sen toteutumisen arvioinnissa havainnoinnin ja neljän vanhuksen haastattelun varassa. Esimerkiksi mielikuvamatkassa osallistujat kykenivät eri syvyyksillä eläytymään kuvaan ja siirtymään toiseen todellisuuteen: “Aivan ku mie olisin ongella tuolla.” Kuuntelemamme musiikki herätteli aistisia mielikuvia ja

mielikuvitusta: ”Semmonen ihana kevätaamu. Mie kävelisin ja kuuntelin. Ja jossakin käki kukkuu.”

Olen puhunut taidekokemuksesta vastaanoton näkökulmasta, mutta laajennan näkökulmaa vielä tuottamiseen. Tarkoittamani taidetoiminnan kokemuksellisuus voi todentua näissä molemmissa. Maalaustuokion osallistuja kuvaili tekemiseen uppoutumista, hetkessä läsnäoloa, joka liittyy ajan ja paikan unohtamiseen: ”Kyllä se on se tekeminen, kun siihen keskittyy, ja tulee semmosia mukavia ajatuksia.” Tekeminen voi yhdistyä luontevasti muistoihin, mutta mahdollistaa niiden uudelleen rakentamisen mielikuvituksen avulla: ”Tässä on Jänisjoki. Ja tässä nämä lapset odottaa uimaan menoa.”

*Se heidän maailmansa voi olla välillä ahdistava maailma, missä he elää. Että sieltä pääsee pois. Että tällaiset hetket, minä näen että jo se on se palkinto.
(hoitaja, Kuvakevät)*

5.5. Selkiytymättömät tavoitteet

Osallistava vanhuslähtöisyys – käsitteiden epäselvyyksistä

Lähtöisin vanhuksista

Tässä viimeisessä aineistonkäsittelyluvussa liikun jo kauemmaksi taidetuokioiden tapahtumista, ja syvennyn refleктоimaan toimintaamme sekä sen tausta-ajatuksia käsitteellisemmällä tasolla. Olen pyöritellyt koko tutkimusprosessin ajan mielessäni kysymyksiä osallistumisesta, ja aina ajatukset eivät ole selkiytyneet edes kysymyksiksi. Vähitellen aineistostani on hahmottunut käsitteiden ja sanontojen vyyhti, joiden käyttöä leimaa epätarkkuus ja merkitysten muodottomuus.

Kuvakevät-projektissa lähdimme projektisuunnitelman mukaan tavoittelemaan toimintamallia, jossa ikäihmiset ovat *enemmän kuin vain taidetoiminnan kohteita*. Emme suunnitelleet projektia etukäteen, vaan halusimme perustaa projektin sille, *mitä vanhuksista itsestään nousee*. Muisti–kuva -projektin suunnitelmassa taas puhutaan *osallistavasta työpajasta ja ikäihmisten osallisuutta korostavasta taidetoiminnasta*. Projekti oli tarkoitus

suunnitella niin, että se olisi *aidosti lähtöisin Tapionkodin asiakkaista*. Ikähyt-hankkeen tavoitteena taas on löytää uusia menetelmiä ikääntyvän väestönosan *voimaannuttamiseksi ja osallisuuden vahvistamiseksi*.

Yllä mainittuihin käsityyppäisiin liittyvissä yhteyksissä projektisuunnitelmissa, sähköposteissa ja tutkimuspäiväkirjassani puhutaan osallistujien toiveiden kartoittamisesta, palautteen keräämisestä, vanhusten itsensä toteuttamasta taidetoiminnasta, ikäihmisten aktiivisesta roolista yhteisössään, heidän toiveistaan ja lähtökohdistaan, sekä heidän äänensä kuuluviin tuomisesta.

Kuvakevät-projektissa olimme kaikki kuvataidekasvatuksen opiskelijoita. Taustamme olivat siinä määrin erilaisia, että olin itse ollut tiedekuntamme opiskelijana monta vuotta. Projektikollegani olivat vasta aloittaneet kuvataidekasvatuksen opinnot, mutta heillä oli kytköksiä kuvataidekasvatukseen toisella luokanopettajaopintojen, toisella kuvataidekoulu- ja taidekurssiopetustöiden kautta.

Aineistostani selviää, että Kuvakevät-projektissamme **vanhuksista lähtöisin oleva toiminta** oli kenties sanatasolla yhteisesti hyväksytty, mutta erilaiset käsitykset sen toteutumisesta tulivat pintaan projektin kuluessa. Tutkimuspäiväkirjastani meidän projektitoimijoiden välille hahmottuu pieni ristiveto yhteisötaiteellisen osallistujalähtöisen toiminnan ja “ohjatulle kurssille” tulemisen välillä. “ -- ovat sitä mieltä, että vanhuksilta ei juuri kysellä heidän mahdollisia ideoitaan, vaan että me poimimme heidän tarinoistaan teemat.” (tutkimuspäiväkirja) Näin projektin ydin olisi se, että vanhukset tulevat kuulluiksi. *Tämän näkemyksen mukaan vanhuslähtöisyys toteutuisi siinä, että me suunnittelemme toiminnan heille ja heidän kiinnostuksensa ja toimintakykynsä mukaan.*

Itse toivoin tutkimuspäiväkirjaa lainaten “että voisimme toimia demokraattisemmin ja yrittää saada vanhusten potentiaalin käyttöön. Ensi ajattelemalta tuntuikin, että ryhmästä ei todella voi saada mitään irti. Tarkemmin ajatellen ryhmässä *osa* on hyvinkin ajattelu- ja ideointikykyisiä. Lisäksi hoitajat ovat mukana!” (tutkimuspäiväkirja) Oma käsitykseni vanhuslähtöisyydestä kiteytyikin toiminnan *voimaannuttaviin* ulottuvuuksiin, mikä ei kuitenkaan ollut itselleni vielä selkiytynyt. (Voimaantumista pohdin seuraavassa alaluvussa.)

Vanhuksista lähtöisin oleva toiminta oli tavoitteena myös Muisti-kuva -projektissa.

Projektisuunnitelman mukaan työpajaviikkoa edeltävillä viikoilla piti tapahtua osallistujien toiveiden kartoittaminen. Iona Ollikkala oli käynyt päiväkeskuksessa ja kysellyt asiakkailta heidän toiveistaan. Hän kuitenkin joutui toteamaan, ettei toiveita oikeastaan tullut. Päiväkirjamerkintöni myös osoittavat, että projektin runko työpajahahmotelmineen oli tuolloin jo pitkälle laadittu. Tämä mielestäni kertoo inhimillisesti siitä, ettei osallistujista lähtevää toimintaa ole lopulta helppo toteuttaa.

Otan yhteisen suunnittelun poisjäämisestä myös henkilökohtaista vastuuta: Olin ehdottanut mielipiteiden kartoitukseen ja ennakkosuunnitteluun visuaalisia menetelmiä. Kuten edellinen esimerkkikin todistaa, kyselemällä toiveet ja ideat eivät usein avaudu. En kuitenkaan ollut voinut vaikuttaa projektin aikatauluun, ja olin muiden opintojen kanssa tuolloin täystyöllistetty. Toteutuakseen vaihe olisi nähtävästi vaatinut oman panokseni.

Jos yhteisötaiteellinen työskentelytapa ei ole koko ryhmän kesken jaettu ajatus, toiminta näyttäisi taipuvan ohjaajille helpompaan tapaan: laatia valmiit suunnitelmat. Päätöksen jälkeenkin toiminta vaatii rohkeutta heittäytyä, sekä sellaisia toimintatapoja ja menetelmiä, joilla osallistujat saadaan tuomaan panoksensa kehittytyöhön. Myös aikataulutusta voi tuoda paineita luottaa valmiisiin suunnitelmiin.

Osallisuus

Osallisuuden kanssa jouduin ymmälleni, kun Muisti-kuva -suunnittelupalaverissa ehdotin työpajaohjelmaan enemmän vanhusten osallistumista. Puhuimme *osallisuudesta*, ja se tuntui saavan tällä kertaa - erityisesti yhteiskuntatieteen näkökulmasta - merkityksekseen asiakkaiden toiveiden kartoittamisen ja palautelomakkeiden laatimisen. En kyennyt selkeästi tuomaan esiin yhteisötaiteellisia pyrkimyksiäni, sillä en oikeastaan edes tiennyt, mitä osallisuudella tarkoitin. Edelleen minua vaivasi ajatus, että viemme jälleen valmiit suunnitelmat mukaanamme, eikä toiminta muotoudu vanhuksista itsestään käsin.

Eräs väylä käsitteiden ymmärtämiseen onkin ollut lähestyminen toimijoiden erilaisista taustoista käsin. Muisti-kuva -projektisuunnitelmassa vanhuksille suunnattavaa työpajaa kutsutaan *osallistavaksi*. Lähestyn käsitettä muotoilutaustan kautta. Muotoilu taideteollisuuden alana on kokenut muutoksen viime vuosina, kun palvelumuotoilusta on tullut uusi tapa syventää asiakasymmärrystä. Muotoiluprosessissa tulevat käyttäjät ovat

aktiivisia toimijoita, mikä poikkeaa perinteisestä asiantuntijatietoon nojautuvasta muotoiluprosessista. Osallistavuus on siten uutta, ja se on muotoilun näkökulmasta katsottuna lisäarvo.

Taidekasvattajana olin ajatellut osallistavuuden tarkoittavan jotakin enemmän kuin miten se näyttäytyi projektissa. Taidekasvatuksessa kasvatus on olennainen osa tapahtumaa, se on pedagogiikkaa, ihmisten välistä tapahtumista, joka ei tapahdu yksipuolisesti. Siten osallistavuus kuuluu jo itsessään taidekasvatuksen lähestymistapaan.

Osallisuus on käsite, joka vilahtelee taajaan hallinnollisissa yhteyksissä. Osallisuus on yksi keskeisistä ihmisarvoisen vanhuuden turvaavista eettisistä periaatteista ikäihmisten palvelujen laatusuosituksessa. Siinä osallisuus tarkoittaa yksilön tasolla sosiaalisen toimintakyvyn ylläpitämistä niin, että ihminen voi iäkkäänäkin *kokea olevansa yhteisönsä täysivaltainen jäsen*. Laajemmin sosiaalinen osallisuus merkitsee ihmisten mahdollisuuksia *vaikuttaa yhteiskunnan ja elinympäristön kehittämiseen*. (Ikäihmisten palvelujen laatusuositus 2008.) Ikäihmisten osallisuus liitetäänkin usein heille tarkoitettujen palveluiden kehittämiseen.

Eri tavalla jäsenettyjä osallisuuden ulottuvuuksia löytyy lapsiin liittyvistä yhteyksistä. Lastensuojelun käsikirjan mukaan osallisuus koostuu oikeudesta saada *tietoa* itseä koskevista ratkaisuista, sekä mahdollisuuksista *ilmaista mielipiteensä* ja *vaikuttaa* näihin asioihin. (Lastensuojelun käsikirja.) Luonnehdinta sopii myös vanhuspalveluihin. Osallisuus taidetoiminnassa ei kuitenkaan tule riittävästi ymmärretyksi tiedonsaannin, mielipiteenilmaisun ja vaikuttamisen kautta.

Yhteisessä taidetoiminnassa saavutettu osallisuus on parhaimmillaan kokemus yhteisöön kuulumisen tunteesta, joka tuli esiin edellä vanhuspalveluiden laatusuosituksessa. Tämän tapahtuminen ei kuitenkaan ole itsestään selvää. Erään näkökulman osallisuuden toteutumiseen tuo lastensuojelun käsikirjassa esitetty hahmotelma. Yhä korkeammalle etenevien osallisuuden portaiden sijaan lasten osallisuus on kuvattu mahdollisina, “erimuotoisina” osallisuuden asteina, joissa aloitteentekijän, suunnittelijan, konsultin ja toimijan roolit vaihtelevat. (Lastensuojelun käsikirja.) Taidetoiminnassakin osallisuus voi toteutua monella tavoin, vähemmän tai enemmän, mutta myös eri ulottuvuuksilla.

Yhteisölähtöisen taidetoiminnan kannalta avaavan näkökulman osallisuuteen tuo Näyn ja

kuulun -hankkeessa (2010–2011) tuotettu osallisuus-määrittely. Sen mukaan osallisuuden toteutumiseksi ei riitä, että lapset ja nuoret ovat mukana toiminnassa ja osallistuvat passiivisesti. Siihen tarvitaan toimintakulttuuria, jossa osallistujalla on enemmän mahdollisuuksia olla mukana toiminnan suunnittelussa ja toteuttamisessa. “Ero osallistumisen ja osallisuuden välillä tulee selvennä, kun pohditaan ja arvioidaan tilanteen muotoutumista. Kun joku on luonut valmiin tilanteen, johon osallistuja tulee, kyse on enemmän osallistumisesta. Kun osallistuja taas saa itse vaikuttaa tilanteen muotoutumiseen ja kulkuun, kyse on vahvemmin osallisuudesta.” (Näyn ja kuulun -verkkosivusto.)

Osallisuuden ulottuvuuksien tulkinnaksi voi nähdä myös Hohenthal-Antinin jäsenyyksen ikäihmisten taidetoiminnasta. Siinä ikäihmiset ovat taidetoiminnan kohteena, kanssatoteuttajina tai he ovat itse toiminnan luojina. (Hohenthal-Antin 2006, 109.)

Kun Muisti–kuva-projektin suunnittelussa puhuimme osallisuudesta ja osallistavuudesta, tarkoitimme itse asiassa laajan käsitteen eri puolia. Sosiaalityön kontekstista katsottuna taidetoiminnan osallisuus oli luontevaa nähdä mielipidekartoituksena ja palautekyselyinä; muotoilijan näkökulmasta katsottuna osallisuus tapahtui muotoiluprosessiin osallistumisena. Edellisiä yhdistää karkeistaen se, että prosessit ovat edelleen viime kädessä asiantuntijan hallinnoimia. Itse halusin yhteisötaiteellisella intressilläni kokeilla juuri sitä, missä määrin vanhuskontekstissa voidaan hellittää tilanteen hallinnoinnista. Osallisuus oli minulle sitä, että luovomme tilanteen määrittelystä ja tuemme osallistujia luomaan jotakin omista lähtökohdistaan käsin. Yhteisölliseen taidekasvatukseen tutustuneet tietävät, ettei tämä tarkoita osallistujien oman onnensa nojaan jättämistä!

Olen edellä tuonut esiin projektisuunnitelmista poimimiani sanontoja ja tavoitteita. Olen pohtinut, mikä riittää näiden tavoitteiden toteutumiseen. Onko niiden toteutumista edes tarpeen arvioida? Huoleni on, että käsitteitä käytetään löyhästi, ja taidetoiminnan kirjallisten esitysten ja käytäntöjen välille syntyy tarkoittamaton ristiriita. Joka tapauksessa varmaa on, että molemmat projektit edistivät osallisuutta siltä osin, että vanukset saivat todella olla mukana ja kuulua porukkaan. Mutta oliko toiminta aidosti lähtöisin vanhuksista, vai olivatko vanukset taidetoiminnan kohteita? Entä saiko toiminta voimaannuttavia piirteitä?

Voimaannuttavien ulottuvuuksien tunnistamisprosessi

Tutkimusprojektin alusta lähtien hain projektiemme toimintaan jollakin tavoin vanhuksista lähtevää toimintaa. Opin prosessissa kritisoimaan omaa lähtökohtaani, sillä osallistujista lähtevä prosessi oli mielessäni jonakin opittuna metodina, jota arvelin toistavani. Kykenin perustelemaan tämän toimintatavan vasta, kun ymmärsin kyseen olevan voimaannuttavasta ulottuvuudesta. Siten metodin toistamisen ajatus vaihtui sisäistetyksi näkemykseksi taidekasvatuksesta, jolla on vaikutuksia osallistujien näkemyksiin omista mahdollisuuksistaan.

Tavoitteellisesti osallistujien mahdollisuuksia lisäävä taidetoiminta jäi tutkielmani kontekstissa saavuttamatta. Jatkan voimaantumisen pohdintaa hahmottamalla, mikä hoitolaitoksessa asuvan tai päiväkeskuksessa vierailevan vanhuksen kannalta voi olla voimaannuttavaa. Näitä piirteitä voi löytää esimerkiksi McLeanin ym. (2011) tutkimuksesta, joka kokosi yhteen viimeaikaisten ikäihmisiä osallistavan taiteen tutkimusten tuloksia.

Osallistuminen voi saada ikäihmiset ylittämään itsensä suhteessa siihen, mitä ovat kykenemisestään aiemmin kuvitelleet. Tämä voi liittyä vaikkapa taiteelliseen tekemiseen, jolloin taitojen omaksumista on haluttu jatkaa eteenpäinkin. Taidetoiminnassa voi omaksua uusia rooleja sekä rikastaa identiteettiään uusilla asioilla. Osallistumisen on todettu vahvistavan itsetuntoa. Erityisesti niissä taideprojekteissa, joissa on esiinnytty julkisesti, on koettu vahvistumista positiivisen palautteen aikaansaamana. Toisaalta täytyy huomauttaa, että omia odotuksia heikompi suoriutuminen on aiheuttanut myös turhautumista. (McLean ym. 2011, 36–37.)

Rao (1995) kytkee yhteen osallisuuden ja voimaantumisen. Osallisuus, itseluottamus ja voimaantuminen olisi hänen mukaansa hyödyllistä nähdä jatkumona. Yksilöiden ja ryhmien osallisuus myötävaikuttaa suurempaan itseluottamukseen ottaa yhä haastavampia tehtäviä hoidettavaksi. Tämä puolestaan johtaa heidän voimaantumiseensa. (Rao 1995, 139.)

Osallisuus, yhteistyössä onnistuminen ja pieniinkin asioihin vaikuttaminen voivat olla monille vanhuksille merkittäviä kokemuksia, jotka voivat laajentaa omaa kokemuspääpiiriä myöhemminkin. Jos vanhuksiyhteisö taidetoiminnan kautta löytää yhteyksiä vaikkapa laitoksensa ulkopuolella oleviin tahoihin, on helpompi nähdä yhteydet ulkopuolelle myös

jatkossa. Oman laitoksen sisälläkin voi vaikuttaa. Mitä jos ryhmä vanhuksia olisikin alkuunsaattajana oman asumisympäristön viihtyisyyden parantamisessa? Saati jos he näkisivät mahdolliseksi itse suunnitella muutoksia työntekijän avustuksella. Nämä viittaavat juuri siihen, mitä ymmärrän professori Juha Varton tarkoittavan kuvataidekasvatuksen ydinmerkityksenä: Se voi luoda tiloja, joissa ihmisillä on itsellään enemmän valtaa maailmaan, jossa he elävät (Varto 2006, 156).

Villarín (2012) onnistuneen vanhenemisen malli kuvaa tällaista positiivista kehää (Kuvio 6.). Ikäihmisen tuottavuudesta seuraa vuorovaikutus yksilöllisten ja sosiaalisten ulottuvuuksien välillä. (Villar 2012, 1098.)

Kuvio 6. Yksilöllisten ja sosiaalisten ulottuvuuksien vuorovaikutus. (Villar 2012, 1098.)

Yhteisössään toimiva ikäihminen saa tuottavista toimista mielekkäitä kokemuksia ja tavoitteita sekä uusia taitoja ja kiinnostuksenkohteita. Mielekkäät kokemukset tuovat tarkoitusta elämään ja positiivisen kierteen tavoin taas laajentavat tuottavien aktiviteettien kirjoa, johon yksilö kokee kykenevänsä. (Villar 2012, 1098.) Kyse on osallisuudesta ja voimaantumisesta.

Yhteisöllisen taidekasvatuksen näkökulmasta voimaantumista voi ymmärtää Hiltusen (2009) muotoileman performatiivisuusperiaatteen mukaan. Yksityisistä kokemuksista, aistisuudesta ja yhdessä tekemisestä syntyy toiminnallinen yhteisöllisyys. Merkitykset rakentuvat edelleen jakamisen ja teoksellisuuden kautta symboliseksi yhteisyydeksi, jota yhteisö keskenään kokee. Jos yhdessä tekeminen muuttuu toiminnaksi, voi aueta tila myös voimaantumiseen tai edelleen emansipaatioon. (Hiltunen 2009, 256–257.)

Voimaantuminen on prosessi, joka eri yksilöillä varmasti tapahtuu eri asioista, riippuen siitä millaisen sisäisen merkityksen kukin tapahtumalle antaa. Oman taidon tai vuorovaikutuskyvyn lisääntyminen voivat sopivassa tilanteessa sysätä pieneen liikkeeseen voimaantumisen prosessin. Pieninä tapahtumina voimme varmasti todeta voimaantumisen alkuja tapahtuneen myös meidän projekteissamme. Haluan kuitenkin kysyä, kannattaako kaikkea taidetoimintaa kritiikittä kutsua voimaannuttavaksi. Puhe muuttuu helposti korkealentoiseksi ja vaikeasti käytäntöön yhdistettäväksi puheeksi, johon taidekasvatuksen teksteissä usein törmää. Tämä johtaa helposti puheen merkityksen laimenemiseen. Varauksetonta ja kritiikitöntä suhtautumista osallisuuteen ja yhteisöllisyyden emansipatorisen ulottuvuuden toteutumiseen täytyykin välttää (vrt. Hiltunen 2009, 252).

6 Tiedosta ymmärtämiseen ja ihmettelyyn

6.1. Osallisuuden ja voimaantumisen karikoita

Olen edellisessä luvussa hahmottanut tutkimusprosessini aikana esiintulleita, tärkeänä pitämiäni ilmiöitä, kytkenyt yhteen aineistoani ja kirjallisuutta. Ne piirtävät kuvaa kahdesta taideprojektista ja niiden olennaisuuksista. Seuraavaksi katson taaksepäin tutkimuskysymyksiin. Kuron yhteen tutkelmani antia, pyrin ymmärtämään ilmiöitä, ja ihmettelen asioita, joihin ymmärrykseni ei vielä riitä.

Tutkielmani alkupuolella esitin tutkimuskysymykset, joihin tutkielmani tulisi vastata.

1. Millaisia vaikutuksia projekteissa tekemillämme käytännön ratkaisuilla oli taidetoiminnan muotoutumiseen? Millaiset taidetoiminnan käytännöt mahdollistavat mielekkäitä yksilöllisiä ja yhteisöllisiä kokemuksia hoitoyhteisöissä?

Näihin kysymyksiin olen vastannut ensi sijassa luvuissa 4 *Suunnitelmista toimintaan* sekä 5 *Toiminnasta tietoon*. Tutkimuskysymysten mukaisesti olen tuonut esiin sekä toteutuneita toiminnan käytäntöjä, niiden vaikutuksia että ehdotuksiani niiden kehittämiseksi. Esiin nousivat erityisesti organisoimisen vaikutukset vuorovaikutukseen ja turvallisen ilmapiirin muodostumiseen. Toin esiin myös mielikuvallisuuden tukemisen tärkeyden. Koska käytäntöjä ja laajempia lähtökohtia on vaikea täsmälleen erottaa toisistaan, tämä käytäntöjen näkökulma tulee esiin myös tiivistetyissä johtopäätöksissäni sivulla 109.

Tässä alaluvussa *Osallisuuden ja voimaantumisen karikoita* kokoan analyysini pohjalta tiivistetyt vastaukset toiseen tutkimuskysymykseeni:

2. Mitkä seikat haastoivat osallistujalähtöisen toiminnan toteutumisen tutkimissani projekteissa?

Olen todennut, että aikomuksista ja yrityksistä huolimatta taidetoiminnan järjestäminen vanhuslähtöisesti ei välttämättä onnistu helposti. Tuon esiin päätelmäni karikoista, joihin yritykset voivat kaatua.

Toimijoiden kesken voi vallita hyvin erilaisia käsityksiä siitä, mitä on aidosti vanhuksista lähtevä toiminta. Osallistujista lähtevä toiminta voidaan ymmärtää toimintana, jossa vanhuksilla on määrittelyvalta ja jonka suunnassa heitä tuetaan, tai niin, että vanhuksista

lähtevä toiminta on ylipäättään sellaista, joka suunnitellaan nimenomaan heille ja heidän taitonsa ja rajoituksensa huomioon ottaen. Myös erilaiset käsitykset osallisuudesta sekä osallistavuus-käsitteen väljyys voivat hämärtää toiminnan tavoitteita projekteissa, joissa kohtaavat erilaiset tiedon- ja käytännönalat.

Toiminnan luonteeseen voi vaikuttaa tunne siitä, ettei vanhuksista saa “irti” ideoita. Toimijat saattavat päätyä karsimaan ja yksinkertaistamaan toimintaa, sillä vanhusryhmät ovat heterogeenisiä, eikä vuorovaikutus toden totta ole samanlaista kuin toisten kohderyhmien parissa. Kehotan kiinnittämään huomiota mahdollisuuksiin, joita *yksilöissä* on. Vanhusten kanssa tulee etsiä erilaisia ryhmäjakoja, mutta myös uudenlaisia tapoja kerätä kokemuksia ja rakentaa ideoita. Palaan aiheeseen taidetoimintamallin yhteydessä.

Yhteisöstä lähtevän toiminnan suunnittelu on haastavaa ja vaativaa. Se vaatii heittäytymistä ja aikaa. Se ei helposti sovi tehokkuusajatteluun, joka valitettavasti voi usein olla niin opiskelijoiden kuin hoitoyhteisönkin todellisuutta. Karikoksi molemmissa projekteissa osaltaan muodostuivat ennalta hoitoyhteisön kanssa sovitut aikataulut, johon jälkikäteen oli hankala sovittaa ideoiden hidasta nousemista, kehittelyä, tutustumista, olemista.

Osallistujista lähtöisin oleva toiminta tuntuu vaativan kaikkien toimijoiden tiedostamista, uskoa osallistujien mahdollisuuksiin sekä yhteistä ponnistelua samaan päämäärään. Paperilla yhteisesti hyväksytyt tavoitteet eivät vielä takaa yhteistä ymmärrystä.

6.2. Siivilän läpi: elementtejä taidetoimintamalliksi

Nyt hahmottelen vielä yhteen elementtejä, joihin yhteisöllinen taidekasvatus vanhusten hoitolaitoksessa tai vastaavassa kontekstissa voisi perustua. Tiivistän päätelmiäni, joita olen pohtinut viimeisen tutkimuskysymyksen suunnassa:

3. Mitkä elementit tutkimieni projektien valossa ovat läsnä onnistuneessa ja sosiaalisesti tiedostavassa vanhusten taidekasvatustoiminnassa?

Suunta yhteisöön

Olen tutkielmassani tarkastellut, miten vanhuksista itsestään lähtevää toimintaa voitaisi hoitoyhteisöissä tukea ja toteuttaa. Miten päästään toimintaan, jonka pääasiallinen määrittäjä on vanhusten oma kokemusmaailma, ja joka kertoo sitä tarinaa, minkä vanhukset ovat itse toiminnassa luoneet?

Yhteisöllinen taidekasvatus on yhteisöön ja yhteiskunnalliseen osallisuuteen suuntaavaa. Vanhusten parissa tapaa kuitenkin paljon henkilöitä, jotka eivät osoita kiinnostusta suuntautua yhteiskuntaan. Jotkut vaikuttavat passiivisilta, mutta osa tuntuu olevan aidosti tyytyväisiä siihen, että toiset toimivat heidän puolestaan. Vanhusten haastatteluissa tuli ilmi, ettei kukaan ilmaissut erityistä kiinnostusta ottaa aktiivisempaa roolia taideprojektissa. “En minä ainakaan, saattaa toiset olla, mutta en minä ainakaan pysty semmoseen.” (Reija)

Tilanteessa voisi olla helppo uskoa, että valmiiksi suunniteltu toiminta on parasta taidetoimintaa vanhusten pariin. Prosessissa olen kuitenkin alkanut ymmärtää, ettei tilanne ole juuri sellainen kuin ensituntumalta vaikuttaa. Projekteihimme osallistuneilla vanhuksilla ei ole käytännön kokemuksia yhteisötaiteellisesta toiminnasta. Harva yhteisötaideprojektin osallistuja olisi osannut ennakkoon kuvitella, mihin kykenemiseen projekti hänen kohdallaan johtaa. Yhteistyöllä, ohjaajan tuella ja pienillä askeleilla voidaan saada paljon aikaan.

Moody ja Phinney toivat esille, että nimenomaan *vanhusryhmän keskinäinen yhteistyö yhteisten tavoitteiden suunnassa* oli tärkeä useiden positiivisten vaikutusten kannalta (Moody & Phinney 2012). Tämänkin havainnon rohkaisemana haluan väittää, että taidetoiminnassa tulee pyrkiä kohti vanhusten suurempaa autonomiaa heidän oman taideprosessinsa määrittelijöinä. Työskentelytapa vaatii tottumista kaikilta osapuolilta, mutta uskon sen onnistumiseen.

Voidaan myös ajatella, että ikäihmiset ovat sisäistäneet itselleen kulttuurimme tarjoaman vetäytyjän roolin (Jyrkämä 2001, 295). Omaa itseä tai omaa yhteisöä ei kyetä näkemään toimijana tai jotakin merkityksellistä luovana. Itse näen kuitenkin vanhusyhteisöissä paljon potentiaalia ja mahdollisuuksia toimia yhteiskunnassa merkityksellisellä tavalla.

Taidekasvatuksen tulee perustua henkilökohtaisen kasvun ja kehittymisen ajatukselle olipa

ikä mikä tahansa. Villarin (2012) hyvän vanhenemisen mallissa ihmisenä kehittyminen tapahtuu nimenomaan tuottavuuden kautta. Yhteisöllinen taidekasvatus on tällainen tuottava elementti. Sen kautta vanhusyhteisö voi tuoda ympäröivään yhteisöön kulttuurista sisältöä, vaikuttaa yhteiskunnallisiin asioihin ja asenteisiin sekä toimia välittäjänä sukupolvien välillä. (vrt. Villar 2012, 1094–1095.)

Vanhusten suurempi osallisuus yhteiskuntaan on tärkeää vanhusyksilöiden voimaantumisen kannalta, mutta myös koko yhteiskunnan kannalta. Villar toteaa, että sen lisäksi että luomme ikäihmisille “tuottavuusmyönteisiä” olosuhteita, täytyy myös tehdä näkyviksi tapoja, joilla ikäihmiset toimivat yhteisöidensä hyväksi (Villar 2012, 1099–1100). Yhteisöllinen taidekasvatus voi vastata tähän haasteeseen ja yhtenä tekijänä muuttaa asenteitamme vanhusväestöä kohtaan.

Tutkimassani kontekstissa en voi kuitenkaan välttää tosiasiaa, että vanhusten voimavarat ovat rajalliset. On yksilöitä, joille aktiivinen suuntautuminen yhteiskuntaan ei ole hyväksi. Palvelutalon johtaja toi esiin myös tosiasian, että laitoksiin tulevat vanhukset ovat entistä heikkokuntoisempia, ja toimintaa kunnianhimoisesti kehittävä joutuu pohtimaan rajoja, missä vaiheessa toiminta alkaa heikentää vanhuksen hyvinvointia. Hauraallakin väestönosalla on kuitenkin jotakin annettavaa yhteisölleen, eikä heitä pidä tehdä näkymättömiksi yhteiskunnassa. Yhteisöllisen taidekasvatuksen tuleekin muotoutua sopivaksi kulloisellekin kohderyhmälleen ja etsiä uusia tapoja, joilla toimintaa voidaan toteuttaa hauraus huomioonottaen.

Kohti haasteita

Olen todennut, että hoitolaitoskontekstissa henkinen turvallisuus on teema, joka nousee voimakkaasti esiin. Turvallisuutta voidaan mielestäni riittävästi edistää tiiviin monialaisen yhteistyön avulla (ks. myös Strandman-Suontausta 2013, 50) ja ottamalla turvallisuusteema huomioon jo toimintaa suunniteltaessa .

Jotakin olen päässyt ymmärtämään, jotakin taas vasta ihmettelemään. Ihmettelen, onko hoitolaitoskulttuurissa ilmenevä suojeleminen, hyssyttely ja vanhusten potentiaalinen arvioiminen alakanttiin tarkoituksenmukaista vai vanhusten kykyjä taannuttavaa. Olen edellä tuonut esiin henkilökunnan pelkoja tunteiden käsittelystä, epäilyä vanhusten kyvystä ymmärtää taidetta

sekä ihmettelyä vanhusten keskittymisestä taidetilanteisiin (oma aineistoni, lisäksi Lehtonen 2010, Heimonen 2012). Hoitajien neuvot ennen projektejamme on ymmärrettävissä sen varmistamiseksi, etteivät tuoreet tulijat törmäisi seinään liian vaativine suunnitelmineen. Odotukset kuitenkin ylitettiin.

Vanhuksille suunnattuun toimintaan vaikuttavat järjestäjien tiedostetut ja tiedostamattomat käsitykset vanhuksille “sopivasta” toiminnasta. Toimintaympäristöt voivat olla uusia taitoja luovia, niitä säilyttäviä tai taannuttavia. Ruoppila (2002) huomauttaa, että monissa yhteisöissä ikääntyminen saattaa merkitä sitä, että menetetään mahdollisuuksia saada kokemuksia, jotka ylläpitävät muun muassa tietojenkäsittelytoimintoja. Kyse on siitä, millaisia normatiivisia odotuksia yhteisössä ikääntyvälle henkilölle asetetaan. (Ruoppila 2002, 148.)

Olen aiemmin kehottanut kiinnittämään huomiota *yksilöihin ja heidän potentiaaliinsa*. Nimenomaan kykenevimmat vanhukset kärsivät haasteellisuuden minimoinnista. Mitä enemmän olen vanhusyhteisöihin tutustunut, sitä vahvemmin olen alkanut kaivata taidetoimintaan rohkeutta ja haasteellisuutta. Jos vanhukset näkee ensi sijassa joukkona, päätyy samaan kuin mekin omissa projekteissamme: tuntuu, että kaikkea täytyy supistaa ja yksinkertaistaa. Laitoksessa voi olla ihmisiä, jotka odottavat vuosia tilaisuutta, jossa pääsisivät tekemään haastavaa taidetta. Ei sitä voi *aina* ohittaa yleistyksillä, kompromisseilla ja kaiken haastavan eliminoimisella. Tällä en halua mitätöidä mitään taidetoimintaa, mutta haluan suunnata katseen tulevaisuuteen.

Haastavuutta tarvitsevat myös he, joiden kognitiivinen suorituskyky on alentunut. Peräänkuulutan rohkeutta myös tässä suhteessa: Koskaan ei tiedä, millaista potentiaalia kullakin osallistujalla on. Taide ympäristönä voi tuoda muistisairaistakin esille yllättäviä vahvuuksia. Haasteista puhui myös palvelutalon johtaja: “Mulla on sellainen ajatus, että muistisairaiden kans ei pidä eikä tarvii ajatella, että ne tehtävät olis helposti tehtävissä ja suoritettavissa. Siellä saa ja pitää olla haastetta. Ja siellä pitää olla sellaista, että ne joutuu pinnistämään ja tekemään asioita.” (johtaja, Kuvakevät)

En tarkoita haastavuudella sitä, etteikö epäonnistumisen pelkoa tulisi ottaa huomioon. Tarkoitin asennetta, jossa ennakkovaroituksia, varman päälle pelaamista ja suojelunhalua voidaan terveesti kyseenalaistaa. Kokeilua. Ja ennen kaikkea *mahdollisuuksien* näkemistä. Rohkeutta myös taiteellisesti. Ainoa oikea vanhusten taide ei ole kansallisromanttista, vaikka

se hyvä lähtökohta voi ollakin.

Jossakin vaiheessa tuli sellanen fiilis, että rupes harmittamaan... tai semmonen halu kokeilla meidän vielä huonompikuntoisten asukkaiden kanssa, ihan muistamattomien kanssa – meillähän oli nyt hyväkuntoisia muistamattomia – että mitä hekin... sieltä saattais löytyä vaikka kuinka paljon potentiaalia. (hoitaja, Kuvakevät)

Sisällönmäärittelyä – oikeellisuudesta ja oikeutuksesta

Tutkimani projektit pohjautuivat muistelutyöhön. Muistelun on todettu edistävän psykososiaalista hyvinvointia (esim. Westerhof ym. 2010), ja se on projekteissamme tuntunut olevan myös motivoivaa. Olen kuitenkin pohtinut, ettei muisteluun kannata tarttua itsestään selvänä vaihtoehtona. Pusa (2012) tuokin esiin vahvan tulevaisuushorisontin haastattelemiensa ihmisten elämässä. “Taidetta ei tulisi amputoida työelämän taakseen jättäneiden kohdalla jonkinlaiseksi muistojen työkaluksi. Uuden löytäminen ja merkityksellisen nykyisyyden ja tulevaisuuden luominen on iästä riippumaton tarve, jota voidaan toteuttaa taiteen kautta.” (Pusa 2012, 45.) Tarve muisteluun ja tulevaisuuden haaveiluun mahtuvat silti samaankin ihmiseen. Vanhuus on moninainen, ja niin saa olla toimintakin.

Tuleeko vanhusten taidetoiminnan perustua jonkinlaiselle kasvatukselliselle ajatukselle?

Pusa puhuu vanhenemisen taidosta, jossa vanhenemista ei vain todisteta sivusta, vaan sitä työstetään (Pusa 2012, 94.) Voiko taide olla vanhenemisen työstämisen alusta? Toisaalla Pusa jo tuokin esiin, etteivät ikääntyneet ole mitenkään erityisellä tavalla ikäänsä kiinnittyneitä, eikä ikääntyminen ole prosessi, jota pitäisi erikseen ruveta elämään tai tekemään. (Pusa 2012, 104.)

Ikäihmisten taidekasvatusta kannattaakin ajatella aikuiskasvatuksen tavoin (ks. Kurki 2008, 11–12) yhteisenä tasavertaisena prosessina, joka saa sisältönsä kulloistenkin osallistujiensa mukaan. Ikä voi näytellä siinä osaansa tai sitten ei. Prosessi mahdollistaa nauttimisen ja hyvinvoinnin, ihmisenä kasvamisen, toivottavasti osallisuuden, itseluottamuksen ja voimaantumisen.

Tarvitseeko näitä kuitenkaan määritellä etukäteen? Pusa kysyy, voiko taidekasvatus lakata

määrittelemästä yksilöiden puolesta mitä tehdään tai miten tehdään. Tarjoilevatko taidekasvatuksen käytänteet taidetta, joka ei emansipoi, vaan vahvistaa jonkin toisen valtaa ja kategorioiden rajoja? (Pusa 2012, 106.) Kysymys on relevantti, mutta sen käytännölliset seuraukset ikäihmisten taidekasvatukselle eivät vielä selkeästi hahmotu. Yhteisöllisen taidekasvatuksen voimaannuttavien tavoitteiden suunnassa voikin ajatella, että toiminta soisi jokaiselle mahdollisuuden emansipoitua juuri siitä, mistä hänellä on tarve emansipoitua (vrt. emt., 106). Ennalta tietävän asenteen ja toisen puolesta tietämisen ei soisi kuuluvan ikäihmisten kanssa toimimiseen.

Ikäihmisten taidekasvatuksen tulee siis lähteä yksilöistä ja olla herkkänä elämänkulun mukanaantuomille erilaisuuksille. Toisaalta sosiaalisesti tiedostavan taidekasvatuksen tulee huomioida yhteiskunnalliset olot, joissa kaikki ikääntyvät elämäänsä elävät. Näitä näkökulmia tulisi voida sovittaa toisiinsa niin, ettei osallistujien itsensä yli kävellä tai heidän todellisuuksiaan “ennalta tiedetä”.

Vielä johtopäätöksiäni tiivistäen:

Heterogeenisuus toimintakyvyissä on vanhusyhteisön todellisuus. Sen voimavaraksi kääntäminen on taidetoiminnan keskeinen haaste.

Taidetoiminnassa tärkeää on vuorovaikutus, johon kannattaa jo organisoinnin avulla pyrkiä. Erilaisten ryhmittelyjen voidaan päästä yksityisiin kokemuksiin ja tukea samalla laajemman yhteisyyden syntymistä yhteisössä.

Taiteen mielikuvallisuus ja kokemuksellisuus on olennaista. Se on osa taiteen hyvinvointivaikutusta. Siihen voidaan päästä, vaikka taiteen tuottamiseen ei olisikaan voimavaroja.

Rohkeus ja kokeilu sopivat myös vanhusten taidetoimintaan, kun vain henkisen turvallisuuden tarve on etukäteen tiedostettu.

Projektiluontoisuudella voi olla myös hyviä puolia. Tuore toiminta voi lisätä motivaatiota osallistumiseen. Näe myös nämä vaikutukset toiminnan juurruttamishuolen takaa.

Yhteisöllisillä teoksilla on voima tehdä prosessista tärkeä ja merkityksellinen. Prosessi ei kuitenkaan tule merkitykselliseksi vain tekemällä ja tuottamalla. Taidekasvattajan kannattaa sopivasti kyseenalaistaa tottumusta tuottaa jatkuvasti jotakin näkyvää.

Yhteisöllisten teosten esittäminen julkisesti mahdollistaa vanhusten nähdyksi tulemisen. Ylpeys omasta ja yhteisestä prosessista tuo voimaannuttavia vaikutuksia. Se myös mahdollistaa kulttuuristen vanhuskäsitysten rikastumisen ja muuttumisen, kun vanhukset voidaan nähdä tuottavana väestöosana.

6.3. Prosessin pureskelua

Tutkimusprosessi tarkastelussa

Olen tutkinut ikäihmisten kanssa toteutettua taidelähtöistä toimintaa pyrkien hahmottamaan ilmiötä ja siivilöimään talteen onnistuneita käytäntöjä toiminnan kehittämistä ajatellen. Toimintatutkimuksen tehtävänä on tuottaa sekä tietoa että muutosta. Kuinka luotettavaa esille tuomani tieto on, ja kuinka laajaa muutosta on saatu aikaan? Kuinka onnistuneena tutkimusprosessiani voidaan pitää? Heikkisen ja Syrjälän (Heikkinen & Syrjälä 2007, 149–161) Steinar Kvalen ajatusten pohjalta muovaamat periaatteet toimintatutkimuksen arvioimiseen auttavat kohdistamaan huomion tutkimusprosessin moniin ulottuvuuksiin ja jäsentävät arviointia.

Historiallinen jatkuvuus

Olen pyrkinyt paikantamaan tutkimani ilmiön ajalliseen ja paikalliseen kontekstiinsa. Olen tuonut esiin vanhuuteen sekä sen ja taiteen suhteeseen vaikuttavia historiallisia, poliittisia ja ideologisia seikkoja. Nämä ovat kuitenkin myös niitä asioita, joista käsitykseni ovat syventyneet prosessin kuluessa. Siten projektien toiminnassa historiallinen kehys on alussa näyttäytynyt ohuemmin. Myös taidekasvatuksen oma historia on vaikuttanut projekteissamme. Tämän reflektiota olen tuonut esiin analyysissä.

Toiminnan kehittymistä voidaan tarkastella sekä mikrotasolla sosiaalisen yhteisön toimintahistoriallisena jatkumona että makrotasolla yleisenä yhteiskunnallisena ilmiönä (Heikkinen & Syrjälä 2007, 150). Projektejamme edelsi paikan sosiokulttuurinen analyysi,

jossa tarkastelimme kohteita näillä molemmilla tasoilla. Tässä projektiraportissa olen tuonut esiin toiminnan kehittämistä mikrotasolla, mutta kiinnostukseni luoda mahdollisuuksia ikäihmisistä lähtöisin olevalle taidetoiminnalle liittyy ikäihmisten voimaannuttamisen ja historiallis-kulttuuristen käsitysten muuttamisen laajoihin makrotason kysymyksiin.

Reflektiivisyys

Reflektiivinen tutkija pyrkii tiedostamaan oman tietämisensä mahdollisuuksia, ehtoja ja rajoituksia. Laadullisessa tutkimuksessa tieto pohjautuu vähittäin kehittyvälle ymmärrykselle. (Heikkinen & Syrjälä 2007, 152–154.) Olen pyrkinyt reflektiiviseen toimintaan useilla eri tavoilla. Eräs näistä tavoista on ollut tapani kirjoittaa kenttäpäiväkirjaan merkintöjä omista tuntemuksistani. Merkinnät tuovat esiin niitä motiiveja, jotka prosessin kuluessa ovat vähitellen unohtuneet. Niiden avulla olen päässyt paremmin tutkimaan itseäni projektien toimijana. Olen myös tuonut esiin, miten oma esioletukseni kohtasi todellisuuden, ja miten näkemykset kehittyivät.

Olen joutunut itseni kanssa silmätysten esimerkiksi työpajakuvausten kirjoittamisessa. Olen kirjoittanut työpajoista monta versiota pohtien, mikä suhde omilla tulkinnoillani on muiden osallistujien tulkintoihin. Heikkisen ja Rovion mukaan tutkija ei voikaan esittää tarinaa “sellaisenaan”, vaan hän tuottaa siitä yhden mahdollisen kerronnallisen tulkinnan. Tutkijan tehtävänä on kertoa tapahtumista rehellisesti niin kuin hän on ne kokenut. Hän ei pidä kertomustaan ainoana totuutena. (Heikkinen & Rovio 2007, 118–119.)

Tutkimusprosessissa tulkintani ovat välillä joutuneet koetukselle muiden toimijoiden tulkintojen kanssa, mikä on täydentänyt ja monipuolistanut omia näkemyksiäni. Toisinaan prosessi on myös vahvistanut omia käsityksiäni. Joka tapauksessa näen, että sosiaalisessa toiminnassa on olemassa yhtä monta kokemusta kuin on osallistujiakin. Tässä tutkielmassa esittämäni näkemykset eivät kuitenkaan perustu satunnaisiin tuntumiin, vaan pitkälliseen pohtimiseen.

Tietämiseni ja ymmärtämiseni rajoitukset tunnustan. Olen päässyt ymmärtämään jotakin laitosten arjesta, mutta itse ihmisten kokemusmaailmasta en voi sanoa mitään varmaa. Koen kuitenkin, että orastava ymmärrys vanhusten kokemusmaailmasta on syntynyt yhteisessä *toiminnassa*, mikä on antanut pohjaa myös haastattelujen tulkitsemiselle.

Dialektisuus

Dialektisuuden periaatetta noudattava tutkimus tuo näkyviin toiminnan moniäänisyyden niin, että asianosaiset myös tunnistavat omat ajatuksensa. Toivon, että olen onnistunut tuomaan riittävässä määrin esille toimintaan osallistuneiden eri tahojen näkemyksiä. Olen pyrkinyt tuomaan osallistujien ristiriitaisiakin reaktioita esille useilla sitaateilla työpajakuvausten yhteydessä. Olen pyrkinyt rakentamaan tulkintojani kuunnellen sekä vanhuksia, hoitajia että projektikollegoitani. Joskus olen kokenut myös yksinäisyyttä tulkintojen tekemisessä, sillä en voi siirtää toisten ajatuksiin sitä kirjallisuutta ja niitä kokemuksia, joilla päätäni vaivaan. Toisaalta olen kokenut voimaantumista tulkintojen tekijänä ja tutkimusprosessini ohjaajana.

Olen toimittanut käsikirjoitukseni kuudelle asianosaiselle luettavaksi ja kommentoitavaksi. He olivat neljä projekteissa toiminutta opiskelijakollegaani sekä Saarenkylän palvelutalon ja Tapionkodin päiväkeskuksen esimiehet. Opiskelijakollegani toivat esille joitakin lisähuomioita tapahtumien kulkuun, esimerkiksi Tapionkodin työpajaryhmien etukäteissuunnitteluun. Nämä huomiot myös lisäsin tekstiin. He kuitenkin tukivat tulkintojani sikäli, etteivät tuoneet esiin eriäviä mielipiteitä niistä. He ehdottivat joitakin lisäyksiä ja tarkennuksia kohtiin, joissa heistä itsestään tai vaikkapa heidän suunnittelemistaan työskentelymuodoista puhuttiin.

Sain tukea ja positiivista palautetta myös hoitoyhteisöjen esimiehiltä, eivätkä he kokeneet tarvetta tehdä muutoksia käsikirjoitukseen. ”Mielestäni olet tehnyt ansiokasta työtä tutkimuksessasi. Olen ylpeä siitä, että olemme yhteisönä saaneet olla mukana tässä.” (Saarenkylän palvelutalon johtaja)

Toimivuus

Toimintatutkimuksen luovuttamaton osa on itse toiminta. Tutkimuksen arvioinnissa arvioidaan tiedon rinnalla toimintaa käytännön vaikutuksina. Tämä sitoo toimintatutkimuksen pragmatismiin. Pragmatismissa totuus on sidoksissa ideoiden toimivuuteen ja hyödyllisyyteen (esim. Heikkinen & Syrjälä 2007, 155–156).

Tutkielmassani olen tuonut runsaasti esiin sekä toimivia että huonosti toimivia käytäntöjä. Toiminta sekä virkisti yhteisöjen jäseniä, että toi uudenlaisia ajattelun ja toiminnan malleja laitoksiin. Olen pyrkinyt kahteen projektiin osallistumisella tuottamaan tarpeellisen määrän

tietoa, jotta pääsisin todella arvioimaan toimivia käytäntöjä. Toiminnan kautta tuottamamme tieto hahmottaa ilmiötä, ehdottaa mahdollisia kehittämislähtökohtia ja tähtää tulevaisuuden kehittämistyöhön.

Toimme taidetta palvelutaloon ja päiväkeskukseen **kulttuurisen demokratian** nimissä, jotta taidetta kaipaavat ihmiset sitä saivat kokea → **taide olemuksellisenä**. Välineellisyydellä, siis taiteen hyvinvointivaikutuksilla voi perustella sitä, että taidetta tuodaan ehdolle niillekin, jotka sitä eivät itse spontaanisti kaipaa tai vaadi → **taide hyvinvoinnin aikaansaamisen välineenä**. Myös **taidekasvatuksen missio** – usko siihen, että taidetoiminta voi tuoda mielekkäitä kokemuksia ja henkilökohtaisen kasvun tiloja – on peruste tuoda taidetta ehdolle. *Kuitenkin jokainen valitsee itse, missä muodossa taidetta haluaa kokea, jos lainkaan.*

Havahduttavuus

Havahduttava tutkimusraportti Heikkisen ja Syrjälän mielestä koskettaa ja saa lukijan ajattelemaan asioita uudella tavalla. Se ei ole paperinmakuista tiedekieltä, vaan elävä kertomus. (Heikkinen & Syrjälä 2007, 159.) Jätän lukijani arvioitavaksi sen, onko tutkielmani koskettanut. Olen kuitenkin pyrkinyt tuomaan työpajojen maailman todentuntuiseksi esiin. Tämä tulkintoja sisältävä luku on laaja, mutta koen, että sen työstäminen hävittäisi jotakin tutkielmani havahduttavuuden ulottuvuudesta.

Järjestämämme toiminnan kesto on ollut lyhyt, joten odotettavat vaikutukset tulee suhteuttaa toiminnan mittakaavaan. Aineistoni osoittaa, että henkilökuntiin projekteillamme on ollut vaikutuksia, jotka kantavat tulevaisuuteen. Täytyy myös nähdä ne yksittäiset vanhukset, joille osallistuminen on ollut silminnähden merkittävää. Kaiken kaikkiaan toimintamme on tuottanut lukuisia onnistuneita hetkiä.

Vaikka välittömät vaikutukset Saarenkylän ja Tapionkodin yhteisöihin tuntuivat aluksi pieniltä, olen pitkän työskentelyprosessini aikana saanut havaita, että toiminnallamme on ollut kauaskantoisia seurauksia. Saarenkylän palvelutalo on jatkanut taidepainotteisen toiminnan kehittämistä, joka oli jo vahvalla alulla ennen meidän toimintaamme. Olen ilokseni saanut myös viestiä, että Tapionkodin päiväkeskuksessa kuvien käyttämisestä toiminnan rikastuttajana on edelleen viety eteenpäin. Myös *kuvataide* on tullut vahvemmin päiväkeskuksen arkeen. Kulttuuritoimen kanssa on järjestetty taidenäyttely. Taidetta on opittu myös hakemaan internetin kautta ja esittämään powerpoint-esityksenä. Kiitokset kuuluvat yhteisöjen

henkilökunnille, mutta katson toimintamme vaikuttaneen näihin omalta osaltaan.

Pohdintoja tulevan varalta

Nähdyksi tuleminen taidetoiminnan kautta on todettu tärkeäksi taidetoimintaan osallistuneille (esim. McLean ym. 2011; Moody & Phinney 2012; ks. myös Pusa 2012). Tutkielmani projekteissa julkistamiseen ei eri syistä päädytty. Tutkielmani tausta-ajatuksena kuitenkin on, että on tärkeää, että vanhusten tekemiä teoksia esitetään julkisesti. Tähän ei kuitenkaan kannata suhtautua liian sinisilmäisesti. Kaikissa ryhmissä voi olla heitä, jotka kokevat julkisen näkymisen hankalaksi, mutta heidän äänensä jäävät vahvempien varjoon.

Vanhusryhmissä erityistä herkkyyttä vaaditaan, koska kaikki eivät ole enää kykeneviä ymmärtämään suostumuksensa erilaisia seurauksia. Meidän kaikkien kokemustaustat ovat todella erilaisia, emmekä koskaan voi tietää toisen puolesta, millainen mediassa näkyminen on hänelle epämiellyttävää. Tärkeää on siis huomioida missä valossa vanhusten teoksia esitetään. Miten puhumme projektista? Mihin yhteiskunnalliseen teemaan sen liitämme? Syrjäytymiseen? Erityisesti yhteiskunnallisesti kantaa ottavat projektit tarvitsevat pohdintaa siitä, ovatko sisällöt todella vanhuksista lähtöisin, vai heijastelevatko ne sellaisia ajatuksia, joita vanhukset eivät kuitenkaan koe omikseen. Ja vielä, Hohenthal-Antinin (2006) tapaan: esitämmekö vanhusten toiminnan terapiana vai taiteena?

Tutkimusprosessissani olen tuonut uutta tietoa taiteen ja vanhusyhteisön suhteesta ja taidekasvatuksen mahdollisuuksista siinä. Tutkimuskentällä alkaa olla paljon pieniä tutkimuksia, jotka raportoivat *yhteisöllisen taiteen sosiaalisista hyödyistä*. Tällä saralla tutkimusta tulisi tehdä jo laajemmassa mittakaavassa.

Taidekasvatuksen alan tulisi kuitenkin tuottaa tietoa siitä, mitä toiminnassa itsessään tapahtuu. Millaisia vaikutuksia *erilaisilla toiminnan käytännöillä* on? Jospa tutkisimmekin sitä, mikä toimii, on osallistujille mielekästä ja arvopohjaltaan perusteltua. Mitkä toimintatavat voivat *todella* tehdä taidetoiminnasta sellaista, että se vahvistaa ikääntyneiden kokemusta omista mahdollisuuksistaan? Käytäntöjen lisäksi ikäihmisten taidekasvatusta tulisi vahvemmin hahmottaa teorian kautta, ennakkoluulottomasti etsiä lähestymistapoja ikäihmisten taidekasvatukselle ja haastaa vallitsevia paradigmoja.

Lähteet

Achenbaum, W. Andrew 2010. Past as Prologue: Toward a Global History of Ageing. Teoksessa Dale Dannefer & Chris Phillipson (toim.) 2010. *The Sage Handbook of Social Gerontology*. Lontoo: Sage Publications, 20–32.

Anttila, Pirkko 2007. *Realistinen evaluaatio ja tuloksellinen kehittämistyö*. Artefakta 19. Hamina: Akatiimi Oy.

Bardy, Marjatta 2007. Taiteen paluu arkeen. Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) *Taide keskellä elämää*. Nykyaiteen museo Kiasman julkaisuja 106/2007. Helsinki: Like, 21 – 33.

Bengtson, Vern L. & Schaie, K. Warner (toim.) 1999. *Handbook of Theories of Aging*. New York: Springer.

Dannefer, Dale & Settersten Richard A. Jr 2010. The Study of the Life Course: Implications for Social Gerontology. Teoksessa Dale Dannefer & Chris Phillipson (toim.) 2010. *The Sage Handbook of Social Gerontology*. Lontoo: Sage Publications, 3–19.

Dewey, John 1980. *Art as Experience*. New York: Pedigree Books.

Edu.fi. *Yhteinen koulu kaikille*. Opetushallitus. Internetosoitteessa http://www.edu.fi/erityinen_tuki/yhteinen_koulu_kaikille Luettu 13.6.2013

Efland, Arthur 1990. *A History of Art Education. Intellectual and Social Currents in Teaching the Visual Arts*. New York: Teachers College Press.

Eskola & Suoranta 2008. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. (alkup. 1998) Jyväskylä: Vastapaino.

Fetterman, David M. 1996. Empowerment Evaluation: An Introduction to Theory and Practice. Teoksessa David M. Fetterman & Shakeh J. Kaftarian & Abraham Wandersman (toim.) *Empowerment evaluation: Knowledge and Tools for Self-Assessment and Accountability*. Thousand Oaks, California: Sage publications, 3–46.

Goulding, Anna 2013. Older People Learning through Contemporary Visual Art – Engagement and Barriers. *The International Journal of Art & Design Education* 32/1, 18–32.

Haapalainen, Riikka 2007. Taide hyvinvointiyhteiskunnan uudistamisessa. Teoksessa Kati Kivimäki & Hannele Kolsio (toim.) *Yhteyksiä. Asiaa yhteisötaiteesta*. Lönnströmin taidemuseon julkaisuja 24. Rauma: Raumars ry, 73–81.

Hakonen, Sinikka 2003. Muistelutyö. Teoksessa Hakonen, Sinikka & Marin, Marjatta (toim.) *Seniори- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 130-137.

Heikkinen, Hannu L. T. 2007. Toimintatutkimuksen lähtökohdat. Teoksessa Hannu L.T. Heikkinen & Esa Rovio & Leena Syrjälä (toim.) *Toiminnasta tietoon. Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat*. Vantaa: Kansanvalistusseura, 16–37.

Heikkinen, Hannu L. T. & Jyrkämä, Jyrki 1999. Mitä on toimintatutkimus? Teoksessa Hannu L. T. Heikkinen & Rauno Huttunen & Pentti Moilanen (toim.) *Siinä tutkija missä tekijä. Toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja*. Juva: Atena kustannus, 25–62.

Heikkinen, Hannu L. T. & Kontinen, Tiina & Häkkinen, Päivi 2007. Toiminnan tutkimisen suuntaukset. Teoksessa Hannu L. T. Heikkinen & Rauno Huttunen & Pentti Moilanen (toim.) *Siinä tutkija missä tekijä. Toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja*. Juva: Atena kustannus, 39–76.

Heikkinen, Hannu L. T. & Syrjälä, Leena 2007. Tutkimuksen arviointi. Teoksessa Hannu L.T. Heikkinen & Esa Rovio & Leena Syrjälä (toim.) *Toiminnasta tietoon. Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat*. Vantaa: Kansanvalistusseura, 144–162.

Heikkinen, Hannu L. T. & Rovio 2007. Toimintatutkimuksen raportointi. Teoksessa Hannu L.T. Heikkinen & Esa Rovio & Leena Syrjälä (toim.) *Toiminnasta tietoon. Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat*. Vantaa: Kansanvalistusseura, 114–130.

Heimonen, Kirsi 2012. *Koska olet. Taidetoiminta muistisairaitten hoitokodissa*. Helsinki: Helsingin Diakonissalaitos. Internetosoitteessa
https://www.hdl.fi/images/stories/liitteet/Raportti4_2012_Heimonen_netti.pdf
Luettu 12.6.2013

Hiltunen, Mirja 2009. *Yhteisöllinen taidekasvatus. Performatiivisesti pohjoisen sosiokulttuurisissa ympäristöissä*. Acta Universitatis Lapponiensis 160. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.

Hiltunen, Mirja & Huhmarniemi, Maria (toim.) 2010. *Rälläkkä ja Sivellin. Taidetoimintaa nuorten hyvinvoinnin tueksi*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja Sarja C. Katsauksia ja puheenvuoroja 33. Rovaniemi: Sevenprint Ltd.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2008. *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Hohenthal-Antin, Leonie 2001. *Luvan ottaminen – ikäihmiset teatterin tekijöinä*. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 191. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Hohenthal-Antin, Leonie 2006. *Kutkuttavaa taidetta. Taidetoiminta seniori- ja vanhustyössä*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Hohenthal-Antin, Leonie 2009. *Muistot näkyviksi. Muistelutyön menetelmiä ja merkityksiä*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Huovinen, Terhi & Rovio, Esa 2007. Toimintatutkija kentällä. Teoksessa Hannu L.T. Heikkinen & Esa Rovio & Leena Syrjälä (toim.) *Toiminnasta tietoon. Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat*. Vantaa: Kansanvalistusseura, 94 – 113.

IkäEhyt. Internetosoitteessa <http://some.lappia.fi/blogs/ikaehyt/> Luettu 1.9.2013

IkäEhyt-hankesuunnitelma. *Ikäihmisten elämänhallinnan ja hyvinvoinnin tukeminen. Lapin korkeakoulujen innovaatio-ohjelman Hyvinvoinnin Lappi -osahankkeen suunnitelma vuosille 2011–2013.* Tiedosto tekijän hallussa.

Ikäihmisten palvelujen laatusuositus 2008. Sosiaali- ja terveysministeriö ja Kuntaliitto. Internetosoitteessa http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=28707&name=DLFE-3672.pdf&title=Ikaihmisten_palvelujen_laatusuositus_fi.pdf Luettu 3.6.2013

Jokela, Timo & Hiltunen, Mirja & Huhmarniemi, Maria & Valkonen, Virpi 2006. *Ympäristö, yhteisö ja taide -verkkokirja osoitteessa* <http://ace.ulapland.fi/tyty> Luettu 13.6.2013

Jyrkämä, Jyrki 2001. Vanheneminen ja vanhuus. Teoksessa Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa.* Tampere: Vastapaino, 267-323.

Jyrkämä, Jyrki 2008. Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä – hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehyykseksi. *Gerontologia* 4/2008, 190–203.

Kantonen, Lea 2007. Teoksessa Kati Kivimäki & Hannele Kolsio (toim.). *Yhteyksiä. Asiaa yhteisötaiteesta.* Lönnströmin taidemuseon julkaisuja 24. Rauma: Raumars ry, 57 – 72.

Kinnunen, Aarne 2000. *Estetiikka.* Juva: WSOY.

Konlaan, Boinkum Benson 2001. *Cultural Experience and Health. The coherence of health and leisure time activities.* Umeå: Umeå university medical dissertations 706.

Koskinen, Simo 2007. Kyliltä kaupunkeihin. Teoksessa Simo Koskinen & Liisa Hakapää & Pirkko Maranen & Jouni Piekkari (toim.) *Kolmasikäläisten elämää pohjoisissa kaupungeissa. KaupunkiElvi-hankkeen tutkimustuloksia.* Rovaniemi: Lapin yliopistopaino, 1–44.

Koskinen, Simo & Aalto, Leena & Hakonen, Sinikka & Päivärinta, Eeva 1998. *Vanhustyö.* Helsinki: Vanhustyön keskusliitto.

Koskinen, Simo & Riihiaho, Sinikka 2007. Kolmas ikä elämänvaiheena. Teoksessa Simo Koskinen & Liisa Hakapää & Pirkko Maranen & Jouni Piekkari (toim.) *Kolmasikäläisten elämää pohjoisissa kaupungeissa. KaupunkiElvi-hankkeen tutkimustuloksia.* Rovaniemi: Lapin yliopistopaino, 45–62.

Kurki, Leena 2000. Sosiokulttuurinen innostaminen. Tampere: Tammer-paino.

Kurki, Leena 2008. Innostava vanhuus. Tampere: Tampereen yliopistopaino.

Lacy, Susan 1995. Cultural Pilgrimages and Metaphoric Journeys. Teoksessa Susan Lacy (toim.) *Mapping the Terrain. New Genre Public Art.* Seattle: Bay Press, 19–41.

Laslett, Peter 1996. *A Fresh Map of Life. The Emergence of the Third Age.* (alkup. 1989) Lontoo: MacMillan Press Ltd.

Lastensuojelun käsikirja. THL. Internetosoitteessa
<http://www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/lastensuojelunkasikirja/hallinto/lapsenosallisuus/>
Luettu 3.6.2013

Lehtonen, Jussi 2010. *Samassa valossa. Näyttelijäntyö hoitolaitoskiertueella.* Hämeenlinna: Kustannusosakeyhtiö Avain.

Liikanen, Hanna-Liisa 2003. *Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisien hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa.* Keuruu: Otava.

Liikanen, Hanna-Liisa 2010. *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -ehdotus toimintaohjelmaksi 2010-2014.* Helsinki: Opetusministeriön julkaisuja 2010:1.

Marin, Marjatta 2002. Yhteiskunta ja hyvä vanheneminen: lähestymistapoja hyvän vanhenemisen yhteiskunnallisiin ehtoihin. Teoksessa Heikkinen, Eino & Marin, Marjatta (toim.) *Vanhuuden voimavarat.* Helsinki: Tammi, 89–117.

Mason, Jennifer 2002. *Qualitative researching.* Lontoo: Sage Publications.

Matarasso, Francois 1997. *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts.* Stroud: Comedia.

McLean, Joan & Woodhouse, Amy & Goldie, Isabella & Chylarova, Eva & Williamson, Toby 2011. *An Evidence Review of the Impacts of Participatory Arts on Older People.* Edinburgh: Mental Health Foundation. Internetosoitteessa
<http://www.baringfoundation.org.uk/EvidenceReview.pdf> Luettu 16.8.2013

Miettinen, Satu 2012. Discussions on Change, Value and Methods. Teoksessa Satu Miettinen & Anu Valtonen toim. *Service Design with Theory. Discussions on Change, Value and Methods.* Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 5–10.

Moody, Elaine & Phinney, Alison 2012. *A Community-Engaged Art Program for Older People: Fostering Social Inclusion.* Canadian Journal on Aging 31/1, 55 – 64. Internetosoitteessa
<http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=8499978>
Luettu 16.8.2013

Muistiliiton internetsivut. Internetosoitteessa http://www.muistiliitto.fi/fin/muisti_ja_muistisairaudet/
Luettu 14.8.2013

Myers, Jane 1995. The Psychological Basis of Empowerment. Teoksessa Daniel Thursz & Charlotte Nusberg & Johnnie Prather (toim.) *Empowering Older People. An International Approach.* Westport: Auburn House, 111–120.

Naukkarinen, Ossi 2005. Taiteistumisen muodot. Teoksessa Yrjänä Levanto & Ossi Naukkarinen & Susann Vihma 2005. *Taiteistuminen.* Helsinki: Taideteollisen korkeakoulun julkaisu B 79, 8–36.

Nuutinen, Teija 2007. *Keinu. Taiteilijat vanhusyhteisön arjessa -projektin loppuraportti 2007.* Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu. Internetosoitteessa
<http://www.karelia.fi/keinu/materiaalit/Loppuraportti%20-Keinu%2024.9.2007.pdf>
Luettu 14.6.2013

Nuutinen, Teija 2008. *Taiteilijat vanhustyötä kehittämässä: toimintatutkimus KUVA-projektissa.* Yhteiskuntapolitiikan lisensiaatintutkimus. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Näyn ja kuulun -verkkosivusto. Avaimet osallisuuteen. Poikien ja tyttöjen keskus. Osoitteessa
http://www.lapsivaikutukset.fi/index.php?option=com_content&view=article&id=54&Itemid=41
Luettu 3.6.2013

Pohjakallio, Pirkko 2005. *Miksi kuvista? Koulun kuvataideopetuksen muuttuvat perustelut.* Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 60. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.

Pusa, Tiina 2012. *Harmaa Taide. Taiteen ja vanhuuden merkityssuhteita.* Helsinki: Aalto-yliopiston taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu. Taiteen laitos. Doctoral Dissertations 89/2012.

Rao, Mukunda 1995. Older Persons: Issues Concerning Their Empowerment and Participation in Development. Teoksessa Daniel Thursz & Charlotte Nusberg & Johnnie Prather (toim.) *Empowering Older People. An International Approach.* The International Federation on Ageing. Westport: Auburn House, 131–150.

Rovaniemen kaupunki. Internetosoitteessa
<http://www.rovaniemi.fi/suomeksi/Palveluhakemisto/Perhe--ja-sosiaalipalvelut/Vanhuspalvelut/Kotihoito/Paivapalvelu/Tapionkoti> Luettu 1.9.2013

Ruoppila, Isto 2002. Psykkisen toimintakyvyn tukeminen. Teoksessa Heikkinen, Eino & Marin, Marjatta toim. 2002. *Vanhuuden voimavarat.* Helsinki: Tammi, 119–150.

Räsänen, Marjo 2000. *Sillanrakentajat. Kokemuksellinen taiteen ymmärtäminen.* Helsinki: Taideteollisen korkeakoulun julkaisu A 28.

Räsänen, Marjo 2008. *Kuvakulttuurit ja integroiva taideopetus.* Helsinki: Taideteollisen korkeakoulun julkaisu B 90.

Saloviita, Timo 2012. *Inklusio eli "osallistava kasvatus".* Internetosoitteessa
http://users.jyu.fi/~saloviit/tutkimus/inclusion.html#1._ERITYISLUOKKA_VASTAA_LASTEN_ERITYISTARPEISIIN Luettu 13.6.2013

Sederholm, Helena 2001. Taide on vahva lääke. Teoksessa Inka Ukkola toim. *Parantava taide. Taideoppikirja lähi- ja perushoitajille.* Helsinki: Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliitto TJS, 8–21.

Sederholm, Helena 2007. Yhteisötaiteen juurilla. Teoksessa Kati Kivimäki & Hannele Kolsio (toim.) *Yhteyksiä. Asiaa yhteisötaiteesta.* Lönnströmin taidemuseon julkaisuja 24. Rauma: Raumars ry, 37–55.

Seetula, Irja 1999. *Ikäihmisten elämänmaku ja elämän kokeminen.* Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, 1999:11.

Segelström, Fabian 2012. Understanding Visualisation Practices: A Distributed Cognition Perspective. Teoksessa Satu Miettinen & Anu Valtonen (toim.) *Service Design with Theory. Discussions on Change, Value and Methods*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 197–208.

Shusterman, Richard 1997. *Taide, elämä ja estetiikka. Pragmatistinen filosofia ja estetiikka*. (alkup. 1992) suom. Vesa Mujunen. Tampere: OY Yliopistokustannus.

Strandman-Suontausta, Pia 2013. *Vapautta vai vaikuttavuutta? Kuvataiteeseen perustuva palvelu hoitolaitosyhteisölle*. Helsinki: Aalto-yliopiston taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu. Taiteen laitos. Doctoral Dissertations 28/2013.

Tornstam, Lars 1998. *Åldrandets socialpsykologi*. Tukholma: Rabén Prisma.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.

Varho, Jenni 2010. Teoksessa *Taidetta ikä kaikki – selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä*. Helsingin kulttuurikeskus. Internetosoitteessa <http://www.hel.fi/wps/wcm/connect/d22c7180450a5794b50af5a22721278c/Taidetta+ik%C3%A4+kai+kki+S%C3%A4hk%C3%B6inen+tekstiversio+Helsingin+kulttuurikeskus.pdf?MOD=AJPERES>
Luettu 13.1.2011

Varto, Juha 2006. Seuraava askel – Nykyaikaisen viesti kuvataidekasvatukselle. Teoksessa Kaisa Kettunen & Mirja Hiltunen & Sirkka Laitinen & Marja Rastas (toim.) *Kuvien keskellä. Kuvataideopettajaliitto 100 vuotta*. Helsinki: Like, 149–157.

Villar, Feliciano 2012. Successful ageing and development: the contribution of generativity in older age. *Ageing & Society* 32/7. Cambridge University Press, 1087–1105.

Väihkönen, Annika 2012. Luento Taide muistaa -seminaarissa kulttuuritalo Korundissa 18.9.2012. Muistiinpanot tekijän hallussa.

Westerhof, Gerben J. & Bohlmeijer, Ernst & Webster, Jeffrey Dean 2010. Reminiscence and mental health: a review of recent progress in theory, research and interventions. *Ageing and Society* 30/4. Cambridge university press, 697–721.

Wikström, Britt-Maj 1994. *Pleasant guided mental walks via pictures of works of art. A work of art stimulation programme. Controlled intervention studies of the effect on psychomedical health in elderly women*. Tukholma: Karoliininen instituutti.

Wikström, Britt-Maj 2011. The Dynamics of Visual Art Dialogues: Experiences to Be Used in Hospital Settings with Visual Art Enrichment. *Nursing Research and Practice* 2011. Internetosoitteessa <http://www.hindawi.com/journals/nrp/2011/204594/> Luettu 30.8.2013

Liite

 Rovaniemi
Terveyspalvelukeskus
Palvelupäällikkö
Miia Palo

Viranhaltijapäätös

23.2.2012/8 §

Dno KAUPKIRJ: 2916 /2011

Tutkimuslupa/ikäehyt -hanke

Asia Rovaniemen kaupunki on mukana Ikäehyt (Ikäihmisten elämänhallinnan ja hyvinvoinnin tukeminen) -hankkeessa. Hankkeessa tehdään kehittämistyön lisäksi tutkimusta ikääntyneiden hyvinvointiin, osallisuuteen ja toimijuuteen liittyen. Lapin yliopiston taiteiden ja yhteiskuntatieteiden tiedekunnan opiskelijat anovat tutkimuslupaa opinnäytetöilleen aiheeseen liittyen.

Tutkimusaineistot kerätään havainnollamalla, työpajatoimintaa nauhoittamalla ja haastattelemalla. Asianomaisilta kysytään vielä erikseen lupa aineistojen keruuseen ja niiden käyttöön.

Kyseiseen Lapin korkeakoulukonsernin ESR-hankkeeseen liittyy tutkimukset Rovaniemen kaupungin päiväkeskustoimintaan, terveyskeskussairaalan osastoon P5 ja Rautiosaaren palvelutaloon.

Tutkimus 1

Tutkimusaihe

Päiväkeskusasiakkaiden hyvinvointi - päiväkeskustoiminta muistisairaana ikääntyneen elämässä; erityisesti taidetoiminta ja sen merkitykset.

Tutkimuksen kohdealue- ja/tai ryhmä

Rovaniemen kaupungin päiväkeskukset: Tapionkoti, Aino ja Onnela
Kohderyhmät: päiväkeskusten asiakkaat, henkilökunta ja omaiset

Tutkimuksen taso

Elisa Ahonen: pro gradu -tutkielma

Reetta Kerola: pro gradu -tutkielma

Ilona Ollikkala: kuvataidekasvatuksen projektioinnot

Marjo Outila: väitöstutkimus

Aineistonkeruun menetelmät

Videointi, valokuvaus, kirjalliset aineistot, haastattelut ja havainnointi

Aineiston keruu-aika

2012 - 2013

Tutkimus 2

Tutkimusaihe

Hyvinvointi - arjen toiminta muistisairaana ikääntyneen elämässä; erityisesti taidetoiminta ja sen merkitykset.

Tutkimuksen kohdealue- ja/tai ryhmä

Rovaniemen kaupungin terveyskeskussairaala osasto P5

Kohderyhmät: osaston muistisairaant asiakkaat

23.2.2012/8 §

Tutkimuksen taso

Leena Korhonen: pro gradu -tutkielma
Marjo Outila: väitöskirja

Aineistonkeruumenetelmät

Kirjalliset aineistot, haastattelut, havainnointi ja keskustelu

Aineiston keruu-aika

2012 - 2013

Tutkimus 3

Tutkimusaihe

Rautiosaaren palvelutalon hyvinvointi muistisairaana ikääntyneen elämässä; erityisesti taidetoiminta ja sen merkitykset.

Tutkimuksen kohdealue- ja/tai ryhmä

Rautiosaaren palvelutalo, osasto 1 ja osasto 2

Kohderyhmät: palvelutalon asiakkaat, henkilökunta ja omaiset

Tutkimuksen taso

Riitta Johanna Laifinen: projektiopinnot ja pro gradu -tutkielma
liittyen laitoselämään

Marjo Outila: väitöstutkimus

Aineistonkeruumenetelmät

Videointi, valokuvaus, kirjalliset aineistot, haastattelut ja havainnointi

Aineiston keruu-aika

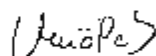
2012 - 2013

Päätös Myönnetään tutkimusluvan yllä olevaan kolmeen tutkimukseen.

Tutkimuksissa on noudatettava henkilötietolain ja julkisuuslain säännöksiä.

Tutkimuksista tulee toimittaa yksi kappale Rovaniemen kaupungin terveysterveyspalvelukeskuksen käyttöön ja se lähetetään osoitteeseen
Rovaniemen kaupunki, Terveyspalvelukeskus, PL 8216, 96101 Rovaniemi.

Allekirjoitus

Miia Palo
Palvelupäällikkö

Toimeenpääntö

Outila Marjo/yhteyshenkilö, Ylitalo Anneli, Mikkonen Aulikki,
Kukkola Lempi, Tervo Raili, Tahvonen Mirja, Mäkinen Anne

Muutoksenhakuosoitus

Päätökseen tyytymätön voi tehdä kirjallisen oikaisuvaatimuksen. Oikaisuvaatimus on tehtävä 14 päivän kuluessa päätöksen tiedoksisaannista. Asianosaisen katsotaan saaneen päätöksestä tiedon, jollei muuta näytetä, seitsemän (7) päivän kuluessa kirjeen lähettämisestä. Kunnan jäsenen katsotaan saaneen tiedon päätöksestä, kun päätös on asetettu yleisesti nähtäväksi.

Valitusviranomainen

Rovaniemen kaupunki
Sosiaali- ja terveyspalvelujen johtokunta
Postiosoite: PL 8216, 96101 Rovaniemi
Käyntiosoite: Rovakatu 2